

**İLM-İ RUH'TAN MODERN PSİKOLOJİYE:
İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE PSİKOLOJİK BİLGİNİN
SERENCAMI (1908-1937)**

Pamukkale Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Ana Bilim Dalı

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı

Mehmet AKÇAÖZ

Danışman: Prof. Dr. Umut KARABULUT

Haziran 2023

DENİZLİ

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

İmza

Mehmet AKÇAÖZ

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın temel motivasyonu İkinci Meşrutiyet Dönemi ve Cumhuriyet döneminin ilk evrelerindeki psikolojik bilgidaki bilimsel gelişim ve etkinliğinde tespit edilen politik, toplumsal ve zihniyet süreçlerini bütünsel bir yaklaşım çerçevesinde bir araya getirmektir. Bu faaliyetin, özellikle insan doğasına dair bir bilgi kaynağı olarak psikoloji perspektifinden şekillenmesindeki ana motivasyon insana ve doğasına dair yeni bir tasavvurun şekillenmesine katkı sağlamış olmasıdır. Literatürdeki çeşitli analizler ve öne çıkan birincil eserlerden yola çıkarak insan ve doğasına dair psikolojik bağlama ve düşünceye denk düşen tasavvurun bahsi geçen sosyolojik süreçlerle ilişkisinin düşünsel arka planının bir görüntüsü bu çerçevede bir araya getirilmeye ve bütünsel bir yaklaşımla verilmeye çalışılmıştır. Bu gelişimin entelektüel, toplumsal ve siyasi olarak literatürde çeşitli çalışmalardan hareketle tespit edilen karşılıklarının kavramsal çizgisini zaman akışına yerleştirmek ve birleştirmek, bunun yanında bilimsel bilgi gelişiminin içerisine söz konusu tespit edilen sosyolojik süreçleri ve temaları etkileri çerçevesinde zamansal akıştaki kopmaları ve devamlılıkları da göz önünde bulundurarak naçizane bütünleştirmek hedeflenmektedir.

Diğer yandan bu çalışmanın esin kaynağı lisans eğitimim sırasında rastlamış ve okumuş olduğum Sertan Batur'un 2006 yılında Toplum ve Bilim'de yayınlamış olduğu "Türkiye'de Psikolojinin Kurumsallaşmasında Toplumsal ve Politik Belirleyenler"¹ adlı yazısıdır. Bilimsel bilgidaki özellikle de insan etkinliğine dair bilimsel bilgidaki gelişiminin tarihsel evrimini toplumsal, politik, zihniyet ve akla gelebilecek her türlü sosyolojik süreçler açısından inceleyen eserler ve yine aynı şekilde bu süreçlerle bu gelişim evrelerini ilişkilendiren çalışmalar her zaman ilgimi çekmiştir. Bu açıdan, bu metni inceledikten sonra ilgili literatürü taradığımda, çalışmanın yayınlanmasından bu yana Türkiye'de psikoloji tarihi yazımında gerek Türkçe literatürde gerekse de yabancı literatürde farklı içerikler ve temalar kapsamında genişlediğini fark ettim. Literatürde bulunan çeşitli incelemelerde ve tarih yazımlarında ortaya çıkan temalar ve olguları birleştirmeye ve bir zamansal akış sürecine yerleştirmeye çalıştığım bu çalışmada, psikolojik bilgidaki tespit edilen gelişim evrelerini ve kaynaklarını belirli açılardan Türkiye'ye özgün bir süreç çerçevesinde vurgulamaya çalıştım. Bu çerçevede gerek öne

¹ Sertan Batur, "Türkiye'de Psikolojinin Kurumsallaşmasında Toplumsal ve Politik Belirleyenler", *Toplum ve Bilim*, Sayı 107, (2006), s. 217-230.

ıkan birincil kaynakların gerekse de güncel literatürün kaynakları dahilinde çeşitli temalar etrafında şekillenen bir dönemselleştirme ve bu dönemselleştirme içerisindeki politik, toplumsal ve zihniyet temalarından hareketle değişimleri ve devamlılıkları içinde barındıran bir zamansal süreç oluşturmayı hedefleyerek naçizane tarih yazımına katkı sunmaya çalıştım.

Öte yandan, bu alışma Covid-19 salgın süreci ve sonrasında hazırlanmıştır. Bu bakımdan genellikle akademik çalışma yapan insanların karşılaştığı en büyük sorunlardan biri olarak çeşitli kaynaklara ulaşma sorunu ortaya çıkmaktadır. Özellikle yabancı literatür dizininde taranan dergilerde yayınlanan çalışmalara erişim sağlamanın yanı sıra bu salgın sürecinden dolayı somut olarak ulaşamadığım eserlere internet aracılığıyla ve bilgiyi toplumsal tabana yaymada bence ileride daha büyük işlevler üstlenecek platformları kullandığımı belirtmek ve bunları oluşturan ve yayan akademiklere bu çalışma nezdinde naçizane teşekkür etmek isterim.

Son olarak da bu çalışma sırasında öncellikle, çalışmak istediğim konuyu söylediğim andan itibaren bana tüm desteğini ve zgr bir ortamı sunan, benimle kendi deneyimlerini ve düşüncelerini paylaşan, çalışmanın hazırlanma sürecinde bana karşı oldukça anlayışlı olan bunun yanında da bu çalışmalarda sıklıkla karşılaştığım teşekkür kısmını benim için formaliteden de öteye taşıdığı için sayın hocam Prof. Dr. Umut Karabulut’a sunmaktayım. En büyük teşekkürü ise bu çalışma nezdinde ailem hak etmektedir. Onlara beni bu süreçte birçok açıdan destekledikleri için minnettar olduğumu belirtmek isterim.

ÖZET

İLM-İ RUH'TAN MODERN PSİKOLOJİYE: İMPARATORLUKTAN CUMHURİYET'E PSİKOLOJİK BİLGİNİN SERENCAMI (1908-1937)

AKÇAÖZ, Mehmet
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Ana Bilim Dalı
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı
Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Umut KARABULUT
Temmuz 2023, IX+86 Sayfa

Psikoloji bilimi ve psikolojik bilgi, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılda insan bilgisine dair olan tanımlamaları ve algılamaları başlı başına değişime uğratmıştır. İnsanın bireysel ve toplumsal doğasının anlaşılmasına olan ilgi modern zamanların bir olgusu olarak algılanabilir ancak bilginin gelişiminde var olan gri tonlar ve çizgisel olmayan süreç, psikolojik bilginin gelişim sürecinde de gözlemlenmektedir. Nitekim bu bir birikim sürecidir ve psikolojik bilginin gelişim aşamalarında süreklilikleri ve kopuşları da süreç olarak içerisinde barındırmaktadır.

Bu bakımdan, psikolojik bilginin gelişiminin tarihselleştirilmesinde çeşitli kaynakların ve belirleyenlerin etkisi yadsınmamalıdır. Böylesi bir tarih yazımı ayrıca dini, geleneksel ve metafizik bilgi kaynaklarından beslenen insan bilgisinin yerine rasyonel ve ampirik olarak nitelenen deneysel/uygulamalı psikolojinin teleolojik bir şekilde ikame edilmesi olarak sınırlanan kalıplaşmış ve ana akım haline gelmiş alanın dışına çıkarak söz konusu gri tonların tespit edilmesine yarar sağladığı gibi süreklilik ve kopuşların belirlenmesinde de fayda sağlamaktadır. Bu çerçevede, bilimsel bilginin gelişim sürecini tarihsel olgular ile ilişkilendirmek bunun yanında da bilimsel gelişimde politik, toplumsal ve özellikle de zihniyet etkilerini incelemek etkili bir tarih yazımını ortaya koyacaktır.

Türkiye, psikoloji biliminin ve psikolojik bilginin gelişmesinde gerek imparatorluğun son dönemlerinde gerekse de cumhuriyetin erken dönemlerinde geçirdiği tarihsel süreç göz önüne alındığında yukarıda sözü edilen tarih yazımı için uygun ve özgün koşulları sunmaktadır.

Bu tarih yazımının ilk teması, insana ve ruhuna yapılan psikolojik tanımlamaların teolojik, metafizik ve geleneksel düşünce öğelerini bir bilgi kaynağı olarak ele almasıdır. Avrupa'da modern psikoloji bilgisinin gelişim sürecine bağlı olarak değişen ve yaygınlaşan tercüme faaliyetleri felsefi bir yapıda psikoloji bilgisinin tekrardan üretilmesine uygun bir ortam hazırlamıştır. Bu duruma ek olarak da bu iki olgunun bir aradalığı ise bu tarih yazımının genel temasını karakterize etmiştir.

Bu çalışmadaki ikinci ana tema ise yukarıda düalist bir biçimde şekillenen gelişim çizgisinin farklı siyasi ve sosyal işlevler çerçevesinde epistemolojik nitelikler kazandığını ihtiva etmektedir. Bu çerçeve, çeşitli tarihsel olayların ve koşulların sonuçlarının etkileri dahilinde belirlenen olguları, yine bu etkiler dahilinde

psikolojik bilginin tespit edilen gelişim sahaları ve kaynakları bütünsel bir çerçevede zamansal akışa yerleştirilmeye çalışılmıştır. İkinci Meşrutiyet Devri'nin toplumsal, siyasi ve entelektüel dünyası, Büyük Savaş, Savaş Sonrası ve Mütareke Dönemi, Bağımsızlık Savaşı ve son olarak da Erken Cumhuriyet Dönemi'nin toplumsal ve kültürel sorunları bu çalışmada tarihsel dönemde ortaya çıkan önemli başlıklardır ve psikolojik bilgi ile ilişkisi incelenerek bilimsel değişim ve gelişim konu edinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ruhiyat, Psikolojik bilgi, Bilim, Sosyal bilim, Paradigma, Pedagoji, Eğitim, Aydın.

ABSTRACT

FROM SCIENCE OF THE SOUL TO MODERN PSYCHOLOGY: THE EVOLUTION OF PSYCHOLOGICAL KNOWLEDGE FROM THE EMPIRE TO THE REPUBLIC (1908-1937)

AKÇAÖZ, Mehmet

Master Thesis

History Department

History of Turkish Republic Programme

Adviser of Thesis: Prof. Dr. Umut KARABULUT

July 2023, IX+86 Pages

The discipline of psychology and psychological knowledge fundamentally transformed definitions and perceptions of human knowledge in the late 19th and 20th centuries. The interest in comprehending the individual and social nature of human beings can be perceived as a phenomenon of modern times. Nevertheless, the shades of gray and the non-linear process of the development of knowledge can also be observed in the evolution of psychological knowledge. As a matter of fact, this process involves accumulation and encompasses both continuities and ruptures in the developmental stages of psychological knowledge.

In this respect, the influence of various sources and determinants on the historicization of psychological knowledge's development should not be underestimated. This kind of historiography transcends the limits of teleological substitution, where rational and experimental psychology replaces human knowledge derived from religious, traditional and metaphysical sources of thought, proving that this focus is effective in defining shades of gray, continuities and ruptures. In this framework, linking the process of scientific knowledge development with historical facts and examining the political, social, and particularly mental influences on scientific progress will unveil an effective historiography.

Considering the historical process of the development of psychological science and psychological knowledge in Turkey, both in the late empire and in the early republican period, Turkey offers suitable and unique conditions for the historiography mentioned above.

The first theme of this historiography is that psychological descriptions of the human being and their psyche consider theological, metaphysical, and traditional elements of thought as significant sources of knowledge. The translation activities, which changed and became widespread depending on the development process of modern psychological knowledge in Europe, prepared a suitable environment for the reproduction of psychological knowledge in a philosophical structure. In addition to this, the combination of these two phenomena has characterized the general theme of this historiography.

The second main theme in this study and historicization is that the aforementioned dualistic line of development has acquired epistemological qualities within various political and social contexts. This framework attempts to

contextualize the identified phenomena within the influences of various historical events and conditions. It seeks to map the developmental areas and sources of psychological knowledge in a temalarla kapsamında, creating a holistic and comprehensive framework. The study focuses on crucial historical events such as the Second Constitutional Era, the First World War, the War of Independence, and the social and cultural challenges during the Early Republican Era. It examines the relationship between these events and psychological knowledge, with a specific emphasis on scientific changes and developments.

Keywords: Ruhیات, Psychological knowledge, Science, Humanities, Paradigm, Pedagogy, Education, Intellectual.

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

akt.	Aktaran
bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	Cilt
çev.	Çeviren
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
İÜEFY.	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
s.	Sayfa
sy.	Sayı

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NE KADAR OSMANLI'DA PSİKOLOJİ BİLİMİNİN GELİŞİMİNİN TEMELLERİ

1.1. 20. Yüzyılın Başına Kadar Modern Psikolojinin Tarihsel Gelişimi.....	8
1.2.İkinci Meşrutiyet'e Kadar Telif ve Tercüme Edilen Psikoloji Kitapları.....	15
1.3.İkinci Meşrutiyet Döneminde (1908-1918) Psikolojinin Temeli.....	20
1.3.1 İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde (1908-1918) Felsefi Temelli Psikoloji Teması...	20

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI VE ERKEN CUMHURİYET DÜNYASINDA PSİKOLOJİNİN BİLİMSEL OLARAK GELİŞMESİNDE TOPLUMSAL VE POLİTİK BELİRLEYENLER

2.1. Büyük Savaş'la Ortaya Çıkan Sorunlara Psikoloji ile Çare Aramak.....	31
2.1.1. Savaş Travması, Nevrozlar ve Psikolojik Odakta Savaş Deneyimi.....	32
2.2. Epidemik İntihar ve 1920'li yıllarda Türkiye'de Psikoloji.....	37
2.1.2. Psiko-Pedagoji ve Cumhuriyet Ülküsü İçin Eğitim.....	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET, AYDINLAR VE PARADİGMA

3.1. Mustafa Şekip Tunç ve Bağımsızlık Savaşının Psikolojisi.....	51
3.2. Ansiklopedist, Çevirmen ve Pedagog: Mustafa Rahmi Balaban:.....	55
3.3. İbrahim Alaeddin Gövsa.....	57

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1930’LU YILLARDA TÜRKİYE’DE PSİKOLOJİ

4.1. 1933 Üniversite Reformu ve Türkiye’de Psikolojik Bilgide Değişimin Kaynakları.....	62
4.2. Kültür Devrimi ve Psikoloji.....	69
SONUÇ.....	73
KAYNAKÇA.....	77
ÖZGEÇMİŞ.....	87

GİRİŞ

Türkiye’de rasyonel bir bilgi kaynağı olarak psikolojik bilginin gelişimi sürecinde çeşitli toplumsal, politik ve paradigmatic belirleyenler etkili olmuştur. Bu bakımdan psikolojik bilginin Türkiye’de gelişim sürecinde süreklilikler ve kopuşlar dahilinde dini, metafizik ve felsefi olarak çok çeşitli kaynaklardan beslenen hatta çeşitli dönemlerde söz konusu farklı temaları da varoluşunda bulunduran, tarihsel dönemin hakim felsefi paradigmaları aracılığıyla da varlık gösteren, savaş dönemi ve sonrasında ortaya çıkan toplumsal ve ahlaki sorunlara terminolojisi aracılığıyla bir yaklaşım getiren ve yeni rejimin kültürel ve eğitim programına insana dair bilimsel bir bilgi formülasyonu olarak kaynaklık eden ve dahil olan çok geniş bir tarihsel arka planı bulunmaktadır. Bu çerçevede, psikolojik düşünce ve bağlamın gelişimindeki toplumsal, politik ve zihniyet kaynaklarını belirli tarihsel olaylar ve olgular ile ilişkilendirilerek değerlendirilmesi sonucunda oluşturulan incelemelerin öncülük edeceği alan sayesinde Türk Düşünce ve Bilim Tarihi açısından da psikolojinin konumunun belirlenmesi ve tespit edilmesinde de uygun koşulları sunacaktır. Literatürümüzde psikoloji tarih yazımı açısından başlangıç noktası *Darülfünun*’da Georg Anschütz’ün 1915 yılında göreve başlaması uzun yıllar ana akım bir yaklaşım olarak dile getirilmiştir. Yeni yaklaşımlar bu görüşü terk ederek bu geçmişi Osmanlı entelektüel hayatının son döneminin etkinliğinde ve Türk dilinin ve kültürel bağlamı içerisinde aranmakta ve farklı eserlerin yayınlanma tarihleri gözetilerek yeni bir tarih yazımı oluşturmaya katkı sunmaktadırlar.² Bu çalışma psikolojinin ve psikolojik bilginin kullanım alanlarına ve onu etkileyen sosyolojik alanlara değinen eserler çerçevesinde ve öne çıkan birincil kaynaklar dahilinde bütünsel bir yaklaşım getirmeye çalışmaktadır.

Psikolojik bilginin, entelektüel hayatta ve bilimsel literatürde karşılık bulması özellikle 19. yüzyıl ikinci yarısı Osmanlı entelektüel hayatının karakteristiğine içkin

² Sertan Batur, “Psikoloji Tarihinde Köken Mitosu ve Georg Anschütz’ün Hikayesi”, *Toplum ve Bilim*, c. 102, (2005), s. 180-185., Aydan Gülerce, “Turkey: A Case of Modernization at Historical, Political, and Socio-cultural Cross-roads”, *The Oxford Handbook of the History of Psychology: Global Perspectives*, (ed. David B. Baker), Oxford University Press, 2012, s. 555-558., Remzi Demir, “İlk Psikoloji Kitabımız: Gâyetü’l-Beyân Fî Hakikati’l-İnsân”, *Dört Öge*, Sayı 1, (2012)., Şeyma Turan, “*Osmanlılarda İlk Modern Psikoloji Kitapları: (1869-1900)*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2010.

bulunmaktadır. Söz konusu karakteristik, sivil bir entelektüel çaba çerçevesinde, psikolojik bilginin varlığını ansiklopedist bir formda, yani telif ve çeviri eserler aracılığıyla yeni bir entelektüel alan olarak, entelektüel dünyaya tanıtmaya amacı bağlamında görmekteyiz. Bu sürecin, Avrupa'daki modern psikolojik bilginin gelişim evreleri ve kaynaklarıyla kısmen ve bazı kesintilerle paralellik gösterdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Diğer yandan, Osmanlı entelektüel hayatında psikolojik bilginin varlık sahası ve kaynağı olarak niteleyebileceğimiz diğer bir olgu ise teolojik formda söylemler ve onun bilgi kaynaklarıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısında kurulan ilk *Darülfünun*, *Darülfünun-ı Osmani*'de “Fünun-ı Cedide” olarak adlandırılan yeni bilim sahalarının gelişmesinin teşvikini ve tanıtılmasını sağlamak amacıyla psikoloji bilgisi de varlık sahası bulmuştu. Psikoloji ve psikoloji bilgisi bu kapsamda coğrafi determinizm ile insani özellikleri birleştiren “Emzac-ü Ekalim” (Mizaçlar ve İklimler) adlı dersle yer bulmuş bir dizi açık dersle şekillenmiş bir yapı öngörülmüş ancak süreklilik sağlanamamıştır.³ Eğitim süreci içerisinde psikolojinin ders başlığı olarak tekrardan karşılık bulması 20. yüzyılın başında *Darülfünun*'un tekrardan yapılandırılması süreci ile gündeme gelmiş ancak yine kişisel çabalar ve düşünceler çerçevesinde kalarak kalıcı bir yapıya kavuşamamıştır. Nihayetinde sürekliliğini sağlayamamış bu içerik, insan ruhu hakkında geleneksel ve klasikleşmiş tasavvur temeline dayanan bir içerikten şekillenmiş, bilgi kaynağını dini ve geleneksel anlatılardan çeşitlendirmiş netice olarak da psikolojik bilginin varlığının ve gelişim süreci kanalını besleyecek bir kaynak olarak belirlemiştir.

Öte yandan, yine dönemin söz konusu karakteristik bir özelliği olarak devletin eğitimi sistematik olarak reformize etme süreci bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa'da psikolojik bilginin gelişim sürecinde fizyoloji ve biyoloji gibi müspet bilim sahalarının yöntemleri ve bilgilerinin etkisine paralel olarak özellikle bu karşılığı ve etkiyi yeni açılan eğitim kurumlarında ve onların eğitim programlarının araladığı bir içerikte bulmaktayız. Özellikle bu eğitim programlarının içerikleri imparatorluğun son döneminin düşünce dünyasında varlık bulan felsefi nazariyeler ile etkileşimde önemli bir zeminin hazır bulunuşluk düzeyini arttırmıştır.

³ Dilek Sarmis, “Psychologies ottomanes et turques (1860-1930): Un laboratoire pour les partages savants”, *Revue d'histoire des sciences humaines*, Sayı 34, (2019), s. 39.

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı düşünce hayatındaki materyalizm felsefesinin ilkeleri ve kapsamı özellikle psikolojinin gelişimine ciddi bir dinamizm katmış, alternatif bir söyleme katkıda bulunmasını sağlamıştı.⁴ Pozitif bilimlerin, ruhun ve insan maneviyatının teolojik yönünü analiz edemediğinden hareketle kavramsallaşan literatürdeki psikoloji bilgisi, özellikle 20. yüzyılın başlarından başlayarak II. Meşrutiyet Dönemiyle birlikte yukarıdaki içerikte karşılık bulduğu şekliyle ön plana çıkmış ve gelişim düzeyinin en üst seviyesine ulaşmıştı. Psikolojik bilgi, II. Meşrutiyet dönemi entelektüel hayatında akademi dışında felsefi söylem ve temelde karşılık bulmuş, öne çıkan entelektüel portrelerin tercüme ve telif faaliyetleri kapsamında bir gelişim süreci geçirmiştir. Akademi çevresinde yankısını bulan psikolojik düşünce odağı ise daha temel anlatıların nispeten rasyonelleşmiş bir formunu şekil edinerek, II. Meşrutiyet döneminin entelektüel hayatında felsefe, sosyal ve fen bilimlerinin içeriğini gelişimini ve fikri nazariyelerini Osmanlı entelektüel dünyasına tanıtmayı amaçlayan *Felsefe Mecmuası*, *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, *İctihad*, *Yeni Mecmua* ve *Şehbal* gibi entelektüel yayın seferberliğinde varlık alanı bulmuş ve bu çalışmada da psiko-felsefe ve ruhiyat olarak kavramsallaştırılan gelişim aşamasının önemli bir sıçrama noktası olmuştur.⁵ Öte yandan, felsefi bir etkinlik olarak psikolojik bilgi terminolojisi, kapitalist ve teknolojik ilerlemenin insana dair bilimsel bir tanımını yapma aracı olarak temellendirilmiş, özellikle Osmanlı materyalizminde zihin, ruh, beyin ve duygular gibi insanın psikolojik ve fizyolojik özelliklerine temas eden bir literatürde de gelişim çizgisini ortaya koymuştur.⁶

İmparatorluğun son yıllarında gerçekleşen Uzun Savaş deneyimi psikolojik bilginin gelişimindeki diğer belirleyici kırılma noktalarından birine daha işaret etmektedir. Özellikle, bu süreç yukarıda anlatılan insanı maddi ve manevi açıdan psikolojik bilgi terminolojisi aracılığıyla kapitalist ve teknolojik ilerleme gayesinde sınırlarını ve özelliklerini çizen bir zeminin büyük zarar görmesine, etkisini ve

⁴ Seyma Afacan, "Of the Soul and Emotions: Conceptualizing "the Ottoman Individual" through Psychology, (PhD Thesis, University of Oxford), 2016. s. 86-88.

⁵ Atila Doğan, "Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm", İstanbul: Küre Yayınları, 2021; Selim Ahmetoğlu, "İttihatçı Aktüaliteden Kitleli Popülariteye: Şehbal Mecmuası (1909-1914)", İstanbul: Libra Kitap, 2010; İrfan Ertan, "Osmanlı Materyalist Felsefe Neşriyatında İki Örnek: Dağarcık ve Felsefe Mecmuası", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 21, Sayı 43, (2021), s. 609-613; Zafer Toprak, "Fikir Dergiciliğinin Yüz Yılı", *Türkiye'de Dergiler ve Ansiklopediler (1849-1984)*, 1984, s. 13-54; Aynur Erdoğan, "Meşrutiyet'in Evrimci Dergisi: Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası.", *Sosyoloji Dergisi/Journal of Sociology*, Sayı 28, (2014), s. 73-99.

⁶ Şeyma Afacan, "Idle Souls, Regulated Emotions of a Mind Industry: A New Look at Ottoman Materialism", *Journal of Islamic Studies*, Cilt 32, Sayı 3, (2021), s. 319

geçerliliğini büyük ölçüde yitirmesine neden olmuştur. Ardı arkası kesilmeyen savaşlar, imparatorluğun sonuna işaret eden bir Mütareke Dönemi, Bağımsızlık Savaşı ve bu süreç içerisinde yaşanan her türlü kültürel, toplumsal ve politik değişimler psikolojik bilgidaki zemini dönüştürmüş ve gelişimini şekillendirmişti. Öncelikle, Büyük Savaş deneyiminde teoloji ve felsefi temaların yanı sıra savaş sırasında cephedeki insan kaynağının ruhsal ve zihinsel değişimlerinin tanımlanması, devletin askere alımda zihinsel ve ruhsal yeterliliğin tespit edilmesinde ve cephe gerisinde gündelik hayatın psikolojik odağından şekillenen tıbbi ve psiko-patoloji yaklaşımlı bir temelden yükselen psikoloji bilgisi gelişme göstermiştir.⁷

Bir diğer yandan, akademi çerçevesinde, Jön Türk Devrimi ardından kurulan *Darülfünun*'da Türk psikoloji tarihi, Alman bilim adamı Georg Anschütz deneyimi yaşamış, burada kısmi olarak bir deneysel psikoloji laboratuvarı kurulmuştur. Bu çalışma çerçevesinde sık sık psikoloji bilgisinin Türkiye'de gelişim çizgisinin önemli bir yönü olarak değerlendirilen psikoloji ve pedagoji birlikteliğinin oluşturduğu kapsamın başlangıç noktası bu deneyimdir.⁸ Söz konusu gelişim süreci Cumhuriyetin kurulmasının ardından da gerçekleştirilmeye çalışılan eğitim reformu ve programı çerçevesinde de mütemadiyen gündeme gelmiş, bu bakımdan da psikoloji ve pedagojinin kavramsal ittifakı Türkiye'de psikolojik bilginin gelişiminde önemli bir içerik olarak ortaya çıkmıştır.⁹

Büyük Savaş'ın ardından psikolojik bilgi, felsefi temele içkin bir yaklaşım olarak düşünce dünyasında da varlığını değiştirerek sürdürmeye devam etmiştir. Bu yaklaşım, insanın mekanik doğasının ve sınırlarının belirlenmesine bir yanıt olarak savaş ve işgal deneyimi sonucunda "maddi" unsurların yerini "manevi" unsurlara bıraktığı, fiziksel beden ve ruh çatışması yerine potansiyel bir uyumun vurgulanması biçimini almıştır. Söz konusu süreçte özellikle Bergson felsefesinin ilkeleri aracılığıyla, tarihsel dönem içerisinde toplumun olaylar karşısında mücadelesi ve tutumundaki manevi ancak rasyonel olan belirleyici öğeler özelleştirilmiştir. Psikolojik bilgi bu haliyle, 1930'lu yılların ilk

⁷ Yücel Yanıkdağ, "Ottoman Psychiatry in the Great War", *The First World War as Remembered in the Countries of the Eastern Mediterranean*, Beirut: Orient-Institut, 2006. s. 177.

⁸ Sertan Batur, "Türkiye'de Psikolojinin Kurumsallaşmasında..", s. 222.

⁹ Sarmis, "Psychologies ottomanes et turques (1860-1930)": s.52-55.

yarısına kadar felsefî bir temada kendi bilgisini tercüme ve telif eserler ile bilgisini yeniden üretmiş ve varlığını devam ettirmiştir.¹⁰

Psikolojik bilginin belirleyici bir gelişim kapsamı da Türk Modernleşme tarihinde özellikle eğitim sürecinin yeniden yapılandırılması ve modernize edilmesi sürecinde görülmektedir. Çeşitli şekillerde 19. yüzyılın ilk çeyreğinden başlayarak sistematik olarak eğitimde yaratılmaya çalışılan değişim siyaseti bir bakıma bu içeriğe katkı sunmuştur. Özellikle bilimsel literatürü takip etmek amacıyla yabancı dil eğitiminin devlet tarafından organize edilmesi ve bunun ileri bir süreci olarak Avrupa'daki önemli eğitim merkezlerine devlet bursu ile öğrenci gönderilerek eğitim süreçlerinin devam ettirilmesi, psikolojinin Türk düşünce ve bilim dünyasında kurumsal ve rasyonel bir bilgi kaynağı olarak yer bulmasında ciddi bir etki yaratmıştır.¹¹ Nitekim, Jön Türk Devrimi ile birlikte psikolojik düşünceye dair olan bağlam bir üst boyuta taşınmış, geniş ve kapsamlı bir eğitim programı için akademi çevresinde psikoloji ve pedagojinin birlikteliği gerçekleştirilmişti.¹² Ancak bu süreç savaşın nihayeti itibarıyla olumlu bir şekilde neticelenmemiş, Cumhuriyet'in ve yeni düzenin kurulmasına kadar kesintiye uğramıştır. Cumhuriyet'in ve inkılap kadrolarının oluşturmaya hedeflediği eğitim sürecinin programı çerçevesinde bu gelişim aşaması bir üst boyuta daha taşınarak modern bir eğitim anlayışının ayrılmaz bir parçası olarak bütünleştirilmiş, psikoloji ve pedagoji bilgilerinin birleşimi, eğitim reformunu gerçekleştirmek için bir yönelim olarak kullanılmıştır. Özellikle, bu reformun gerekliliklerini, yeterliliklerini ve yönünü tayin etmek üzere davet edilen bilim insanının da dönemin en önemli psikoloji ekolünün temsilcilerinden birisi olması da bu gelişim sürecinin hangi aşamada gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

1930'lu yıllarla birlikte eğitim programının yükseköğretim sürecinin yeniden oluşturulması ve siyasi devrimin kültürel zeminini normatif ve bilimsel olarak destekleme arzusu, Türkiye'de bilimsel bilgide önemli paradigma değişimlerini beraberinde getirmiştir. Bu bakımdan çeşitli şekillerde arka planı bulunan deneysel-ampirik psikoloji bilgisinin bu sürecin sonunda kurumsal ve akademik bir yapıda karşılık bulduğunu söylemek mümkündür.¹³ Ancak bu metnin başında da vurgulandığı gibi psikolojik bilginin Türkiye'de gelişim süreci teleolojik bir yapıda gerçekleşmemiş, bu durumun

¹⁰ Dilek Sarmış, "Cumhuriyet Öncesi Fikir Hareketlerinde Bergsonculuğun Yeri ve Yayılması", *Toplumsal Tarih*, Sayı 192, (2009), s. 71-72.

¹¹ A. Gülerce, "Turkey...", s. 553-555.

¹² Sertan Batur, "Türkiye'de Psikoloji Tarihi Yazımı Üzerine", *Toplum ve Bilim*, Sayı 98, (2003), s. 4.

¹³ D. Sarmis, "Psychologies ottomanes et turques (1860-1930)", s. 56.

aksine çok farklı düşünsel ve geleneksel kaynakları içinde barındıran aynı zamanda tarihsel dönem içerisinde politik, toplumsal ve paradigmatik etkenlerden haliyle şekillenmiş, gri tonları ve karşıtlıkları fazlasıyla içinde bulunduran bir süreç içerisinde gelişme çizgisi göstermiştir.

Bu çalışmada tarihsel aralığın 1908-1937 arasında belirlenmesindeki ana neden, çalışmada işlenmeye çalışılan bütünsel bir yaklaşım çerçevesinde özellikle bağlamlar ve temalara dair psikolojik düşüncede bir farklılaşma noktasının başlangıcına işaret etmektir. Bu farklılaşma durumu tarihsel dönem içerisinde sadece psikolojide ya da entelektüel hayattaki bir değişimi kapsamadığı, bunun da ötesinde çok geniş bir arka planı içerdiğini bunun da ötesinde tarih yazımında uzun toplumsal dönüşümün fikrîsel kaynağındaki kırılmaya sıkça atıf yapılması olmuştur.¹⁴ Öte yandan, her ne kadar 1933 Üniversite Reformu ile akademik olarak psikolojinin kürsü olarak kurulması ve kurumsallaşması planlanmış olsa da söz konusu sürecin somut olarak vücuda getirilmesinin 1937’de Alman bilim adamı Wilhelm Peters’in yeni üniversitede göreve başlamasıyla mümkün olmuş ve bu süreç neticeye kavuşmuştur. 1937 yılıyla kısmi olarak neticelenen bu süreç, Türkiye’de hem akademik olarak psikolojinin hem de uygulamalı psikoloji anlayışı formunu hayata geçirme çabalarının en üst noktasını temsil etmektedir. Ancak, bu çalışmada vurgulanacağı şekliyle farklı yönelimlerin bir aradalığını ve gri alanlarını da temsil eden bir tarih aralığı da sunulmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi deneysel-ampirik anlayışın varlığının kurumsal olarak vücuda getirme çabalarının yanı sıra imparatorluğun son döneminin entelektüel mirasından şeklini almış, tarihsel dönemin hâkim olguları, fikirleri ve yapıları aracılığıyla şekillenen bir evrim sürecinden geçmiş psikolojik bilginin uzun geçmişine dikkat etmek ve psikolojik bağlamın önemli bir içeriğini doldurduğu vurgulanmak istenmiştir.¹⁵

Bu bakımdan, bu çalışma çerçevesinde Avrupa’da psikolojik bilginin rasyonel bir bilgi kaynağı olarak gelişmesinin önemli başlıklar etrafında örgütlenmesi ve bu gelişimin

¹⁴ Sinan Yıldırım (Röportajı Yapan), “Zafer Toprak”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı 38, (2011), s. 44; Bu tezi hazırlarken hayata veda eden Zafer Toprak’ın 1908’i bir kırılma noktası olarak ele aldığı toplumsal ve kültürel dönüşümlerin fikrîsel ve entelektüel arka planlarını da içine katarak oluşturmuş ve aralamış olduğu yeni bir tarihsel sürece ve yazımına katkı sunduğu eserleri için bkz. Zafer Toprak, *"Türkiye’de Yeni Hayat: İnkılap ve Travma 1908-1928"*, İstanbul: Doğan Yayıncılık, 2017; Zafer Toprak, *"Türkiye’de Popülizm, 1908-1923"*, İstanbul: Doğan Kitap, 2013; Zafer Toprak, *"Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi"*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

¹⁵ Dilek Sarmış, bu uzun geçmişi ve belirli açılardan farklılaşmış, dönüşmüş psikolojik düşünce bağlamına denk düşen çerçeveyi "Ruhiyat" kavramı ekseninde birleştirerek bütünsel bir örgütlenmenin ve sürecin yansımaları olduğunu ifade etmiştir. D. Sarmış, “Psychologies ottomanes et turques (1860-1930)” s. 62.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki erken izlerinin öne çıkan birinci literatür kaynakları ve ikinci literatürde psikolojik düşünceye ve bağlama temas eden eserlerden birinci bölüm içerisinde bir görüntü verilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde, bazı tarihsel olay ve olgulardan hareketle, Osmanlı'nın son dönemi ve Erken Cumhuriyet döneminde düşünce ve bilim hayatında psikoloji bilgisinin gelişim çizgileri ve temalarının toplumsal ve siyasal olaylarla ilişkisinin literatür bağlamında haritalandırılması ve bu gelişim çizgileri ve temaların etkilerinin bir panoraması çizilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde, entelektüellerin çeşitli düşünce ekolleri çerçevesinde psikoloji bilgisiyle temasları ve bu yaklaşımlardaki belirleyici faktörler ile bu kesişmelerden ortaya çıkan gelişim çizgilerinin bütünsel bir arka planı ve fikirsel temelinin bir görüntüsü verilmeye çalışılmıştır.

Son bölümde ise psikolojik bilgideki gelişim çizgisinin belirleyenlerini 1930'lu yıllarda hem eğitimin yüksek öğretim boyutunun düzenlenmesindeki etkilerinden hem de Türk Devrimi'nin kültürel programına bir içerik olarak yerleştirilmesinde öne çıkan noktalarından vurgulamak ve bu süreci bütünsel çerçevede temelinin kısmi görüntüsünü vermek hedeflenmiştir. Özellikle kültürel devrimin öğelerini hem sosyo-kültürel olarak temas eden noktalarını hem de tarihsel süreç içerisinde söz konusu öğeler ile sosyal bilimlerin bilgisinin bu bağlamdaki yerini psikolojik bilgi açısından ilişkisinin kısmi çerçevesi verilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NE KADAR OSMANLI'DA PSİKOLOJİ BİLİMİNİN GELİŞİMİNİN TEMELLERİ

1.1. 20. Yüzyılın Başına Kadar Modern Psikolojinin Tarihsel Gelişimi

Psikolojinin modern bir bilim olarak ortaya çıkış süreci çoğu sosyal bilimin tarihsel sürecinde gözlemlendiği gibi, Avrupa'da bilimsel devrimin yaşandığı sürece yani rasyonel bilgi kaynaklarının yaratılma sürecine denk gelir. Çeşitli düşünce otoriteleri tarafından (dinler, mitler ve efsaneler vs.) kutsanan bir varlık olarak insanın doğasını gözlemlemek ve anlamlandırmak modern öncesi dönemde hatta tarih öncesi dönemde de büyük düşünürlerin, din adamlarının kabaca bilgiye gereksinim duyanların uğraşı olmuştur. Modern psikoloji tarihçileri bu uzun geçmişe dikkat çekmek için Alman psikolog Hermann Ebbinghaus'un şu sözüne sıklıkla atıfta bulunmaktadır: "Psikoloji uzun bir geçmişe, fakat kısa bir tarihe sahiptir".¹⁶ Gerçekten de psikolojinin modern bir disiplin olduğu zamana kadar ki arka planı oldukça ilginçtir. Ancak, bu uzun geçmiş bir bilim olarak psikolojiye özgü bir olgu gibi gözükmemektedir. Çoğu sosyal bilimin gelişimini -sosyoloji, antropoloji ve tarih- tarihsel bir çerçevede incelediğimizde bu duruma benzer olgular gözlemleyebiliriz. Yüzyıllar içerisinde söz konusu bilgi kaynakları insana ve bütünde doğanın iç işleyişine dair duyulan ilgi nihayetinde ilerleme kaydetmiş, bu geçmişin felsefi görünüşten farklılaşmasına sebebiyet vermiş ve bu kapsam disiplin özelliklerini kazanmasını sağlamıştır. Psikoloji bu bilimler arasında bu özelliğini kazanan en son disiplinlerden biri olmuş ve uzun yıllar felsefi bir çerçevede varlık bulmuştur. Bu doğrultuda, psikolojik düşüncenin ilerleticileri hem filozof hem de psikolog olarak birçok çalışmada ifade edilir hale gelmiştir.¹⁷

Nitekim bu benzerliği bir sonuca kavuşturan, yani bu bahsedilen disiplinleri rasyonelleştirerek bilim hüviyeti kimliğine kavuşturan olgu modern zamanlarda bilimsel

¹⁶ Fernando Vidal, "The 'Prehistory' of Psychology: Thoughts on a Historiographical Illusion", *Physis; Rivista Internazionale Di Storia Della Scienza*, Cilt 43, Sayı 1-2, (2006), s. 32; Duane P Schultz, Sydney Ellen Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, (çev. Yasemin Aslay), İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007. s. 25

¹⁷ Thomas Hardy Leahey, "A History of Psychology: From Antiquity to Modernity", Eighth edition New York, NY: Routledge, 2017. s. 3-4.

bilgide görülen değişimlerdir. Avrupa’da bilimsel devrimin düşünsel başlangıç motivasyonunu tabiat ve evrenin yaşam döngüsünü belli bir düzene oturtmak, bilimsel çerçevede yasalaştırmak yatmaktaydı. Bu noktada bilimin içeriğinin insan eyleminin karşısında kalan şeylerle sınırlı kaldığını söylemek yerinde olacaktır. Ancak bilimsel zihniyetin ve değişimin önlenemez gelişimine, insanı ve insan eylemini bilginin içeriği ve nesnesi yapacak olan sosyal bilimler de eklemenecekti. Bu zihniyet dönüşümüne, ayrıca Avrupa’daki siyasi ve sosyal gelişmeler de direkt katkı sağlamıştı. Bahsedilen zihniyet, insanı anlama çabasıyla özdeşleşeceği gibi aynı zamanda, insanın özüne nüfuz etmeyi mümkün kılmaktaydı.¹⁸ 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hazırbulunuşluk düzeyi yüksek bulunan sosyal bilimler, oluşturmuş oldukları kavram bütünleriyle, antropolojik, psikolojik ve sosyolojik bir insan tasavvuru çizmekteydiler.¹⁹

Bilimsel düşünceyi o tarihsel süreçte karakterize eden zemin ideolojik saiklerin yönlendirmeleriyle genişlik kazanmış bir diğer deyişle parçalara bölünmüştü. Nitekim bu bölünmüşlük, bir üst satırda bahsedildiği gibi siyasi ve sosyal gelişmelerden hayli etkilenmişti. Bu bakımdan hem psikolojinin hem de sosyal bilimlerin gelişiminin tarihleri özel bir tarihsel zihniyet teması sunmaktadır.²⁰ Neticede bilimsel devrimin pozitif olguları sayesinde sağlanan nihai zafer, bilim adamları ve düşünürler tarafından insana dair olan üstyapıları içine alan bir içerik olarak genişletilmeye çalışılmıştı. Bu çerçevede psikolojik düşüncenin kavramsal temellerinin ve sorularının uzun bir geçmişi ve felsefi bir nosyonu olsa da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren psikolojinin yeni görüntüsü ona sıklıkla atfedilen ‘ruh bilimi’ ifadesi ve ruha dair dil kaybolarak bu işlevi ‘zihin’ vurgusu almıştır. Bu kapsam ilerleyen araştırmalar doğrultusunda ‘davranış’ ve ‘beyin işlevi’ olarak şekillenerek genişlemiştir. Netice olarak fizyolojik ve biyolojik yöntemle zihnin işleyişini ve işlevlerini ortaya çıkaran bir doğa bilimi kurgusu halini alan ‘modern’ psikolojik düşünce görüntüsü yeni bir içerik ve tasavvur olarak farklılaştırılmıştır.²¹

Psikolojinin bu tarihsel süreç içerisindeki konumu, onun epistemolojisinin ve metodolojisinin yarattığı alana denk düşmekteydi. Bilimsel devrimin zaferindeki pozitif olguları arasında yer alan fizyoloji ve biyoloji gibi bilimler, zaferin meşruluğunun etkisiyle psikolojinin kendi epistemolojisini ve metodolojisini oluşturmada alt yapı

¹⁸ Jacqueline Russ, *"Avrupa Düşüncesinin Serüveni: Antik Çağlardan Günümüze Batı Düşüncesi"*, (çev. Özcan Doğan), İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2019, s. 282.

¹⁹ J. Russ, *"Avrupa Düşüncesinin Serüveni"*, s. 283.

²⁰ Roger Smith, *"Zihin ve Doğa Arasında Bir Psikoloji Tarihi"*, (çev. Timuçin Bender), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015, s. 17.

²¹ R. Smith, *"Zihin ve Doğa Arasında Bir Psikoloji Tarihi"*, s. 375.

sağlamışlar bir bakıma erken dönemde psikoloji, böylesi pozitif bilimlerin metotlarıyla kendisini kurumsallaştırmış ve modernize etmişti.

Bu gelişimin yönünü elbette, kültürel parçalanmışlıklar ve bu parçalanmışlıkların sonucunda kurulan ulusal psikolojiler tayin etmişti. Burada bahsedilen ulusal psikolojilerin gelişimi kronolojik olarak 19. yüzyılın ikinci yarısına denk gelse de psikolojinin modern bir bilim olarak kurulmasındaki etkisi oldukça üst düzeydi.²²

Modern psikolojinin gelişimini tarihselleştiren çalışmaların iki genel eğilimi bulunmaktadır. Birincisi yukarıda bahsedildiği şekliyle, kültürlere ve coğrafyalara bölünmüş, ülkelerinin ideolojik ve tarihsel göstergeleriyle karakterize olmuş ulusal psikolojiler; bir diğeri ise düşünce ekolleri, ekollerin temsilcileri ve en nihayetinde üretilen bilginin temsiliyeti ve karşılığı olarak gelişen yönelimlerdir. Bu bölüm içerisinde söz konusu iki eğilimin değerleri çatısında bir tarihselleştirilme oluşturulacaktır.

Öncelikle psikoloji tarihçiliğinin önemli bir siması ve psikoloji tarihçiliğinin önemli kilometre taşlarından birini temsil eden E. G. Boring, 1929 yılında yayımladığı "*A History of Experimental Psychology*" adlı eserinde psikolojinin deneysel bir bilim olarak kuruluşunu esasında bir fizikçi olan Gustave Theodore Fechner'in 1860 yılında yayımladığı "*Elements of Psychophysics*" eserine dayandırmaktadır.²³ Burada öne çıkan nokta sistematik araştırma yapılmasını vurgulamak ve rasyonel bir analiz yürüttüğü gerçekliğine vurgu yapmaktır.

Bu durumun yanında, psikolojik düşünceye dair deneysel bir yöntem ortaya koyma ve ortaya çıktığı dönemde bilim olarak psikoloji anlayışını temellendirecek bir çerçeve sunacak şekilde psikolojinin modern bir çalışma alanı olarak kurulmasında iki önemli olaya vurgu yapabiliriz. İlki 1879 yılında, Leipzig şehrinde Wilhelm Wundt tarafından kurulmuş olan psikoloji laboratuvarıdır. İkinci olarak da modern bilimin önemli kıstaslarından biri olarak görebileceğimiz akademik yayın çalışmasıdır. Yine Wundt, 1881 yılında *Philosophische Studien* (Felsefe Çalışmaları) adlı dergiyi kurarak psikolojinin disiplinize olmasına büyük katkıda bulunmuştu.²⁴ Psikolojinin modern bilim olmasındaki önemli akademik katkıların bir ayağı da Amerika kıtasında gerçekleşmişti. 1887 yılında Granville Stanley Hall'un öncülüğünde kurulan, günümüzün en prestijli

²² R. Smith, "*Zihin ve Doğa Arasında Bir Psikoloji Tarihi*", s. 50.

²³ Akt. T. H. Leahey, "*A History of Psychology*", s. 205.

²⁴ D. Schultz, "*Modern Psikoloji Tarihi*", s. 27.

akademik psikoloji dergilerinden biri olan *American Journal of Psychology* (Amerikan Psikoloji Dergisi) bu katkının kayda değer bir ayağı olmuştur. 1892 yılında yine Amerika’da ilk bilimsel psikoloji organizasyonu olarak *American Psychological Association* (APA) kuruldu ve bu sürecin gelişimi olgunlaşmaya başladı.²⁵ Bu tarihsel aralık içerisinde Pennsylvania Üniversitesi’nde psikoloji kürsüsü kurularak psikoloji profesörü atandı. Böylelikle, psikolojinin modern bilim olarak disiplinize olma süreci Kıta Avrupası’ndan Amerika kıtasına taşınmış oldu.

Psikolojinin yönünü ve gelişimini etkileyen, literatürde ulusal psikolojiler olarak ayrılan bir zihniyeti ve düşünce ekolünü kapsayan yönelim bu noktada da kendini belli etmektedir. Almanya’da 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca psikoloji hızlı ve özgün bir gelişme göstermişti. Fizyolojik psikolojiden, hafızayla ilgili psikolojik çalışmalara kadar genişleyen bir yelpaze bulunmaktaydı.²⁶ Alman düşünsel mirasının beslediği bu bilimsel gelişim, erken dönem araştırmacıları tarafından pozitif bilim ilkeleri gözetilerek gelişim göstermiş olsa da 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, bu ilgi farklı yönlere kayarak ve özgün ilkeler belirlenerek farklı odakları da içine alacak şekilde bütünleşmişti. Özellikle kariyerinin erken döneminde fizyolojik psikoloji çalışmaları ve deneyleri ile ün kazanan Wilhelm Wundt, kariyerinin sonraki dönemlerinde *Völkerpsychologie*²⁷ (halk psikolojisi) üzerine çalışarak, insanın zihinsel ürünleri ile ilgili bir çalışma yapmayı, bu incelemede insana dair olan en yüksek ve gizemli ürünleri ortaya çıkarmaya kendisini adanmıştı.²⁸

Almanca konuşulan coğrafyada, insanın maddi ve manevi etkinliğini incelemeyi hedefleyen çalışmalarda odak noktası genellikle Volkgeist’in Alman topraklarında karşılık bulduğu şekliyle, Romantizm düşüncesinin dinamizm ve düşünsel altyapı

²⁵ D. Schultz, "Modern Psikoloji Tarihi", s. 28

²⁶ Gustav Jahoda, "Sosyal Psikoloji Tarihi", (çev. Şeyda Başlı), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 163.

²⁷ *Völkerpsychologie*, sosyal psikoloji anlayışının erken bir versiyonu temsil eder. Endüstrileşen toplumlarda özellikle Batı Avrupa’da 19. yüzyılda bir olgu olarak ortaya çıkmıştı. 19. yüzyılın tarihsel doğasından hayli etkilenen bu yöntem, psikoloji, sosyoloji, edebiyat ve tarih gibi bilimsel yöntemlerle toplumun alt ve üst kesimlerini etkileyen düşünsel yapıların sosyo-politik bir incelemesini sunmaktaydı. Bu çalışmada bilhassa bu ayrımı içerik olarak almanın sebebi, Wundt’un *Völkerpsychologie* çalışmalarını deneysel ve fizyolojik nosyondan şekillenen psikolojik düşünceden ayrı tutmasından kaynaklanmaktadır. Bu ayrım hem yöntem olarak hem de içerik olarak farklılaşmaktadır. İnsanlara ve toplumlara dair sosyal yapıların üst anlatısını oluşturacağı şekilde inceleme nesnesi ve yöntemi geliştirme sürecini temsil etmektedir. bkz. G. Jahoda, "Sosyal Psikoloji Tarihi". s. 68-69.; Özellikle, Almanya ve Fransa’da varlık gösteren toplum psikolojisi olarak adlandırabileceğimiz *Völkerpsychologie*, ulusal pratikler ve fikrî kaynaklar bakımından bünyesinde birtakım benzerlikler ve farklılıklar ortaya koymuştu. Nitekim Alman ulusunun coğrafyasında gelişen toplumsal psikoloji, toplumun ve bireyin zamansal ruhundaki üstyapılara odaklanarak dil ve kültür gibi ulusal birliği kuşatacak öğelerden beslenmişti. bkz. Egbert Klautke, "The Mind of the Nation: *Völkerpsychologie* in Germany, 1851-1955", New York: Berghahn, 2013, s. 92-93.

²⁸ G. Jahoda, *Sosyal Psikoloji Tarihi*., s. 161.

sağladığı temalar, Wundt'un seleflerinin önemli uğraşları arasında olmuştu.²⁹ Nitekim Wundt, bu çalışmalarını göz ardı etmeyerek daha gelişmiş zihinsel süreçleri kendi tarihsel ve kültürel bağlamı içinde ele alarak psikolojik bilginin içeriğine sosyal yapıları da içine alan bir metodoloji ekleme uğraşındaydı. Bu bakımından Wundt'un seleflerinin aksine en büyük uğraşı filoloji, antropoloji, edebiyat, felsefe ve tarih gibi kesişim noktalarından faydalanarak eklektik bir sosyal bilim kurgulamaktı. Bu sosyal bilimin en büyük amacı ise insanlığın tarihsel gelişimine psikolojik bir yorum getirmektir.

Amerika kıtasında 20. yüzyılın başına kadar ki gerçekleşen psikoloji çalışmalarının daha olgun bir zeminde yükseldiğini belirtmek yerinde olacaktır. Amerikan psikolojisi felsefi olarak kendisini bir "davranış bilimi" olarak tanımlamaktaydı.³⁰ Ancak, Kıta Avrupası'nda yükselen düşünce ekollerine kayıtsız kalmayan Amerikan psikolojisi, Almanya'dan deneysel yöntemi, Fransa'dan klinik materyali ve Britanya'dan evrimsel düşünceyi alarak düşünsel kimliğini oluşturmuştu.³¹

Amerika'da olgunlaşmakta olan psikolojik düşüncenin kamusal etkisini ve bu zeminin olgunlaşma eğiliminin eğitim ve toplumsal cinsiyet eşitlik gibi yeni kavramlar üzerindeki etkisi yankı bulmasında işbirleyici olmuştu. Psikolojinin Amerika kıtasındaki öncüsü, Wundt'un Almanya'daki laboratuvarında deneysel psikoloji eğitimi almış Edward Bradford Titchener'di. Amerika'da Wundt'un çalışmalarını takip edecek ortamı yaratan Titchener, ilk olarak Amerikan akademisine Wundt'un çalışmalarını çeviriler yaparak tanıtmayı amaçlamıştı. Ancak, Amerikan akademisi için bu yaklaşım oldukça kurumsal kalacak, pek rağbet görmeyecek, nitekim, psikolojinin Amerika'da yayılımı farklı çevresel etkenlerin etkisinde gelişecekti. Bu etkilerin en göze çarpan içeriği psikolojik bilginin ve yöntemin işlevsellik kazanması olmuştu. Bu bakımdan uygulamalı psikolojinin alt alanları (klinik psikoloji, adli psikoloji, eğitim psikolojisi ve pedagoji) varlık göstermeye başladı. Psikoloji bu doğrultuda Amerika'da geçerlilik kazanmış ve Avrupa'daki gelişimin aksine kendisine sivil bir maddi kaynak alanı yaratmıştı.³² Amerika'da psikolojinin yelpazesinin sınırlı kalması hem bu işlevsellikten hem de Amerikan bilimsel zihniyetinde evrimci düşüncenin etkisi yani pozitif temel

²⁹ J. Russ, "Avrupa Düşüncesinin Serüveni: ", s. 343.

³⁰ D. Schultz, "Modern Psikoloji Tarihi", s. 28.

³¹ R. Smith, "Zihin ve Doğa Arasında Bir Psikoloji Tarihi", s. 130.

³² D. Schultz, "Modern Psikoloji Tarihi", s. 173.

bilimlerin hakimiyetinden kaynaklanmaktaydı. Psikoloji, Amerika'da İki Savaş Arası Dönemde ancak bir sosyal bilim hüviyeti kazanabilmiştir.

Psikolojinin, 19. yüzyıl içerisinde gelişimini belirleyen faktörler arasında farklı bir yön kendini göstermektedir. Bu ilişki, gelişmekte olan diğer sosyal bilimlerle psikolojinin ilişkisi olmuştur. Avrupa'da görülen modernizasyon hareketleri, gündelik yaşamın birçok noktasında kendini göstermiş ve devrim niteliğinde değişimlere yol açmıştır. Bu değişimlere rasyonel bir bakış açısı getirmek isteyen bilim insanları bu yaklaşımlarına toplumsal ilişkiler bilimi veya sosyal psikoloji ismini vermiştir.³³ Sosyoloji, psikoloji, tarih ve filoloji gibi sosyal bilimlerin araştırma yöntemlerinin birleştirilmesiyle girilen çalışmalar, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısının Avrupası'ndaki endüstriyel topluma ve bireye oldukça etkileyici bir yaklaşım getirecekti. 20. yüzyılın erken dönemlerinde, Büyük Savaş'ın hem öncesi hem de sonrasında ortaya atılan kişilik analizleri ve kitle psikolojileri çalışmalarının altyapısına bu yaklaşım güçlü derecede etki edecekti.

Savaş sonrasında kurulacak olan politik ve toplumsal düzenin düşünsel altyapısını da kitle psikoloji teorileri fikrîsel altyapı sunmuştu. Mussolini 1920'lerin başında İtalya'da iktidara geldiğinde hem faşist ideolojiyi hem de iktidarına meşruiyet sağlayan kitleleri mobilize etmede "sosyal" psikolojinin pratik araçlarını kullanmıştı.³⁴

Büyük Savaş'ın yarattığı toplumsal boşluklar, toplumun ve bireyin üzerindeki maddi ve manevi çöküntüler özellikle sosyal bilimlerin içerisinde psikolojinin toplum katmanında geçerlilik kazanmasını sağlayacaktı. Savaşın ardından yeni düzenin inşasında, özellikle toplum ve kültür düzeyinde yeni yollar arayışı sosyal bilimlerin nezdinde psikolojiyi ön plana çıkaracak ve kurulacak olan yeni devletler bu alana yoğun bir ilgi ve alaka gösterecekti.³⁵

Öte yandan, bu tarihsel dönemeçte sosyal bilimlerin ön plana çıkarıcı olgular arasında modern ulus-devletler ile sosyal bilimler arasındaki ikili ilişkiden doğan bir bağ görülmekteydi. Hem ideolojilerin hem de modern devletlerin kendi siyasalarını kurmadaki etkinliğinde, bir diğer yandan sosyal ve toplumsal yapıların oluşturulmasında sosyal bilimlerin üretmiş oldukları normlar bu süreçte direkt katkıda bulunmuşlardı.

³³ R. Smith, *Zihin ve Doğa Arasında Bir Psikoloji Tarihi.*, s. 295.

³⁴ G. Jahoda, *Sosyal Psikoloji Tarihi.*, s. 143.

³⁵ R. Smith, *Zihin ve Doğa Arasında Bir Psikoloji Tarihi.*, s. 104.

Modern zamanların olgusu olarak ortaya çıkan ulus-devletler sistemi ve endüstriyel bir devrim ile birlikte yeni toplumsal koşulların oluşması da sosyal bilimlerin gelişip işlevselleşmesinde büyük roller oynamıştı. Modern devletler hem sosyal bilimlerin müşterisi olmuşlar hem de bu bilimlere ilgilenilecek yeni çalışma alanları yaratmışlardı. Söz konusu devletler politikalarına ve ideolojilerine temel sağlayacak bilgi arayışında sosyal bilimlerin gelişimlerini destekleyerek, üretilen bilgiyi veya bilgileri dayanak almışlardı.³⁶ Özellikle Avrupa dışında kalan ülkelerin ekonomik ve siyasi modernizasyon faaliyetlerine girişmesiyle birlikte, psikolojik bilgi ve yöntem geçerliliğini genişletecek ve Çin, Hindistan, Brezilya, Türkiye ve Rusya gibi geç modernlikle tanımlanan ülkelerde psikolojiye yönelik teşvik önem kazanacaktı.³⁷

Nihayetinde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, psikolojik düşünce kendisi için atfedilen tarih öncesi döneminden³⁸ almış olduğu mirasının ve felsefi içeriğinden yöntem açısından farklılaşarak üç kurucu formda şekil almış ve tarihsel süreç içerisinde bilimsel olarak adlandırılan yörüngeye oturmuştu. Söz konusu bu üç form, psikolojik düşüncenin üç belirgin yönelimini ifade ettiği gibi bu bölüm içerisinde bahsedildiği şekliyle onun epistemolojisini ve temasını oluşturan unsurlara da tekabül etmektedir. Almanya’da Wilhelm Wundt “bilinç psikoloji” sinin yöntemlerini inşa etmeye çalışmış, bu geleneği taşıyacak ve yayacak araştırmacılara laboratuvarında dersler vermişti. Yüzyılın sonlarına doğru psikolojik düşüncenin yönelimini ifade eden diğer bir form Freud tarafından kurulan “bilinçdışı psikoloji” idi. Son olarak dönemin bilimsel gelişmelerine ve paradigmalarına uygun olarak gelişen form ise “adaptasyon psikolojisi” idi.³⁹

³⁶ Ahmet Kemal BAYRAM, ‘Modernlik ve Sosyal Bilimler: Bilgi, İktidar, Etik ve Toplum’, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 11.1 (2009), s. 16-17.

³⁷ R. Smith, *Zihin ve Doğa Arasında Bir Psikoloji Tarihi.*, s. 335.

³⁸ Psikoloji tarih yazımında tarih öncesi olarak ifade edilen dönem Wundt ile başlatılan “önce” ve “sonra” ayrımının yarattığı bir dönemselleştirmedir. Bu ayrımı yaratan olgu temaların ve bilgi kaynaklarının bilimsel ve ampirik olmaktan uzak olduğu, spekülative ve felsefi karakterleridir. Bu bağlamı eleştiren, söz konusu kavramsallaştırmaya özgün bir yaklaşım ve psikolojinin uzun geçmişinin bağlamlarını ve düşüncelerini anlamaya ve bu tarihselleştirmeye oturtmayı amaçlayan bir çalışma için bkz. F. Vidal, “The ‘Prehistory’ of Psychology”, s. 53-56; Psikolojik düşüncenin ve kaynaklara dair bağlamın yeni tarih yazımları çerçevesinde antikitede, geç ortaçağ ve erken modern dönemde uzun geçmişinin incelendiği çalışmalar için bkz. Fernando Vidal, *The Sciences of the Soul: The Early Modern Origins of Psychology* (çev. Saskia Brown), Chicago: University of Chicago Press, 2011; T. Leahey, *A History of Psychology.*”

³⁹ T. Leahey, *A History of Psychology.*, s. 191-215.

1.2. İkinci Meşrutiyet’e Kadar Telif ve Tercüme Edilen Psikoloji Kitapları

19. yüzyılın erken tarihlerinden itibaren, Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasında, modern bilimin az da olsa izleri ve etkileri hissedilmekteydi. Bir yandan devletin eğitimi modernize etme çabası, bir yandan da açılan bu kurumlarda yetiştirilen öğrencilerin, Avrupalı bilimle olan etkileşimi bu kanalı desteklemekteydi. Tanzimat Dönemi sürecinde imparatorlukta görülen sistematik değişimler bu kanalı genişletecek, çeşitli Avrupa bilim merkezleri ve temsilcilerinden yapılan tercümeler veya esinlenme yoluyla hazırlanmış telif eserler bu genişliğe çeşitlilik kazandıracaktı. Özellikle sosyal bilimler bağlamında bu gelişim, 19. yüzyılın ikinci yarısında fikir dergiciliğinin yaygınlaşmasıyla birlikte kendisine popülerleşme sahası bulacaktı. Fikir dergiciliğinin önemli rolü, ansiklopedik bilgi formatında modern bilimin terminolojisini, felsefesini ve sosyolojisini tanıtarak, Osmanlı entelektüel hayatında yaygınlaşmasını sağlamaktı.⁴⁰

Osmanlı aydınlarının öncülük ettiği yayıncılık faaliyeti, İkinci Meşrutiyet Devrine kadar Osmanlı’da sosyal bilimlerin çerçeve kazanmasında öncü rol oynamaktaydı. Sosyal bilimler özelinde psikolojinin kendine yayılım sahası bulduğu nokta, önemli Osmanlı entelektüel portrelerinin telif ve tercüme ettiği metinler olmuştu. Özellikle 19. yüzyılın sonlarından başlayarak, imparatorluk coğrafyasında psikoloji literatürünün geliştiğini görmekteyiz. Ancak bu gelişim, ayrı bir bilim dalı olarak psikolojinin gelişmesine değil, sosyal bilimler içerisinde psikolojinin konumuna, ekseriyetle psikolojik bağlama temas eden, insana dair zihinsel ve fiziksel süreçleri rasyonel bir temelde ifade etmeyi amaçlayan ve birçok bilgi kaynağının bir arada bulunduğu bir formülasyondan şekillenmekteydi.⁴¹ Bu noktada karşımıza, psikolojiyi yeni bir entelektüel alan olarak gören, çağdaş psikolojiye dair çeşitli bakış açılarından kesitler sunarak metinler yayınlayan, imparatorluğun geç döneminde psikolojik bilginin içeriğine dair fikir sağlayan eserler telif eden önemli entelektüel portreler ile karşılaşmaktayız.

⁴⁰ Z. Toprak, "Fikir Dergiciliğinin Yüz Yılı", s.14.

⁴¹ Kıta Avrupası’nda psikolojinin gelişiminin ve yayılmasının sosyal bilimlerin gelişimine olan etkisinin 19. yüzyılın sonlarında bir serencamı ve bu ilişkinin bir incelemesi için bkz. Egbert Klautke, "The French Reception of Völkerpsychologie and The Origins of the Social Sciences", *Modern Intellectual History*, Cilt 10, Sayı 2, (2013), s. 293-316, doi:10.1017/S1479244313000024.

19. yüzyılın sonlarında fikir dergiciliğinin önemli şahsiyetlerinden birisi olan Ahmed Midhat Efendi yukarıda bahsedilmiş olan psikolojik bilgiye dair ilk temasların önemli bir portresiydi.⁴² Psikolojik bilgiyle erken temasları her ne kadar sınırlı kalsa da Ahmed Midhat'ın "*İlhamat ve Tağlilat: Psikoloji yani Fenn-i Menafiu'r-ruha Dair Bazı Mülahazat*"⁴³ ve "*Çocuk Melekât-ı Uzviye ve Ruhîyesi*"⁴⁴ adlı telif etmiş olduğu iki eseri imparatorluk coğrafyasında psikolojinin etkileyici gelişimine büyük katkı sunmuştu. Ahmed Mithat bu eserinde psikolojik temaya, öncelikle ruha dair olumlu çağrışımları sunan "*İlhamat*" ve aynı şekilde olumsuzluğu vurgulamak için "*Tağlilat*" aracılığıyla değinir. Bu bağlamdan hareketle, insanın nefesine dair olan hareketleri daha iyi kontrol etmesi ve olumsuz durumlara düşmekten kaçınmasındaki öneme dikkat çekmekle insanın özündeki güzel duyguları ve güzel davranışları vurgulamayla değinmektedir. Bu içerikte önemli bir başlık ruhu eğitmeye odaklanmaktadır ve bu içerikteki detaylar bilgi, ahlak ve eğitim gibi konular etrafında toplanmaktadır.⁴⁵ Diğer kitabını ise Ahmed Mithat "çocuk" denilen "mahlukatı" tanıtmak için yazdığını söylemiştir. Çocuk Melekât-ı Uzviye ve Ruhîyesi, Fransız pedagog Gabriel Compayre'nin "Ahlak ve Zekaca İnbisatı" adlı eserinden hareketle yazılmıştır. Kitabın genel teması çocuk yetiştirmek hakkında psikolojik ve fizyolojik bilgilerin önemi ve gerekliliğini vurgular niteliktedir. Diğer yandan çocukların fizyolojik yapısının psikolojik karakterini belirlediği yani çocuğun psikolojisinin fizyolojik ilerleme ile bağlantılı olduğu düşüncesi bu çalışma ekseninde psikolojik bilgiyle temas bağlamında ön plana çıkmaktadır. Kitapta "Hissiyat-ı Ahlakiye", "Harekât" ve "Tekellümden Evvel ve Sonra Kuvve-i Hafıza" gibi başlıklar ön plana çıkmaktadır.⁴⁶

İmparatorlukta, yine psikolojik bilginin tanıtımına ve yeniden üretimine katkı sunan önemli bir diğer figür Hoca Tahsin Efendi'ydı. Son dönem Osmanlı bilim tarihi içerisinde kuşkusuz çok önemli bir konumu bulunan Hoca Tahsin Efendi, psikoloji terimini çağdaş anlamına yakın şekilde kullanarak bir psikoloji metni yazmıştı. Hoca Tahsin Efendi'nin Mekteb-i Osmani'de eğitim vermesi ve Paris'te Collège de France'de fizik, kimya, astronomi ve jeoloji gibi dersleri tahsil etmesi öncelikle psikoloji bilgisi ile

⁴² Hilmi Ziya Ülken, "*Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*", İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2013. s. 119.

⁴³ Ahmed Midhat Efendi, "*İlhamat ve Tağlilat: Psikoloji Yani, Fenn-i Menafiu'r-Ruha Dair Bazı Mülahazat*", İstanbul, 1302/1885.

⁴⁴ Ahmed Midhat, "*Çocuk Melekât-ı Uzviye ve Ruhîyesi*", Dersaadet: Tercüman-ı Hakikat, 1899 (H. 1317).

⁴⁵ Ahmed Midhat Efendi, "*İlhamat ve Tağlilat*" s. 30-52.

⁴⁶ Ahmet Mithat Efendi, "*Çocuk Melekât-ı Uzviye ve Ruhîyesi*", İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.

olan temasının büyük ölçüde içeriğini etkilemiştir.⁴⁷Hoca Tahsin Efendi, eserinin mukaddimesinde psikoloji biliminin ne olduğuna dair uzun bir çerçeve çizmesinin ardından, pozitif bilimlere özellikle de fizyoloji ve biyoloji gibi olan bilimlere dair hakimiyeti psikolojiyi sadece nefis ve ruhu konu edinen bir bilgi kaynağı olarak almayıp “Fenn-i Psikoloji” olarak kitaba başlaması da bu eserin önemini ortaya koyan bir durumdur. Özellikle bu içerikte geleneksel ve teolojik kaynakların yanı sıra fizyoloji dimağın tanımlanmasında ve tahlilinde ön plana çıkan bir bilgi kaynağı olarak ortaya çıkmış, çoğu araştırmacı tarafından Türkiye’de yayınlanmış ilk modern psikoloji kitabı olarak nitelenmesindeki temel kıstaslarından biri bu olmuştur. Diğer yandan, psikoloji bu eserde, “kuvve-i müdrike” (beş duyu organı) tanımında özellikle de “idrak”ın açıklamasında kullanıldığı gibi fizyolojik açıdan da bu içerikte yer alması da Hoca Tahsin Efendi’nin döneminin halihazırdaki psikoloji bilgisinin genel temasından ve yaklaşımından ayrıştığını göstermektedir. Çağdaş psikoloji literatüründe deneysel ve uygulamalı bilginin de bu eserde bir bakıma yer bulması ise bu çalışmanın yine önemli bir özelliği olarak belirlemektedir.⁴⁸ Özellikle insanın psikolojik ve fizyolojik özelliklerinin anlaşıldığı kadarıyla Batı literatüründen alınarak bu eserde kullanılması yine diğer bir farklılaşma noktasını ifade etmektedir. İnsanın yaşamsal faktörlerini psikolojik ve fizyolojik olarak sınıflandıran eserde, psikolojik öğeler dış uyaranlara verilen tepkiler, fizyolojik öğeler ise beslenme, sindirim ve hayati fonksiyonlardan oluşan bir yapıda sınıflandırma yapılmaktadır. Ayrıca, bu eserde de duygunun zihinsel olarak karşılık bulmasında duyum ve algının farklılığını ortaya koymakta ve idrak hissinin hasıl olması için fizyolojik bir yapının vurgusu yani sinir sisteminin işlevi bu çalışmada ifade edilmiş, modern psikolojinin önemli teorilerinden birine bu eserde yer vermiştir. Özellikle her şeyden önce *İlm-i Ahval-i Ruh*’un yanı sıra *Psikoloji* olarak kitabın başlığında bu ifadenin semiyotik olarak yer etmesi bahsedilen bu içeriklerin kitapta yer bulmasını da bir yandan anlaşılır kılmaktadır. 1870’lerin ortasında yazıldığı birçok araştırmacı tarafından ifade edilen bu eser 1890’ların başında yazılı olarak basılabilmektedir.⁴⁹ Wilhelm Wundt tarafından 1870’li yılların ortalarında fizyolojik ilkeler çerçevesinde kavramsallaştırılan psikolojik öğelere dair benzer yaklaşımın bu eserde nispeten konu edinilmesi söz konusu

⁴⁷ Ş. Turan, "Osmanlılarda İlk Modern Psikoloji Kitapları: (1869-1900)". s. 22.

⁴⁸ Hoca Tahsin Efendi, (haz. Yasin Yılmaz, Rukiye Kaptı), "Psikoloji, yâhûd, İlm-i rûh", Konya: Çizgi Kitabevi, 2019. s. 40.

⁴⁹ Rüya Kılıç, "Türkiye’de Modern Psikolojinin Tarihi: ‘İlm-i Ahvâl-i Ruh’ ‘İlmü’n-Nefs/Ruhiyyat", *Kebikeç: İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı 40, (2015), s. 40; Ş. Turan, "Osmanlılarda İlk Modern Psikoloji Kitapları: (1869-1900)". s. 27.

düşünce gelişiminin zamansallığı açısından bir yakınlık olduğu ifade edilebilir. Özellikle sinir sistemi, duyular, duygular ve irade arasında duyu-algılanım sürecini vurgulaması açısından bilincin anlık deneyimini incelemeye hizmet eden bir kapsamda bulunmaktadır.⁵⁰ İnsan bilgisinin başlangıcını vicdan olarak tanımlayan Hoca Tahsin Efendi, insana dair psikik öğelerin rasyonelleştirme süreçlerini eserinde sunduğu gibi, ahlaki olarak bu sürecin temelini vicdana bağlamasıyla da bu çalışmada kavramsallaştırılmaya çalışılan farklı temellerdeki psikoloji bilgisinin bir aradalığının bir görüntüsünü sunmaktadır. Bu bakımdan psikolojik bilgideki gelişimin bu eserdeki karşılık bulduğu şekilde ifade etmek gerekirse bir farklılaşma ya da bir ara formun oluşmasının önemli göstergelerinden biri olarak nitelenmek mümkün olabilir.⁵¹ Eserinde, *Fenn-i Ahval-i Ruh*, *İlm-i Ahval-i Ruh*, *Fenn-i Psikoloji* ve *Psiholociya* gibi ifadelerle psikoloji biliminin Osmanlıca karşılığını kullanan Hoca Tahsin Efendi, dönemin zihniyet yapısında modernist olarak nitelendirilebilecek olan bir tutumla, modern bir bilim olarak psikoloji terminolojisi ile Osmanlı geleneksel düşüncesindeki insan ve ruh tasavvuruna dair bir yapıyı anlatısında birleştirmeye çalışmıştı. Bu uğraşın araladığı fikirselleştirme ve zemin, spiritüalizm ve materyalizm gibi insan bilgisine dair alternatif yeni bilgi içerikleri aracılığıyla ilerleyen süreçte dinamik kazanacak bu tartışma alanı dönemin insan bilgisine temas eden kaynaklarına ciddi bir şekilde etki edecekti.⁵² Nihayetinde tartışmaların içeriğinin fikirselleştirme kaynağı her ne olursa olsun, Osmanlı’da modern psikolojinin gelişimine etkisi oldukça güçlüydü. Felsefi içerik içinde düşünülen psikolojiye dair bir metin yine bu tarihsel dönem içerisinde Yusuf Kemal Bey’in “*Gayetü-l Beyan fî Hakikati’l İnsan*” adlı eseridir. Yusuf Kemal’in eserinde psikoloji teması hem yeni bir bilim hem de felsefenin bir alt şubesi olarak teolojiden ayrılmaktadır. Aynı zamanda bu eserde psikolojinin konusu benliktir. Nefs olarak dini anlatıda ahlaki kategoriye dahil edilen insan ve onun ruhunun özellikleri bu bağlamda benlik olarak nitelendirilerek ahlaktan ayrılmıştır. Benliğin öne çıkan yanları bireysel duygulardır ve bu duygular ancak beş duyu organının algılama biçimleri ve ruh tarafından ortaya

⁵⁰ Hoca Tahsin Efendi, “*Psikoloji, yahud, İlm-i ruh*”, İstanbul: (Artin Asaduryan) Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1310. s. 13. “*Ruh, haricden havâss-ı zâhire üzerine vârid olan intibaât cihetiyle a’yân-ı mevcude-i hariciyeye âşinâ [olur] ve harekât-ı asabiye vasıtasıyla bir şuur-ı vicdaniyeden idrak hissi hâsıl olur.*”; Wilhelm Max Wundt, *Principles of Physiological Psychology*, (çev. Edward Bradford Titchener), New York: S. Sonnenschein & Company, lim., 1904. s. 67.

⁵¹ Hoca Tahsin Efendi, “*Psikoloji, yahud, İlm-i ruh*”. s. 15. “*İnsanın ilmi, evvel-be-evvel kendini bilmekten ibaret olan vicdanından mübaferet eder.*”

⁵² Şeyma Afacan, “Searching for the Soul in Shades of Grey. Modern psychology’s spiritual past in the late Ottoman Empire”, *European Journal of Turkish Studies. Social Sciences on Contemporary Turkey*, sy. 32, 2021. s.3-4.

çıkarılmaktadır. Bu duygular hem iç ve hem de dış etkenlerin neden olduğu ayrıca *haz* ve *elem* duygularına göre olumlu veya olumsuz olarak yorumlanabilmekte değerlendirilebilmektedir. Temel arzuların duyguların açığa çıkmasında yine önemli bir noktada bulunduğundan bahseden eser, irade ve akıl ile duygular arasındaki etkileşimi rasyonel bir çerçevede ortaya koymuş iradenin duygular üzerinde kontrolünü vurgularken aklın ise duyguların etkisini güçlendirip zayıflatabileceğın de bahsetmiştir.⁵³

Yine, Yusuf Kemal bu eserinde psikolojik temaya önemli bir temas olarak, yaratıcı (*hâlik*) ile yaratılan (*mâhlukat*) arasındaki ruh açısından ilişkinin deneyimlendiğı bir yer olarak psikolojiyi işaret eder ve psikoloji bu başlık içerisinde felsefi disiplinlerin ilki olarak konumlanır.⁵⁴ Bu bağlamı kuran olgu ise bireysel benlik olarak nitelendirilen “*ene*”nin işlevsel yönünden hareketle şekillenmektedir.⁵⁵ Neticede ruhun pozitif açıdan bilimler aracılığıyla incelenemeyen manevi ve teolojik yönü ile birlikte “*ene*”nin yani benliğın psikolojik odak çerçevesinde incelenen yönü bir arada var olmaktadır. Bu çerçevede, bu çalışmadaki kavramsallaştırmaya denk düşen bir durum ile karşılaşmaktayız. Psişik dinamiklerin analitik olarak incelenmesini mümkün kılan fenomenler (duyumu, algı ve zekâ) ile ruhun bazı açıdan sonsuzluğuna ve ölümsüzlüğüne yapılan atıflar ile bu çerçevenin özellikle geleneksel ve dini öğeler kullanılarak (özellikle kelim) oluşturulmasının bir aradalığı söz konusu durumun bir göstergesidir. ⁵⁶Bu eserin literatür içerisindeki önemi felsefi ilimler içerisinde psikolojinin önemini koyarak, felsefe ve psikolojinin ilişkisinin değeriğine vurgu yapmış olmasıydı. ⁵⁷

Neticede, söz konusu bu eserler, henüz bir disiplin olarak kurulan psikoloji biliminin bir habercisi olmasa da özellikle yayımlandıkları tarihsel dönemleri itibariyle Avrupa’daki modern psikoloji çalışmalarına bunun yanında insan ve ruh tasavvuruna dair geliştirmeye çalıştıkları yapı çerçeveleri, kısmi rasyonel görünümleri ve en nihayetinde

⁵³ Remzi Demir, “İlk Psikoloji Kitabımız: Gâyetü’l-Beyân Fî Hakikati’l-İnsân”, *Dört Öge*, Sayı 1, (2012), s. 51.

⁵⁴ Yusuf Kemal, “*Gayetü’l-beyan fî hakikatü’l-insan, yahud, İlm-i ahval-i ruh*”, İstanbul: Mihran Matbaası, 1295/1878. “İlm-i ahvâl-i ruh, ulûm-ı hikemiyenin nokta-i ibtidâsıdır. Çünkü ruh-i insanî, bi’l-cümle maarif ve ulûmun esası olduğundan ve Hâlik ile mahlûkâtı onunla hiss u idrak eylediğimizden evvel-be-evvel ruhun ahvâl ve keyfiyatını tahkik etmek lazımdır.” s.4

⁵⁵ Yusuf Kemal, “*Gayetü’l-Beyan Fî Hakikati’l-İnsan Yahud İlm-i Ahval-i Ruh*”, (ed. Remzi Demir, Ali Utku), Çizgi Kitabevi, 2014. s. 14-15. “*Vicdan ile tasdik olunan keyfiyât-ı nefsanîye muhtelif olup râci’olduğu kuvâ-yı ruhaniyenin tabâî’ine göre; hissiyât ve idrakât ve harekât-ı iradiyeye münkasımdır. Hakikat-ı ene, âyine-i vicdanda kuvve-i hissiye, kuvve-i müdrike, kuvve-i iradiye gibi nümâyân olur.*”

⁵⁶ D. Sarmis, “Psychologies ottomanes et turques (1860-1930): s. 42-43.

⁵⁷ R. Demir, “İlk Psikoloji Kitabımız., s. 48.

insan tasavvuruna dair psikolojik süreçleri içeren anlatıları bakımından önemli bir noktada bulunmaktadır.

Bu kayda değer eserlerin yayınlanmasının ardından, hem Hamidiye Dönemi'nin (1877-1908) siyasal koşulları hem de Osmanlı entelektüellerinin çağdaş felsefi akımlarla bütünleşmiş sosyal bilgiye doğru kayan ilgileri psikoloji biliminin canlı gelişimini farklılaştırmıştı. II. Abdülhamid döneminin siyasası da bu gelişimi bir ölçüde zayıflatmıştı. Devlet tarafından ruh ile ilgili metinlere sıkı incelemeler gerçekleştirilmişti. Ruhun yüceliğini ve ebediliğini tartışma konusu yapmak, ruha dair olan düşünceleri rasyonelleştirmeye çalışmak bir metnin yasaklanması veya sansüre uğraması adına geçerli bir sebep olarak görülmekteydi. Nitekim, Haralombos Efendi'nin "Mevcudiyet-i Ruh" adlı eseri bu bakımdan sansüre uğramış ve basılamamıştı.⁵⁸

1.3. İkinci Meşrutiyet Döneminde (1908-1918) Psikolojinin Temeli

1.3.1. İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde (1908-1918) Felsefi Temelli Psikoloji Teması

İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar psikoloji teması, entelektüel alanda bir yanda dini ve geleneksel anlamda karşılık gelen düşünceye bir yanda da fizyoloji, sosyoloji ve en nihayetinde sosyal psikoloji arası bir geçişkenlik tabanına yerleşmekteydi. Böylesine gri alanları fazlaca mevcut olan bir tabanda psikolojinin geleneksel düşünce öğeleriyle yorumlanmasına alternatif bir söylem gerçekleşmişti. Alternatif söylemin temsilcileri, farklı bir psikolojik zihniyet temalarına yaptıkları katkıyı sosyoloji, sosyal psikoloji ve ana akım felsefenin düşünsel kaynaklık yaptığı eserleri tercüme ederek temellendirmişlerdi.

Abdullah Cevdet, bu tarihsel dönemeçte oluşturmaya çalıştığı panoramayla öne çıkan en belirgin entelektüel portrelerden birisi durumundadır. Nitekim, Abdullah Cevdet'in entelektüel portresinin siyasi boyutunun tasvirini literatürümüzde çok önemli çalışmalarla oluşturulduğunu belirtmek faydalı olacaktır.⁵⁹ Bu çalışmalar bize, Abdullah

⁵⁸ Ş. Afacan, "Searching for the Soul in Shades of Grey., s. 8. İlgili belge için bkz. BOA, MF.MKT. 528/48. (13 Cemaziyelevvel 1318/ 8 Eylül 1900).

⁵⁹ Şerif Mardin, " *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*", İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.; Şükrü Hanioglu, "Blueprints for a future society: Late Ottoman materialists on science, religion, and art", *Ottoman*

Cevdet'in bir entelektüel olarak, fikir dünyasının oluşumunda siyasi cereyanların ve bu cereyanlara kaynaklık eden türdeki felsefi bilgiyle yaşamının hangi döneminde etkileşim kurduğu ve bu bağların nasıl oluştuğunu göstermektedir. Benim burada değinmek istediğim nokta, Abdullah Cevdet'in herhangi bir siyasi ve felsefi temelin motivasyonu ile tercüme ve telif etmiş olduğu metinlerin sosyal bilimlere özellikle de psikoloji biliminin ve psikolojik bilgi metodolojisinin Osmanlı coğrafyasındaki gelişimine yaptığı katkıları vurgulamaktır.

Abdullah Cevdet'in insanın zihinsel ve fiziksel süreçlerini ortaya koyan ilk tercüme ve telif eserleri psikolojik bağlamda insan bilgisine temas eden sınırı sadece İkinci Meşrutiyet dönemi ile değil 1890'lı yıllardan başlayarak erken versiyonunu almıştır. Abdullah Cevdet'in özellikle insanın fizyolojik özelliklerine yaptığı ve dimağ, bilinç gibi psişik fenomenlere sinirsel maddenin bir işlevi olduğunu atfeden yayınları, onun psikoloji bilgisiyle erken temaslarına işaret etmektedir.⁶⁰ İnsana dair psişik olgunun temelini ruh ve beden ilişkisi üzerinden "tefekür" kavramı ile ifade eden Abdullah Cevdet "dimağ"ın yani beynin bu süreçte işlevini vurgular.⁶¹ Bu ifadenin farklı bir versiyonunu ise şöyle dile getirir: "Evet! Bütün 'Teceliyât-ı Ruhiye' "dimağ"ın cevâhir-i asabiyesinin vücûd-ı ve failiyetiyle kaimdir."⁶²

Ancak Abdullah Cevdet'in diğer psikolojik bilgiyle temas eden münevverlerden farkı insana dair psikolojik ve fizyolojik özellikleri hem materyalist görüşün hem de Şeyma Afacan'ın dikkat çektiği gibi "Mihanikiyet" olarak adlandırılan mekanik düşünme yapısına uygun olarak; etkili ve verimli bir formülasyon dahilinde ilişkisidir.⁶³ Özellikle geleneksel ruh düşüncesinin hakim olduğu 1890'lı yıllardan başlayarak bilhassa bu ilişkiyi temellendirmek için insan zihnine dair fizyolojik ve psikolojik süreçleri açıklayan eserler yayınlamıştır. Bu eserlerin ilki, Büchner'in Kuvvet ve Madde'sinin ilk kısmı çevirisi olarak yayınlanmış olan "*Fizyoloca-i Tefekkür*" idi. Bu kapsamda diğer bir çalışması ise 1895 yılında yayımlanmış olduğu "*Fizyolocya ve Hıfzısıhhat-i Dimağ ve*

Intellectual Heritage: Late Ottoman society the intellectual legacy, Routledge, 2013, s. 28-116; M. Şükrü Hanioglu, "*Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*", Üçdal Neşriyat, 1981.

⁶⁰ Abdullah Cevdet, "*Fizyolocya-yı Tefekkür*", İstanbul: İstapan Matbaası, 1308/1891. s. 14. 'Tüm psişik (psikolojik) tezahürler beynin zihinsel yetilerine bağlıdır.'

⁶¹ Abdullah Cevdet, "*Fizyolocya-yı Tefekkür*". "*Tefekküre intâc eden muamelât hakkında bir fikr hasıl etmek için, ma'de hazm etmeye karaciğer safra-i tersih etmeye mahsus uzvlar olduğu gibi "dimağ" da da tefekkür husule getirmeye muhtas bir uzv gibi nazarikenmelidir.*" (*Tefekküre yol açan işlemler hakkında fikir sahibi olabilmek için zihin, tıpkı sindirim için karaciğer safirasını sindiren uzuvlar olduğu gibi, tefekkür üretmesi gereken bir uzuv olarak analiz edilmelidir.*) s. 13.

⁶² Abdullah Cevdet, "*Fizyolocya-yı Tefekkür*". s. 14.

⁶³ Ş. Afacan, "Idle Souls, Regulated Emotions of a Mind Industry, s. 338.

Melekat-ı Akliyye”dir. Yine bu çalışması da beynin fizyolojik süreçlerine odaklanmakta ve düşünsel etkinliğin “yeni” olarak anlamını temellendirmektir. Özellikle, yukarıda mekanik düşünceye temasının kapsamı bu çalışmada net olarak ortaya konulmuştur.⁶⁴ Söz konusu eğitim vurgusunu çalışmasında, aklın zihinsel yetilerinin geliştirilmesi bağlamında incelemeye devam eden Abdullah Cevdet, bu eğitimi kas eğitimi benzeterek, zihin eğitimi “idman-ı dimağ” de beynin kapasitesini nitelik ve nicelik olarak da arttırdığını ifade etmiştir.⁶⁵

Fizyoloji ve psikoloji terminolojisinin kullanılarak Osmanlı bireyine dair bir kavramsallaştırmanın önünün açıldığı ifade eden çalışmasında Şeyma Afacan, özellikle bahsedilen “mihanikiyet”, “idman-ı dimağ” ve “tekâmül-ü dimağ” gibi kapsamların insan bedeni ve ruhunu yaşamın yeni formuna uygun olacak şekilde uyarlanmasını ekonomik ve toplumsal ilerlemeciliğin bir retoriği haline geldiğini vurgulamaktadır.⁶⁶

İnsana dair bir rasyonelleştirme girişiminde bilimsel bilginin yöntemlerinin ve içeriğinin kullanılmasında, Abdullah Cevdet’in psikolojik bilgiyle teması, Avrupa’da 20. yüzyılın başlarında beliren “kitle ya da toplum psikolojisi” üzerinden de şekillenmiştir. Özellikle 1890’ların sonlarında yayınlamış olduğu “*Abdülhamid ve İlm-i Ruh*” yazısı bu konuya ilişkin ilk örneklerden birini teşkil etmektedir.⁶⁷ Bu durum geleneksel ve dini öğeler dışında kalan, imparatorlukta psikolojik bilginin kullanım alanını ve gelişim sahasını ifade eden bir içerik olarak şekillenmiştir. Özellikle bu durum II. Meşrutiyet dönemiyle bir içerik olarak görünürlüğünü daha da fazla hissettirmeye başlamış gerek bireylerin gerekse de toplumların psikolojik öğelerle analizinin bir bilimsel inceleme yöntemi olarak meşrulaştığını ve psikolojik bilgiye olan entelektüel ilginin artışının bir dışavurumunu sunmaktadır.

Abdullah Cevdet’in Tıbbiyeli olması, fizyoloji ve biyoloji eğitimi olarak fikişel dünyasını bu çerçevede oluşturması psikolojiye olan ilgisini kuvvetlendirmiş ve psikoloji ile olan ilişkisi bu altyapıdan hareketle şekillenmişti. Hayatının çeşitli dönemlerinde Avrupa’da bulunması, Avrupa’da bilimlerin gelişimine zihniyet dünyasının ve ruhunun

⁶⁴ Abdullah Cevdet, *Fizyolocya ve Hıfzıssıhhat-i Dimağ ve Melakat-i Akliye*, Dersaadet [İstanbul]: Matbaa-i İctihad, 1312. s. 451. (akt. Şeyma Afacan, *Idle Souls, Regulated Emotions...* s. 340 ‘Bir zihin ve beden eyleminin eğitimi için gerçekleştirilmesi için gerekli aksiyon’.)

⁶⁵ Abdullah Cevdet, *Fizyolocya ve Hıfzıssıhhat-i ...*, s. 280. (akt. Şeyma Afacan, *Idle Souls, Regulated Emotions...* s. 340. ‘İdman-ı dimağı, dimağın hacim ve veznini arttırır, aynı zamanda başın ve saatının tezâyidini intaç eder, bu cihetle idman-ı dimağı pek iyi idman-ı adeliye benzetilebilir’.)

⁶⁶ Ş. Afacan, *Of the Soul and Emotions*. s. 96.

⁶⁷ Abdullah Cevdet, “Abdülhamid ve ilm-i ruh”, *Osmanlı*, Sayı 24, (1899).

açıklığı bu ilişkiyi kuvvetlendiren, yönlendiren diğer bir etken olmuştur. Avrupa’da 19. yüzyılın ikinci yarısında psikolojinin gelişim aşamalarına baktığımızda bu sürece dair birçok benzer noktalar ile karşılaşırız. 20. yüzyılın başında psikoloji ve sosyolojinin ilgi çekici birlikteliği ve yaygın kullanım sahasının bir yansıması olarak Gustave Le Bon’un “*Psychologie des Foules*” “*Ruhü’l-akvam*” adlı eserini Abdullah Cevdet’in tercüme edip yayınlaması bu benzerliğin en önemli göstergesiydi. İmparatorluk halkını sosyal bilginin içeriği ile tasvir etmeye çalışan Abdullah Cevdet, toplumun kargaşasında ve yozlaşmasındaki sorunların aşılmasında siyaset adamına, eğitimeciye en nihayetinde de sıradan bireye rehberlik edecek şekilde gördüğü sosyal bilimi, Osmanlı fikir dünyasına tanıtmayı amaçlamıştı.⁶⁸

Hürriyet’in ilanından sonra Abdullah Cevdet için bu ilginin boyutunu Ludwig Büchner’in “*Kraft und Stoff*”unu “*Fenn-i Ruh*” adıyla 1911’de tercüme ederek yayınlamış olması tekrardan belirlemiştir.⁶⁹ Dönemin ilgili felsefi ve psikolojik temalı eserlerini yakından takip eden Abdullah Cevdet, emelini bu kitap özelinde açıklığa kavuşturmuştu: “Beyin, zihin, bilinç ve düşünce gibi olguları bilimin yanında tecrübenin ışığında incelemektir.”⁷⁰ Abdullah Cevdet’in insana ve yaşama dair tutumunun bir sonucu olarak yaptığı tercümeler ile telif ettiği metinlerdeki bakışından ötürü “materyalist bir inancı” (vülgermateryalizm) yaymadaki özverisi dile getirilmiştir.⁷¹ Bu noktadaki geçişkenliği ve gri alanları⁷² bir yana bırakarak, Abdullah Cevdet’in özellikle bu çalışmanın perspektifinde psikolojiye ve psikolojik bilginin yayılımına yaptığı katkıyı öne çıkarmak gerekmektedir. Dönemin belirgin siyasi ve felsefi akımları olarak gerek Materyalizm gerekse de Spiritüalizm üzerinden psikoloji, sosyoloji ve fizyoloji bilimleri aracılığıyla insan ruhu üzerine yapılan tartışmalar, II. Meşrutiyet döneminin fikirsel hayatında psikolojik düşünceyi önemli ölçüde beslemiştir.

⁶⁸ H. Z. Ülken, “*Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*”, s. 251.

⁶⁹ Abdullah Cevdet, “*Fenn-i Ruh*”, İstanbul: Matbaa-i İctihad, 1911. Abdullah Cevdet, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Ludwig Büchner’in bu eserinin bölümlerini çeşitli şekillerde tercüme etmiş ve aralıklarla bölümlerini yayımlamıştır: “*Fizyolociya-i Tefekkür*” (1890), “*Dimağ*” (1890), “*Fizyolociya ve Hıfz-ı Sıhhat-i Dimağ ve Melekât-ı Akliyye*” (1894). Nihayetinde, Hürriyet’in ilanından sonra “*Kraft und Stoff*” kitab-ı meşhûrinin üç mebhâs-ı tammeyle diğer tefahhusat-ı fenniyyeyi havidir.” notuyla bu meşhur eseri son haliyle yayınlamıştır.

⁷⁰ Abdullah Cevdet, “*Fenn-i Ruh*”, s. 5; Rüya Kılıç, “Türkiye’de Modern Psikolojinin Tarihi”, *Kebikeç*, Sayı 40, 2015, s. 33.

⁷¹ Ş. Hanioğlu, “*Blueprints for a future society: Late Ottoman materialists on science, religion, and art*”, s.44.

⁷² Ş. Afacan, “*Searching for the Soul in Shades of Grey*”, s. 9.

II. Meşrutiyet döneminde psikolojiyi önemli bir entelektüel alan olarak belirli bir perspektif şeklinde aktaran ve savunan diğer önemli entelektüel sima Baha Tevfik'ti. Baha Tevfik, Ahmed Nebil ile birlikte "*Psikoloji. İlm-i Ahval-i Ruh*"u kendi imkanları ile Meşrutiyet sonrası dönemde yayınlamayı başardı.⁷³ Baha Tevfik özgün bir portre olarak, psikolojinin temasının sosyoloji ve sosyal psikoloji içeriklerinden ayırarak bireysel psikolojinin yasalarını toplumsal psikolojinin yasalarına kıyasla öncelik vermektedir.⁷⁴ Yine bu kitabın önemli bir yanı, bilimsel taksinomi, psikolojinin fizyolojiden farkı, psikolojide yöntem, psikolojinin dalları ve eğilimler, ruh-i insan, hafıza ve arzu gibi ciddi içeriklerden oluşuyor olmasıydı. Psikoloji biliminin temeline dayanan bir ahlak oluşturmayı amaçlayan Baha Tevfik, Meşrutiyet döneminin spiritüalistlerine karşı alternatif bir tartışma yürütmektedir.⁷⁵ Çok yönlü bir entelektüel dünya sunan Baha Tevfik, farklı bilimsel alanlarda önemli metinler tercüme ederek yayınlamış ve kısa ömrüne rağmen, geç Osmanlı dönemi fikir yaşamında adından söz ettirmişti. Teceddüd-i İlmi ve Edebi Kütüphanesi olarak kurmuş olduğu yapı ve burada psikolojinin tanıtımına, içeriğine dair olarak hazırlamış olduğu metinler yine, II. Meşrutiyet dönemi psikoloji biliminin gelişimi adına zikredilmesi gereken önemli çalışmalardır. Bu amacını kendisinin kurmuş olduğu dönemin önemli fikir mecmualarından olan *Felsefe Mecmuası*'nda sürdürmeye devam etmişti. Abdullah Cevdet'in entelektüel mirasının takipçisi ve fikrîsel dünyasının somut bir yansıması olarak Ludwig Büchner'in *Magnum Opus*'u "*Kraft und Stoff*"unu "*Madde ve Kuvvet*"⁷⁶ adıyla literatüre kazandırmıştı.

II. Meşrutiyet Dönemi'nin zamansal ruhu da bu ilgi ve gelişimi beslemiştir. Özellikle Baha Tevfik'in çıkartmış olduğu *Felsefe Mecmuası* onun altında şekillenen, *Yirminci Asırda Zekâ Mecmuası*'nın yanı sıra *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, *İctihad ve Yeni Mecmua* gibi fikri yayınlarda insan doğasının ruh, ahlak, fizyolojik ve psikolojik kapsama giren ilkeleri hem bilimsel hem de felsefi literatür açısından çok renkli bir tartışma alanı olarak şekillenmiş bunun yanında dönemin modernleşme ve terakki retoriğini içeren bir alan olarak şekillenmişti. Bu çerçevede psikolojik odağın önemli bir kapsamını duyguların tahlili ve belirli misyonlar dahilinde düzenlenmesi oluşturmuştur. Özellikle terakki retoriği ve bununla ilgili mecmua külliyyatı, bilimsel bir

⁷³ Baha Tevfik, Ahmed Nebil, "*Psikoloji. İlm-i Ahval-i Ruh*", İstanbul: Müşterekülmenfaa Osmanlı Şirketi Matbaası, 1912.

⁷⁴ D. Sarmis, "Psychologies ottomanes et turques (1860-1930):" s. 47.

⁷⁵ Ş. Hanioglu, "*Blueprints for a future society*:" s. 79.

⁷⁶ Baha Tevfik, Ahmet Nebil, "*Madde ve Kuvvet*", Dersaadet: Müşterekülmenfaa Osmanlı Şirketi Matbaası, 1911.

çerçeve geliştirme adına belirli bir beden ve duygu tanımlarını içeren bir söylem geliştirmişti.⁷⁷

Abdullah Cevdet'in psikolojik bilgiyle temasının erken örneklerini sunan bu yaklaşım, II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte, özellikle Baha Tevfik tarafından bir üst boyuta taşınarak çok katmanlı bir insan tanımının geliştirildiği bir gelişme alanına tanık olmuştur.

Baha Tevfik'in psikolojik bilgiyle ilişkisini belirleyen motivasyon insanın psişik dinamiklerinin, beynin fizyolojik yapısının nitelik ve işlevsel olarak toplamından ibaret olduğu, artık bu dinamiklerin ontolojik ve metafizik açısından incelenmesinin yanı sıra fizyoloji ve fizyolojik ilkelere şekillenen psikoloji anlayışından belirlenebileceğidir.⁷⁸ Özellikle fizyolojik süreçler aracılığıyla beş duyunun önemine büyük ölçüde değinmiş ve bu çerçevede psikolojik bilginin kapsamına dair çıkarımlarda bulunmuştur. Psikolojinin erken sürecini duyuşsal psikoloji (hiss-i ruhiyat) belirten Baha Tevfik, bireysel psikolojiyi (ferd-i ruhiyat), millet psikolojisi (içtima-i ruhiyat) ve en sonunda tabiat ile beşeriyet arasındaki bütün ilişkileri kapsayacak şekilde insanın varoluşunun bütün aşamalarını psikolojik olarak inceleyecek bir Umumi Ruhiyat bilgisinin teşkil edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁷⁹ Bu bakımdan Baha Tevfik'in psikolojik bilgiyle temasında öne çıkan bir noktanın insan davranışındaki duygusal etkinin belirleyiciliği olduğunu söyleyebiliriz. Elbette ki bu yaklaşımın dinamiği, Baha Tevfik'in materyalist düşünceye olan ilgisi ve kendi entelektüel dünyasında geliştirmiş olduğu sofistike materyalist görüştür. Sadece insan doğasının değil özellikle hayvanlar ve canlıların incelenmesi sonucunda pozitif bilimlerin aracılığıyla tanımlanan fenomenler Baha Tevfik için yeni yaklaşımların kaynağı olmuştur.⁸⁰ *Felsefe Mecmuası*'nın çatısı altında 1912 ve 1914 yılları arasında yayınlanan *Yirminci Asırda Zekâ Mecmuası*'nda⁸¹ yayınlamış olduğu bir dizi felsefi yazı ile Baha Tevfik, felsefi açıdan insanın psikolojik ve fizyolojik özelliklerine değinen bir çaba ortaya koymuştu. Bu yaklaşımın temel olarak çıkış noktası psişik dinamiklerdeki fizyolojik etkiler üzerinden yukarıda bahsedilen fenomenler sonucu ruhsal olayların oluştuğu ve

⁷⁷ Ş. Afacan, "Idle Souls, Regulated Emotions of a Mind Industry, s. 342.

⁷⁸ B. Tevfik, A. Nebil, *Psikoloji. İlm-i Ahval-i Ruh*. s. 138-139.

⁷⁹ Baha Tevfik, "*Muhtasar Felsefe*", İstanbul: Artin Asarduryan ve Mahdumları Matbaası, 1331/1915. s. 27-28.

⁸⁰ Baha Tevfik, "*Felsefe Mecmuası*", İstanbul: Teceddüd-İ İlmî ve Felsefî Kütübhanesi, 1326, sayı 4, s. 54-55.

⁸¹ "Ruhiyat Hülasaları". *Yirminci Asırda Zekâ*; Erhan Kaya, *Yirminci Asırda Zekâ Dergisi (1328-1330/1912-1914): İnceleme ve Seçilmiş Metinler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008. s. 124-268.

özellikle “eylemsizlik ilkesi” ve hız, kuvvet ve şiddet gibi kavramlar çerçevesinde insan duygu ve davranışlarına yaklaşmıştır.⁸²

Şeyma Afacan, Baha Tevfik’in bu yaklaşımdaki en önemli vurgunun “Mihanikiyet”e yapılan vurgudan yani duyarlılığın/hassasiyetin üstesinden gelme, duyguların esiri olmama ve en nihayetinde de insanların duygularını yönetme ve yönlendirme kapasitelerinin artmasında yatan kontrolü ortaya çıkartmak olarak belirtmektedir.⁸³ Psikoloji bilgisi ve özellikle bu yaklaşıma temel sağlayan fizyoloji bilgisi, Baha Tevfik için yeni bir ahlak anlayışının etrafında kurgulanan düzenlenmiş duyguların felsefi tanımını, niteliklerini ve işlevlerini belirleyen bir kapsamı kullanım sahası olarak sunmuştur.

Söz konusu ahlak anlayışının oluşturulmasındaki süreç, Baha Tevfik’in psikoloji bilgisiyle kurduğu ilişkinin en nihai noktasını oluşturmaktaydı. Bu anlayışta bilimsel yöntemler ve zihniyetler aracılığıyla toplumu dönüştürmek ve bu topluma metafizik ilkelere dayanan ahlak anlayışı yerine insanın duygularını kontrol edebileceği bir bilimsel ahlak anlayışı oluşturmak da içerik olarak yer almaktadır. Psikoloji bilgisi bu ahlak anlayışının en temel yaklaşımlarından birisi durumundadır.

Psikoloji biliminin, Osmanlı fikrî hayatında eğitim ve pedagoji boyutuna vurgu yapan, bunun yanında insana dair olan rasyonel bilginin gelişimine katkı sunan, mezkûr dönemin önemli entelektüel simalarından biri olarak Mustafa Satı Efendi’yi zikredebiliriz. Tarihsel dönemin önemli fikir dergileri olan *Servet-i Fünun*, *İctihad* ve *Ulum-i İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*’nda psikoloji ve pedagojiye dair metinler yayınlamış, “*Fenn-i Terbiye*”⁸⁴ isimli eseriyle de eğitime dair kuramsal bir çerçeve çizerek sağlık, psikoloji ve ahlak felsefesini öne çıkararak psikolojinin gelişimine ve psikolojik bilginin gerekliliğine dair bir vurguda bulunmuştu.⁸⁵

II. Meşrutiyet Dönemi’nde felsefi içerikli psikoloji tartışma ortamının bir noktasını *Darülfünun* çevresi⁸⁶ oluşturmaktaydı. 1910’ların başında Filibeli Ahmed

⁸² Baha Tevfik, “*Muhtasar Felsefe*”. “Hassasiyetin Kısımları”, s. 33.

⁸³ Ş. Afacan, “Idle Souls, Regulated Emotions of a Mind Industry”, s. 348.

⁸⁴ Satı Bey, “*Fenn-i Terbiye*”, İstanbul: Kitabhane-i Askerî, 1909.

⁸⁵ H. Z. Ülken, “*Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*”, s. 187-192.

⁸⁶ Bahsedilen farklılığın fikrîsel kaynağı, Bergson felsefesinin bilimselliğe denk düşen yöntemi ancak doğanın ve insana dair bilgi formülasyonunun sadece katı bir determinist anlayışa dair sınırlar koyarak alternatif bir sezgisel bilim anlayışını desteklemesi ve önermesinde bulunmaktadır. Bergsoncu düşüncenin felsefi bir temel sunduğu bilim anlayışı, özellikle bu çalışma çerçevesinde gösterilmeye çalışılan düşünce, yalnız fizyolojik süreçlerin yarattığı ve bununla açıklanabilen bir denklemde yer almasından ibaret görmeyerek, yeni bir görüşün karşılığı olmuştur. bkz. D. Sarıms, “Cumhuriyet Öncesi Fikir

Hilmi'nin önderliğinde psikoloji ve felsefe birlikteliğinin farklılaşan bir örgütlenişi *Darülfünun* çatısı altında yankı bulmaktaydı. Bu tartışma ortamı, spiritüalizm ve psikoloji arasındaki ilişkiden hareketle, psikolojinin bu tarihsel dönemde, sivil ve bireysel çabaların sonucunda fikir dergilerinde şekillenmesinin yanı sıra kurumsal bir çerçevede gelişmesine de etki etmişti.⁸⁷ Bu çerçevede, Filibeli Ahmed Hilmi, Fransız parapsikolog Emile Boirac'ın "Cours Elémentaire de Philosophie" (Felsefenin Temel Dersleri) adlı eserine dayanarak, "*İlm-i Ahval-i Ruh*"⁸⁸ adlı eserini yayınlamıştı.⁸⁹

Nitekim 1913 yılında Islahat-ı İlmiye Encümeni psikoloji adına bilimsel bir terminoloji oluşturma ve psikolojiyi akademik bir temele yerleştirme emeliyle, Ruhiyatı bir isim olarak kavramsallaştırmıştı. Böylesine bir temellendirme, bu noktadan sonra psikoloji biliminin gelişim yönünü önemli ölçüde şekillendirmişti.⁹⁰

İmparatorlukta Hürriyet'in ilanından sonra psikolojinin gelişimini etkileyen faktörler sadece aydınların fikrîsel motivasyonu veya dönemin fikrîsel tartışma ortamında hâkim görüşlerin yelpazeyle sınırlı kalmamıştı. İmparatorluk coğrafyasında sürece olan Uzun Savaş Dönemi (1912-1913 Balkan Savaşları, 1914-1918 Büyük Savaş, 1918-1922 Türk Bağımsızlık Savaşı) psikolojinin gelişiminin tarihsel sürecine direkt etki edecekti. Bu etki, psikolojinin gelişim sürecine bir kriz bilimi olgusu eklemleyecekti. Psikoloji sadece imparatorluk coğrafyasında değil, Kıta Avrupa'sında da savaşın ve savaş zamanının tarihsel doğasının sorunlarına rasyonel bir cevap ve çözüm getirecek şekilde gelişme gösterecekti.

Büyük Savaş dönemi ile birlikte imparatorlukta psikolojinin kurulması ve gelişim sürecine yeni bir boyut eklenmişti. Bu boyutun içeriği savaşta İttifak Devletleri'nin bir üyesi olarak Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı İmparatorluğu'na ünlü yardım paketinin, eğitim başlığı altında şekillenmişti. Bu program çerçevesinde, İstanbul'a gelen öğretim üyeleri arasında pedagoji ve psikoloji uzmanı Georg Anschütz bulunmaktaydı. Anschütz'ün İstanbul'a gelmeden evvelki psikolojiyle ilişkisi çocuk bilimi, pedagoji ve zekâ ölçümü, düşünce ve algı psikolojisi, hareket yetenekleri ve resim analizleri

Hareketlerinde". s. 66-67. Öte yandan, *Darülfünun*'da karşılık bulan psikolojik bağlamın ilerlemeci retorikten hangi noktalarda farklılaştığı konusunda ve devletin bilimsel ve eğitim siyasasından bu içeriğin şekillenmesi hakkında bir görüş için bkz. Ş. Afacan, "Of the Soul and Emotions." s. 150-157.

⁸⁷ Ş. Afacan, "Searching for the Soul in Shades of Grey". 7-8.

⁸⁸ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *İlm-i Ahval-i Ruh*, İstanbul: Hikmet Matbaa-i İslamiyesi, 1911.

⁸⁹ Ş. Afacan, "Searching for the Soul in Shades of Grey", s. 7-8.

⁹⁰ D. Sarmis, "Psychologies ottomanes et turques (1860-1930)" s. 42.

üzerineydi.⁹¹ İstanbul'a geldikten sonra da pedagojiyle yakın ilişkisini sürdürmeye devam eden Anschütz, bu özelliği itibariyle, Jön Türk modernistlerinin pedagoji temelli eğitim reformuna verdikleri önemle emelleri birleşmekteydi. Ancak savaş ortamının yarattığı koşullar, *Darülfünun*'daki savaş nedeniyle öğrenci eksikliği, dil ve teknik nedenlerden ötürü, Anschütz üç yıl bu görevde kalmasına rağmen çok verimli bir çalışma ortamı yaratamamıştı. Büyük Savaşın İttifak kuvvetleri için yenilgiyle sonuçlanmasının ardından Anschütz ve diğer Alman akademisyenlerin görevleri sona ermişti. Bu süre zarfında Anschütz, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*'nda "İnsanların ahval-i ruhiyeleri arasındaki ferdi farklar hakkında tetkikler" adlı deneysel psikoloji metotlarıyla bir makale ve çocuklara dair yaptığı birkaç deney ile deneysel psikolojinin gerekliliğini vurguladığı çalışma yayınlamıştı. Anschütz'ün bu çalışmalarının çocukların fiziksel ve zihinsel gelişimine yatkınlığı, *Darülfünun* çevresinde psikoloji ile pedagoji arasında bir eğilim kurmuş, Anschütz Almanya'ya geri döndükten sonra dahi iki asistanı Ali Haydar Taner ve Mustafa Şekip Tunç tarafından bu eğilimin içeriği Cumhuriyet dönemine taşınmıştı.⁹²

Psikolojinin konusuna ve içeriğine bu dönem içerisinde pedagoji ve kuramsal olarak eğitim programının önemli bir kolunun eklenmesi, özellikle entelektüeller bağlamında psikolojiye olan ilgiyi arttırmış, yine psikolojinin varlığına önemli bir boyut eklemiştir. Deneysel ve uygulamalı psikolojik düşünce bağlamının gelişen bir yönünü dönem içerisinde ifade eden pedagoji ve eğitimin tabana yayılmasında etkili olacağı fikrinin entelektüel çevrelerde ve iktidar bazında fark edilmesini anlamlı kılabiliriz. Nitekim, psikolojinin gelişen bu yönü eğitim-öğretimin birleştirilmesiyle birlikte terbiye ve vatandaşlık olgularıyla birlikte eğitimin kapsamlı bir sürecini vaat etmekteydi.⁹³ Anschütz'ün *Darülfünun*'daki görevi küçük bir etki yaratsa da eğitim programını modernize etme olgusu bu içerikten hayli etkilenmiş ve en nihayetinde belli başlı modernistler aracılığıyla bu miras Cumhuriyet dönemine taşınmıştır.

Anschütz deneyimi ve özellikle Avrupa psikoloji ve pedagoji bilim merkezi Jean Jacques Rousseau Enstitüsü'nde eğitim gören dönemin önemli aydınları Mustafa Şekip Tunç, Ali Haydar Taner, Mustafa Rahmi Balaban ve İbrahim Alaeddin Gövsa savaş dönemi ve sonrasında farklı bir psikoloji anlayışının Osmanlı fikir dünyasında telakki

⁹¹ S. Batur, "Psikoloji Tarihinde Köken Mitosu", s. 171-172.

⁹² Sarmis, "Psychologies ottomanes et turques (1860-1930)", s. 49

⁹³ Rüya Kılıç, "Modern Türk Psikoloji Tarihi Üzerine: Cumhuriyet'in Yeni Nesil Psikologları ve Siyaset", *MTAD*, Cilt 13, Sayı 1, (2016), s. 84.

edilmesini sağlamıştı.⁹⁴ Hem akademik eğitimleri hem de *Darülfünun*'daki görevleri itibarıyla Osmanlı coğrafyasında psikolojinin gelişim ve yönelimine önemli ölçüde katkı yaptıklarını vurgulamak yerinde olacaktır. Bu bakımdan hem imparatorluğun son döneminde hem de yeni Cumhuriyet'in eğitim reformunun fikrîsel ve kuramsal çerçevesine entelektüel kaynağı sağlama bununla birlikte bu içeriğe psikolojik yaklaşımı getirmesiyle de Jean Jacques Rousseau Enstitüsü'nün önemli bir konumu bulunmaktadır.

Darülfünun'da deneysel psikolojinin akademik olarak kurulma çabasının yanı sıra Osmanlı entelektüel dünyasında psikolojik yönelim, fikir dergiciliğinin sivil varlığıyla da hissedilmekteydi. Özellikle savaş döneminde, ahlaki ve iktisadi çöküşün travmatik etkisinin toplumsal boyutunun incelenmesi entelektüel bir karşılık olarak fikir dergilerinde varlık bulmaktaydı. Ziya Gökalp ve Tekin Alp gibi dönemin önde gelen politik sesleri iktisadi ve toplumsal düzendeki çöküşü sosyoloji, psikoloji ve iktisadi felsefe ile aşma eğilimi göstermekteydiler.⁹⁵ Ziya Gökalp, bu dönemde *Darülfünun*'un kıdemli bir mensubu olarak psikolojinin akademik olarak kurumsallaşmasını imkânlar dâhilinde desteklemekteydi. Tarihsel dönemin öne çıkan aydınlarından olan Ziya Gökalp, II. Meşrutiyet Dönemi'nin toplumsal olgularını fikir, heyecan, sevgi ve duygu gibi öğelerle, psikolojik yönlerini vurgulayarak açıklama yöneliminde olması ayrıca sosyoloji ve sosyal psikoloji gibi sosyal bilimlerin çağdaş metotları ile olan ilişkisi bu destekleme girişimini temellendirmektedir.⁹⁶ Ancak bu girişim sadece, Ziya Gökalp'in kendi felsefî dünyasını oluşturmasındaki ruhi ve psikolojik öğeleri kullanmasından şekillenmiş ilerleyen süreçte bilim ve felsefî anlayışının değişim göstermesi sonucunda özellikle 1910'lu yılların sonunda ve 1920'li yılların başında hakim psikolojik düşünce bağlamlarına karşı anlayışı temsil etmiştir.⁹⁷

Savaş döneminin olgularına yönelik psikolojik ilginin önemli bir çıkış noktası olarak da son olarak Mustafa Şekip Tunç ve *Dergâh Mecmuasını* (1921-1923) zikredebilirim. Özellikle Türk Bağımsızlık Savaşı'na yönelik olarak psikolojik incelemelerini *Dergâh* dergisinde yayımlayan Mustafa Şekip Tunç, bu süreci psikolojik metodun çağdaş yaklaşımlarıyla değerlendirmesiyle gündeme gelmiştir. Özellikle,

⁹⁴ Lutfiye Koç Günay, "Jean Jacques Rousseau Enstitüsü'nün Psikoloji ve Pedagoji Tarihimizdeki Yeri", *Dört Öge*, Sayı 9, (2016), s. 163.

⁹⁵ Z. Toprak, "*Türkiye'de Popülizm*", s. 93.

⁹⁶ Z. Toprak, "*Türkiye'de Popülizm*", s. 124.

⁹⁷ D. Sarıms, "Cumhuriyet Öncesi Fikir Hareketlerinde Bergsonculuğun", s. 70-71.

Bergson ekolünden bu sürece getirmiş olduğu “élan vital” yaklaşımı, Türk düşünce tarihinde psikoloji bilgisinin önemli bir aşamasına işaret etmektedir.

Psikolojik bilgiye olan yönelimin, İmparatorluk coğrafyasında II. Meşrutiyet Dönemi’nde çeşitlenmesinin belli saiklerden hareketle şekillenmesi, psikolojinin tarihsel gelişiminin doğasında bulunan olgulardan kaynaklandığını söylemek yerinde olacaktır. Psikolojik bilginin içeriğinin felsefe temelli olması bu olguların en başında gelmektedir. Nitekim savaş zamanı kısmi olarak Georg Anschütz ile birlikte *Darülfünun*’da deneysel bilgi bağlamının önemine ve varlığına vurgu⁹⁸ bu içeriği doldursa da Cumhuriyet döneminde, belirli reform aşamalarıyla bu evre tamamlanacaktı.

⁹⁸ Georg Anschütz, “İnsanların Ahval-i Ruhîyeleri Arasındaki Ferdi Farklar Hakkında Tetkikat”, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 5, 31 Teşrinievvel 1332/13 Kasım 1916, s. 474. “Artık ilm-i ruh yalnız hâdisât-ı ruhiyeyi tetkik etmez, tabiat hakkında iktisap olunan malumâtın yalnız kıymet-i felsefîyesini sormaz. Belki ruh ile beden – ‘âlem dahili ile âlem hârici- arasında mevcut olan birçok münasebat ve tesirat-ı mütekabeleyi tetkik taharri eder.”

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI VE ERKEN CUMHURİYET DÜNYASINDA PSİKOLOJİNİN BİLİMSEL OLARAK GELİŞMESİNDE TOPLUMSAL VE POLİTİK BELİRLEYENLER

2.1. Büyük Savaş'la Ortaya Çıkan Sorunlara Psikoloji ile Çare Aramak

Büyük Savaş'a dair çağdaş incelemelerin arasında, 20. yüzyılın en etkileyici bilim insanlarından biri olarak Sigmund Freud'un incelemeleri ve inşa etmeye çalıştığı ekolün çerçevesinde gelişen incelemeler ön plana çıkmaktadır. Psikanaliz, 20. yüzyılın başında kuramsal olarak psikolojinin gelişen bir yönünü temsil etmekteydi. Bu bakımdan Büyük Savaş'ın yarattığı zamanın doğal akışındaki kırılmaya, psikolojinin nüfuz etmesinin önemli bir yönünü oluşturmaktaydı. Nitekim, bu durumun kanaatimce savaş döneminin cephe hattında ve cephe gerisinde yarattığı sorunları inceleyecek ve analiz edecek şekilde geliştiğini söylemek yerinde olacaktır. Bu gelişim, savaşın sonlarına doğru Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bünyesinde İttifak kuvvetlerine mensup askerlerin ruhsal ve mentâl bozukluklarının tedavisinde tıbbi müdahalenin yanı sıra, psikanaliz aracılığıyla da tedavi koşullarının oluşacağını dile getirildiği Budapeşte Beşinci Psikanaliz Kongresi'nin toplanmasında bir gösterge olarak kendisini hissettirmişti.⁹⁹ Kongrenin bilimsel yönünün yanı sıra politik yönü de araştırmacılar tarafından ön plana çıkarılmıştır.¹⁰⁰ Kongreye özellikle İttifak Bloğunun Savaş Bakanlıklarının temsilcilerinin katılması kongrede sunulan psikolojik verilerin ve çözümlerin dikkate alınmasında önemli bir aşama olmuştu.

Sigmund Freud ve onun öğrencileri psikolojik bilginin kriz ve çöküş durumuna karşı bir bilgi kaynağı olarak konumlanmasına ve özellikle savaş döneminde ortaya çıkan savaş nevrozunun tedavisine psikolojik yönelimi dahil etmişlerdir. Özellikle Freud'un, barış zamanlarında görülen acı ve yıkım kaynaklı nevrozlardan savaş nevrozuna farklı yaklaşımdaki "travmatik" vurgusu bu çalışmadaki kriz yönelimini temellendirmektedir.

⁹⁹ Jasna Koteska, "Freud on the First World War (Part 1)", *Researcher. European Journal of Humanities & Social Sciences*, 2019. s. 55-56.

¹⁰⁰ Pedro Muñoz, Sílvia Correia, "The Great War and the Fifth International Psychoanalytic Congress in Budapest: Psychoanalysis in the 1910s*", *Historia Crítica*, Sayı 84, (2022), s. 17-18.

Beşinci Psikanaliz Kongresi'ne dair hazırlanan kitabın giriş bölümünde savaşın hem psikanalizin itibar görmesindeki etkisi hem de psikoanalitik yöntemin geçerliliğini sağlamasında uygun ortama sahipliğinin vurgusu savaşın koşullarının yaratmış olduğu buhran ve insana dair etkisi üzerinden değerlendirilmektedir.¹⁰¹ Savaşın şiddetiyle yüz yüze kalan askerlerin, şok sonrası savaş öncesi eski egoları ile savaş ortamında şekillenen yeni ego arasındaki çatışmadan en hafif psikolojik hasarı gözeterek kaçınması netice olarak psikolojik bir yaklaşım olarak geniş bir kabul görmüş, psiko-analiz sosyal yaşamın temalarına bireysel olarak görülen bir krizden hareketle temas etmiştir.

2.1.1. Savaş Travması, Nevrozlar ve Psikolojik Odakta Savaş Deneyimi

İttifak kuvvetlerinin bir parçası olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun bu kongrede telakki edilen yaklaşımlara dair ne derecede ilgili olduğu sorusuna herhangi bir tarihsel kanıttan hareketle fikir yürütmek oldukça güçtür. Ancak dönemin cephe hattında faal görevde bulunan bilim insanlarının gözlemlerinden ve incelemelerinden hareketle bu yaklaşıma uzak olmadıklarını ilerleyen bölümlerde dile getirmeye çalışacağım.

Bilim sosyolojisinin değerleri doğrultusunda psikolojinin bu yönelimini incelediğimizde savaş zamanının koşullarının bu içeriğe şekil verdiğini görürüz. Felsefi olarak psikoloji bilimi temelinin yanı sıra savaş deneyiminde tıbbi olarak bir psikolojik bilginin geliştiğini söylemek yerinde olacaktır. Büyük Savaş'ın fiziksel etkisinin yanında zihinsel ve ruhsal etkisinin de bilimsel olarak rasyonelleştirme eğilimi bu söylemi kanıtlar niteliktedir. Söz konusu durumun arka planı savaş sırasında cephe hattı ve gerisinde görevlendirilen psikologlar ve psikolojik bilgiyle hemhal olan bilim insanları tarafından şekillenmişti. Bilim insanlarının savaş deneyimine dair gözlemleri ve incelemeleri bu kurumsal çerçevenin ana hattını kurgulamaktaydı. Bir nevi bu çabalar, savaşın bilimsel, rasyonel ve modern olmasını sağlamış, pratik karşılıklı askeri tarihçilerin” makineli savaşın tam olarak rasyonelleştirilmesi” olarak adlandırdıkları şeye katkıda bulunmuşlardı.¹⁰²

¹⁰¹ Ernst Simmel, S Ferenczi, K Abraham, “Psychoanalysis and the War Neuroses”, Symposium on Psychoanalysis and the War Neurosis, International Psycho-Analytical Library, Budapest, 1921, s. 1-2.

¹⁰² Ben Shephard, “Psychology and the Great War, 1914–1918”, *BPS*, (20.10.2015), <https://www.bps.org.uk/psychologist/psychology-and-great-war-1914-1918>.

Bu durumun yanında psikolojik zemin, topyekûn savaş sürecinin mentâl kısmında yer almış, cephe ve cephe gerisinde toplumsal ve gündelik sürecin işleyişinde psikolojik odağa dair bir çerçeve geliştirilmesinde önemli bir başlangıç noktasını oluşturmuştur. Böylelikle psikolojik kuramın felsefi bir düşünce geleneğinden ziyade bireye dair uygulamalı bir rasyonel bilgi kaynağı olabileceğini göstermesi, psikoloji biliminin meşruiyetinin önemli bir kaynağı olmuştur.

Savaş deneyimi psikolojik yönelimin varlığına böylesi bir dinamizmi katmışken savaşın çağdaşı psikologların doğanın görkemli bir deneyi olarak gördükleri savaşa dair incelemeleri ile bu dinamizmi kendi lehlerine kullanmalarını sağlamıştı. Savaş birçok çalışmada psiko-sosyal bilimlerin bilgisini ve birçok uygulamasını daha önce hiç olmadığı kadar ilerletecek büyük bir insan deneyi ve laboratuvarı olarak tanımlanmıştı. Bu çalışmalardan en göze çarpanı Gustave Le Bon'un "Psychology of the Great War"¹⁰³ adlı çalışmasıydı. Le Bon'un on yıllardır kalabalık psikolojisi üzerine geliştirdiği yasaların geçerliliğini, çalışmasında "deneysel psikoloji laboratuvarı" olarak tanımladığı savaşın koşullarında en kesin kanıtı olarak sunmaya çalışmıştı. Bu bakımdan Büyük Savaş döneminde psikoloji, bir doğa bilimi, bir sosyal bilim ve bir ruh sağlığı mesleği olarak çok yönlü bir kimlik geliştirmişti.

Osmanlı sağlık otoritelerinin savaş sürecinde ordu personelinde savaştan kaynaklı görülen ruhsal bozukluklara yaklaşımın çağdaş psikolojik temelden kısmen pratik olarak farklılaştığını söylemek yerinde olacaktır. Savaşın erken dönemlerinde söz konusu durum çoğu doktor tarafından psiko-patalojik olarak değerlendirilmemiş, bir nevi temaruz (malingering) ibaresi olarak görülmüştü.¹⁰⁴

Ancak savaş nevrozu ve histerisine dair ruhsal bir bozukluk olarak yaklaşan cılız sesler de yankı bulmuştu. Doktor Reşad Rıza (Kor), savaş sırasında *Sıhhiye Mecmuası*'nda "Bu muharebede bilhassa muharebe nevrozları tesmiye olunan emraz-ı akliyye-i ruhiyye pek çok görünmüş, siper hayatı her askerde az çok iltihâb-ı âsab bırakmıştı" diye yazmıştı.¹⁰⁵ Mentâl hasarın ve savaş nevrozunun edebi bir tasavvurunu

¹⁰³ Gustave Le Bon, "The Psychology of the Great War", London: TF Unwin, 1916.

¹⁰⁴ Yücel Yanıkdağ, "From Cowardice to Illness: Diagnosing Malingering in the Ottoman Great War", *Middle Eastern Studies*, Cilt 48, Sayı 2, (2012), s. 208.

¹⁰⁵ Reşad Rıza, *Sıhhiye Mecmuası*, yıl 3, sayı 8, Kanun-ı sâni 1331, s. 1016; Zafer Toprak, "Sosyologların ve Psikiyatrist Hekimlerin Farklı Yorumları: Erken Cumhuriyet Dönemi Genç Kız-Kadın İntiharları", *Toplumsal Tarih*, Sayı 212, (2011), s. 48.

da Şevket Süreyya yapmıştır: “Hasar önce psikolojik olarak başlar. Aylarca süren hareketsizliğin ve siperlerin kasveti başladığında önce ruhu bir melankoli sarar. Bu melankoli kişinin içe dönmesiyle başlar. Bir er bu durumun farkına vardığında ise karşılaştığı tek şey kendi maddi ve acınası benliğidir.”¹⁰⁶

Savaş sırasında tıbbi otoritelerce davranış ve ruhsal bir bozukluk olarak değerlendirilmeyen savaş nevrozu, bu duruma doğrudan ya da dolaylı olarak maruz kalan cephe hattındaki askerlerin hatıratlarında ciddi bir olgu da olarak kendine yer bulmuştu. Özellikle cephe şartlarında maruz kalınan çeşitli zorluklar, savaşın şiddetinin ilerleyen her günde giderek katlanması ve siperlerde veya esir kamplarında geçirilen birkaç yıl, tıpkı savaşın tarafı ülkelerin askerlerinde de görüldüğü gibi savaş nevrozunu tetiklemiş, ciddi bir ruhsal ve davranış bozukluğu olarak ortaya çıkmıştı.¹⁰⁷ Her ne kadar bu durum ciddi bir biçimde ele alınmamış olsa da savaşın ilerleyen döneminde oldukça ciddi bir sorun olarak Osmanlı ruhiyatçılarının karşısına çıkmıştı. 1915 yazında Mazhar Osman (Usman) savaşın zihinsel ve ruhsal etkilerini teşhis etmeye çalışırken, bozuklukların etkisini kültürel etkiler ve bireyin fiziksel dayanıklılığına vurgu yaparak açıklama getirmekteydi.¹⁰⁸ Genel olarak tıbbi yaklaşım buradan hareketle şekillenmekteydi. Savaş sonrası dönemde, Mazhar Osman ve genel psikiyatrik eğilim, savaş nevrozunun psikolojik ve zihinsel etkisini daha derinlemesine incelemeye kaymış, özellikle cepheden dönen nevrotik hastaların durumu takip edilmiş ve bu olguya dair kayda değer bir literatür oluşturulmaya çalışılmıştır.¹⁰⁹ Askerlerdeki zihinsel hasarın fiziki ve fizyolojik olarak tespit edilememesi hem Osmanlı doktorlarının hem de savaşın diğer taraf ülkeleri doktorları tarafından erken dönemlerde göze alınmamış, ahlaki ve askerlerin bedensel dayanıklılığına, temaruza yani patolojik olarak vatanseverlik tanımlarına dair ince ve belirsiz bir bakış açısı gelişmiştir. Ancak devam eden vakalar çerçevesinde, çoğu doktor tarafından durumun bedensel olarak hasarından değil de ruhani (psikolojik) hasardan kaynaklandığına dair bir görüş gelişmiştir.¹¹⁰ Yukarıda da değinildiği gibi, vakaların önlenemez gelişimi savaş sonrasında dahi gerçekleşmiş, Mazhar Osman, 1920’li yılların bir döneminde Bakırköy Akıl Hastanesi’nde büyük çoğunluğunun er ve subaylardan

¹⁰⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *"Suyu Arayan Adam"*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2020. s. 109-110.

¹⁰⁷ Mehmet Beşikçi, *"Cihan Harbi'ni Yaşamak ve Hatırlamak: Osmanlı Askerlerinin Cephe Hatıraları ve Türkiye'de Birinci Dünya Savaşı Hafızası"*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019. s. 233-234.

¹⁰⁸ Y. Yanıkdağ, “From Cowardice to Illness”, s. 209.

¹⁰⁹ Y. Yanıkdağ, “Ottoman Psychiatry in the Great War”. s. 173.

¹¹⁰ Yücel Yanıkdağ, “Harp Nevroz (Savaş Yorgunluğu) ve Tıbbi Yaklaşım”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 198, (2010), s. 73.

oluşan özellikle de esaretten dönenlerden oluştuğunu kaydetmiştir. ¹¹¹ Öte yandan, Mazhar Osman savaşın ve onun neden olduğu esaretin ruhsal bozukluğunu şu sözlerle ifade etmiştir: “Nazar-ı dikkatimi celb etti ki esarete uzun süre bulunmak şizofreniye neden oluyor.”¹¹²

Savaş nevrozunun ve histerinin bilimsel olarak psikolojikleştirilmesi yani ruhsal bir bozukluk olarak algılanması psikolojik bilginin gelişimini ve kavramsal olarak ilerlemesini ifade eden bir tezahürdür. Psikolojik bilginin bu duruma eklemiş olduğu arka plan, savaşın ve onun getirdiği şiddet, fiziki ve ruhani yıkımın yerine cılız, zayıf ve hastalığa yakın bedenlerin sorunların giderilmiş olmasıydı.

Nihayetinde, Büyük Savaş’ın fiziksel etkileri ve sonuçları olduğu kadar, psikolojik etkileri de olmuş, bireylerin ve toplumun ruh sağlığında derin yaralar bırakmıştı. Psikoloji bilimi özellikle bu sürece yukarıda bahsedilen boyutuyla topyekûn savaşın zihinsel ve psikolojik etkilerinin incelenmesi, askerler özelinde tıbbi tedaviyi gerçekleştirme, yine aynı şekilde bir sorun olarak ortaya çıkan temaruz durumunu tespit etme gibi uygulamalarla dahil olmuştu.

Savaş sırası ve sonrasında cephe hattında görüldüğü gibi, savaşın fiziksel etkilerinin toplumsal düzlemde etkisini şiddetli bir şekilde göstermesi ortaya çözülmesi gereken birçok sorun çıkarmıştı. Anadolu coğrafyasında, Büyük Savaş’ın uzun süren zamanı, anti-emperyalist içerikli bir bağımsızlık savaşı ve monarşizme karşı yürütülen bir iç savaş, toplumun ahlaki buhranın etkilerini katlayarak yeni düzenin inşasını gerekli kılmıştı.

Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte yeni dönemin inşasında toplumsal sürecin programı bu içerikten hareketle şekillenmişti. Büyük Savaş sonrası kurulan ulus-devletlerde yeni düzenin toplumsal açıdan oluşturulmasında sıhhi ve toplumun ruhsal-mentâl sağlığı önemli bir meseleyi teşkil etmişti. Cumhuriyet’in 20’li yıllarda toplumsal açıdan maruz kaldığı meseleler bu sorunu gündeme taşımıştı. Aile ve çocuk olgusuna savaş sonrası dönemde yaklaşımın değişmesi, savaş nedeniyle ağır bir yara alan aile mefhumu, yetim ve evsiz çocuk sorunları bu sürece sosyal ve siyasi bir mesele olarak ciddi bir yaklaşımı gerektirmişti. Söz konusu noktaların yanında ideal bir eğitim süreci

¹¹¹ Mazhar Osman, "*Akıl Hastalıkları*", İstanbul: Kader Matbaası, 1935. s. 271.

¹¹² Mazhar Osman, "*Akıl Hastalıkları*". s. 380; Y. Yanıkdağ, "Harp Nevrozu (Savaş Yorgunluğu) ve Tıbbi Yaklaşım", s. 75.

olgusu da Cumhuriyet döneminde ciddi bir mesele ve gereklilik olarak ele alınmış, en nihayetinde pedagoji, pedoloji ve eğitim boyutuyla psikoloji kuramsal bir çözüm yöntemi olarak bu sürece dahil olmuştu.

Bu bakımdan, toplumsal ve politik olarak psikolojinin Türkiye’de Uzun Savaş Dönemi’nde (1912-1922) ve akabinde 20’li yıllarda gelişiminin geniş bir arka planı bulunmaktadır. Bu gelişim çerçevesi savaş döneminin yarattığı maddi ve manevi felaketin yanı sıra imparatorluğun son döneminin fikirsel mirasının toplumsal kaygılarından da etkilendiğini belirtmek yerinde olacaktır. Savaş döneminin ve sonrasının yaratmış olduğu buhranın bu duruma eklendiğini de göz önüne alarak, sosyal bilimlerin özelinde psikolojinin bu buhranı irdeleme ve çözümleme de nitelik kazandığını belirtebilirim. Öte yandan Uzun Savaş Dönemi’nin ardından bir bağımsızlık ve iç savaş tecrübesiyle kurulan bir ulus-devletin, bu gelişime politik etkisi de yadsınmamalıdır. Sosyal bilimlerin politik hüviyetinin ötesinde kurulan yeni cumhuriyetin özellikle son on yılını savaşın yarattığı travmatik ve nevrotik bozukluklarla yüzleşmiş, savaş sonrası dönemde görülen ahlaki buhranlar ve ölümle sonuçlanan ruhsal bozukluklarla yüzleşmiş bir toplumun sorunlarıyla baş başa kalması psikolojinin gelişimini epeyce etkilemişti.¹¹³ Bu değişimi anlamlandırma vurgusu Niyazi Berkes’in 1936 yılında sosyal bilimlerin özelliklerine de vurgu yaptığı “Sociology in Turkey” adlı makalesinde en net biçimiyle hissedilmektedir.¹¹⁴ Nitekim, bu değişim ve gelişim Türkiye’dekine benzer şekilde çeşitli Avrupa ülkelerinde bunun da ötesinde sosyal bilimlerin doğasının değişiminde gözlemlenmekteydi.¹¹⁵ Savaşın ardından toplanan 1921 Torino Sosyoloji Kongresi bu değişimin gerekliliğine yapılan tartışmanın bir dışavurumu olmuştu.¹¹⁶

¹¹³ Zafer Toprak, "Türkiye’de Yeni hayat: İnkılap ve Travma 1908-1928", Doğan Yayıncılık, 2017. s. 34-35.

¹¹⁴ Niyazi Berkes, "Sociology in Turkey", *American Journal of Sociology*, Cilt 42, Sayı 2, (1936), s. 245.

¹¹⁵ Dorothy Ross, "Changing Contours of the Social Science Disciplines", *The Cambridge History of Science: Volume 7, The Modern Social Sciences*, (ed. Theodore M. Porter, Dorothy Ross), Cambridge University Press, 2003. s. 214-218; Dorothy Ross, "Modernist Social Science in the Land of the New / Old", *Modernist Impulses in the Human Sciences, 1870-1930*, (ed. Dorothy Ross), Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1994.

¹¹⁶ Z. Toprak, "Türkiye’de Popülizm", s. 345

2.2. Epidemik İntihar ve 1920’li yıllarda Türkiye’de Psikoloji

Savaş sonrası dönemde, toplumsal buhranın ve çözülmenin en önemli somut göstergelerinden biri olarak özellikle İstanbul’da görülen travmatik intihar salgını olmuştur. İçtimaiyat ve Ruhیات Enstitülerinin çalışmaları özellikle işgal dönemi İstanbul’unda intihar vakalarının toplumsal bir sorun olarak yükseldiğini kaydetmişti.¹¹⁷ Sıhhi otoriteler, intiharın toplumsal bir sorun olarak ortaya çıkmasının nedenlerini savaş döneminin etkilerine ve özellikle ruh ve sinir hastalıklarına bağlama eğilimindeydiler. İntihar vakalarına yaklaşımın bir boyutunu intiharın sosyolojik nedenleri oluştururken bir yandan da vakalara, nevropat ve histerik gibi psikolojik temelli patolojik tanımlamalar geliştirilmekteydi.

Ayrıca, adli bir vaka olarak devlet erki tarafından kayıt altına alınan veriler bu duruma dikkat çekilen farklı bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle, *Polis Mecmuası*’nın Büyük Savaş sonundan başlayarak 1920’li yıllara kadarki verileri de söz konusu intihar artışlarını toplumsal bir sorun olarak yansımasını sunmaktadır. Hem Bonnafous’un çalışmasında hem de *Polis Mecmuası*’nda yer aldığı şekliyle, Büyük Savaş’ın son iki yılından başlayarak intihar vakalarında 1920’li yılların ortasına kadar büyük bir artışın kaydedildiğini söylemek mümkündür.¹¹⁸

Savaş sonrası dönemde, psikoloji bilgisinin içeriğinin toplumsal sorunlardan hareketle kısmi olarak şekillenmesi ve kamusal alanda karşılık bulması özellikle söz konusu arka plandan hareketle şekillenmişti. Somut olarak, halihazırdaki toplumsal çözülme ve toplumsal tabandaki dinamiklerin görece yer değiştirmesi, intihar vakaları gibi mental ve ruhsal açıdan ciddi sorunlar doğurmuştu. İçtimaiyatçıların, ruhiyatçıların ve araştırmacıların bu duruma karşı analizleri, söz konusu sorunları irdeleme ve

¹¹⁷ “İstanbul Emraz-ı Akliye ve Asabiye Müessesesi senelik mesaisi”(1339-1340)", İstanbul: Kader Matbaası, 1925; Zafer Toprak, “Sosyologların ve Psikiyatrist Hekimlerin Farklı Yorumları: Erken Cumhuriyet Dönemi Genç Kız-Kadın İntiharları”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 212, (2011), s. 42; Max Bonnafous, “İstanbul’da İntihar”, *Türk Antropoloji Mecmuası*, Sayı 5, (1927), s. 19-37., Hakan Kurt (ed.), *Türk Antropoloji Mecmuası Transkripsiyonu (1925-1928)*", Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.

¹¹⁸ “Cinaiyyet (Katl ve İntihar)”, *Polis Mecmuası*, 15 Kanun-ı Evvel 1332/28 Aralık 1916, c. 4, sy. 83., “1926 Kanunusani ve Şubat Ayları Zarfında Vuku Bulan Ceraimin Mukayesesini Mübeyyen Cetveldir”, *Polis Mecmuası*, 1 Nisan 1926, c. 13, sy. 196., Tolga Akay, Süleyman Öcal, “XX. Yüzyıl Başlarında İstanbul’da İntihar ve Cinayet: Eski Bir Teori Üzerine Değerlendirme”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Cilt 8, Sayı 72, (2019), s. 424.

açıklamada bilimsel ve oldukça gözde bir yöntem olarak ortaya çıkan psikolojik bilginin önemini vurgular durumdaydı. Ayrıca, bu durum psikolojik bilgiye dair gelişimin önünü açmış, 1920'lerdeki psikolojik bilginin doğal gelişimine ciddi bir içerik ve dinamizm eklemişti. Bu bakımdan, 1920'lerde görülen mentâl ve ruhsal bozuklukların tedavisi ve tespitinde kullanılan yöntemlerin psikolojik bilginin gelişimine katkısı yadsınmamalıdır.

Sosyolojinin intihar ile ilişkisi 19. yüzyılın sonlarından başlayarak ciddi bir biçimde gelişmişti. Psikolojinin ise ruhsal bir bozukluk sonucu ortaya çıkan intihar ile ilişkisi ise savaş sonrası dönemde ciddi bir biçimde gelişecekti. Özellikle, psikanalizcilerin, psikolojik literatürü yeniden şekillendirmesi, psikolojik bilginin eğilimini bu konuya itmişti. Özellikle Türk düşünce dünyasının hem II. Meşrutiyet döneminde hem de Uzun Savaş döneminde sosyolojiye yakın ilgisi, intiharı çözümleme de hâlihazırdaki yönelimlere başvurmasını olanaklı kılmıştı. Ancak yeni bir yönelim olarak psikoloji de bilim dünyasında ses getirmekteydi ve metodolojik olarak bir taban sunmaktaydı. Genel olarak, Cumhuriyet'in erken dönemlerinde görülen intihar vakalarını irdelemede iki farklı yönelim bu çerçevede şekillenmişti.¹¹⁹ Söz konusu yönelimler iki bilimsel bilgi kaynağının karışımı ve farklılıklarından meydana gelmekteydi. Savaş sonrası dönemde de ruhsal bozukluklardan kaynaklı patolojik yaklaşımlar ve akıl hastalıkları çerçevesinde, intihar salgını ilişkilendirilmekteydi. Ancak intihar salgınına karşı çeşitli bilimsel yöntemlerle incelemelerin çoğalması, ilerleyen dönemde söz konusu eğilimin daha ciddi ve derinlemesine incelemelere doğru kaymasını sağlamıştı. Bu noktada, insana ve ruh sağlığına bakışın değişmesinin önemli bir rol oynadığını belirtmek yerinde olacaktır. Özellikle, psikanalizin hastalıkların temel kaynağında sosyal faktörlerin önemli bir alan kapladığı iddiası bu değişimin temel itkisi olmuştu. Diğer yandan psikiyatrinin sosyal bilimlerle yakın ilişkisi, insanı biyo-psiko-sosyal bir süreç içerisinde incelemesine olanak sağlamıştı.¹²⁰ Ancak, burada söz konusu durum, Türkiye özelinde, çeşitli aydınların ve önde gelen bilim insanlarının ilgileri çerçevesinde sınırlı kalmış, nitekim toplumsal sorunları konu edinen bilimsel bilgi geleneğinin filizlerine işaret etmişti.

Türkiye özelinde, psikiyatri ile psikolojinin o dönem arasındaki derin ilişkisi ve etkileşimini 1920'li yıllarda Mustafa Şekip'in, Fahreddin Kerim'i sık sık laboratuvarında

¹¹⁹ Z. Toprak, "*Türkiye'de Yeni Hayat*". s. 346.

¹²⁰ Mehmet Akif Ersoy, "Psikiyatri ve Sosyal Bilimlerin İlişkisi", *Klinik Psikiyatri Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, (1999), s. 235.

ve hastanesinde ziyaret etmesinde anlayabiliriz. Fahrettin Kerim bu ilişkiye dair, Mustafa Şekip'in çalışmalarına ilgi ve alaka gösterdiğini, psiko-patolojinin, psikolojik bilginin gelişimindeki rolüne dair olumlu fikirleri ve psikologlar ile psikopatologlar arasındaki ilişkinin gelişmesinin ve bu iş birliğinin psikolojik bilginin gelişiminde önemli bir rol oynayacağını, Mustafa Şekip'in dile getirdiğini, yine aynı şekilde ruhsal bozukluklarda ve nevrozlarda hastalığın gelişimini izleyerek psikolojik yapının anlaşılabilceği fikrini kendisini söylediğini dile getirmişti.¹²¹

Söz konusu vakaları inceleme eksenini, yukarıda bahsedildiği gibi sosyoloji ve psiko-patolojik yöntemlerden şekillenmekteydi. Sosyolojik yöntem haliyle intiharın toplumsal yönüne odaklanmış ve onu toplumsal odağın ekseninde incelemeye girişmişti. Darülfünun'ın İçtimaiyyat Müdürü Max Bonnafaus ile savaş döneminde *Darülfünun*'da İçtimaiyyat profesörlüğü yapan Necmeddin Sadak, "İçtimaiyyat" adında hazırlanmış oldukları kitapta, Durkheimci (L'Année Sociologique) geleneğinin çerçevesinde derinlemesine incelemişlerdi.¹²² Bu kitap, Maarif Vekaleti baskısıyla, Sosyoloji (İçtimaiyyat) ders kitabı niteliğinde 1927 yılında yayınlanmıştı.¹²³ Öte yandan, Max Bonnafaus, dönemin en önemli sosyal bilim incelemelerinin yayınlandığı *Türk Antropoloji Mecmuası*'nda intihar incelemelerine dair bir yazı dizisi de hazırlamıştı. Bonnafaus'un bu noktada değerlendirmeleri ciddi bir biçimde ilgi görmüş dönemin popüler dergileri, *Hayat* ve *Resimli Ay* mecmualarında da yayınlanmıştı. Bonnafaus incelemelerini tarihsel dönemin ön plana çıkan siyasi ve sosyal hareketlerin çerçevesinde tarihselleştirmiş, bu dinamikler üzerinde çalışmasının toplumsal dayanaklarını ortaya koymuştu. Bu tarihsel dönem, 1916-1926 yıllarını kapsayacak şekilde Büyük Savaş'ın sona ermesi, Müttefik kuvvetlerinin işgali, milliyetçi hareketin yükselişi, Bağımsızlık Savaşı, Cumhuriyet'in ilanı, Mustafa Kemal ve destekçilerinin reformları çerçevesinde toplumsal düzenin yeniden inşası gibi başlıklar altında, bir dizi tarihsel olayın intihar gibi sosyal içerikli olguda etkisini incelemeye yönelmişti.¹²⁴

Bu çalışma çerçevesinde, Necmeddin Sadak ve Max Bonnafaus'un çalışmasının önemi siyasi ve toplumsal sorunlara sosyal bilimlerin yöntemleri aracılığıyla

¹²¹ Fahreddin Kerim Gökay, "Prof. Mustafa Şekip ve Psikopatoloji", *Prof. Mustafa Şekip Tunç Jübilesi*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1944., s. 18-20.

¹²² Z. Toprak, "*Türkiye'de Yeni Hayat*", s. 559.

¹²³ Necmeddin Sadak, Max Bonnafaus, "*İçtimaiyyat*", İstanbul: Maarif Vekaleti Neşriyatı, Devlet Matbaası, 1927.

¹²⁴ Nazan Maksudyan, "Max Bonnafous and the 'Female Suicide Epidemic' in Istanbul in the 1920s", *Les Études Sociales*, 165/1, 2017, s. 162.

incelenmesinin mümkünlüğünü gösterir nitelikte olmasıydı. Özellikle, yönetici kesimin isteğı çerçevesinde hazırladıkları kitabın bir bölümünde, intiharın sosyoloji gibi bir bilimsel yöntemin uygulama alanı olduğunu vurgulamaları bunun da ötesinde, bilimsel araştırmanın bir kuram çerçevesinde amacını ve belirli bir gerçekliğini ortaya koymuşlardı. Bu bakımdan sosyal bilimlerin içeriğinde toplumsal kaynaklı bir paradigma değişimine katkıda bulunduğunu bu düşünce çerçevesinde vurgulayabilirim.

Öte yandan, söz konusu incelemelerin diğeri bir yönünü de yukarıda bahsedildiğı gibi, ruhi hale dair incelemeler ve zihinsel hasarın yarattığı sonuçları telakki eden analizlerden meydana gelmekteydi. İntihar olgusunun ruhani ve o zamanki deyiimiyle “Akıl Hıfzısıhhası” olarak anılan yönün çerçevesinde, özellikle, Mazhar Osman (Unat), Fahrettin Kerim (Gökay) ve Cemal Zeki (Önal) gibi Ruhیات uzmanlarının öncülüğünde gündeme gelmişti. Fahreddin Kerim’in 1927 yılında “İntiharlar Karşısında Ruhیاتçı” adlı yazı dizisi söz konusu eksenin önde gelen çalışmalarından birisiydi.¹²⁵ Fahreddin Kerim, intihar karşısında ruh incelemelerini yeni bir yaklaşımla konumlandırarak, intiharın tek bir nedenden ziyade, toplumsal ve ruhani birçok çok sebepten kaynaklanabileceğini belirtmişti. Ancak Fahreddin Kerim, Bonnafaus ve Sadak’ın çalışmalarının aksine, intiharın en büyük sebebi olarak ruhsal bozukluklara ve “mecanın” liğ dikkat çekmişti. Öte yandan, Fahreddin Kerim, savaşın yarattığı buhranı vurgulayarak ruhsal bozukluklardaki artışın kaynağı olarak işaret etmiş, maddi ve manevi olarak bütün inançları sarsarak intiharın önlenemediğini belirtmişti.¹²⁶

Ruhیات ve ruh bilimciler “akıl hıfzısıhhası” çerçevesinde intihar gibi birtakım toplumsal sorunlara karşı kendisini sorumlu hissetmekteydi. Fahreddin Kerim ruhiyatın konumunu “fert ve cemiyetin geleceğı için çok sıkı alakadar olan bir ihtisas şubesi” olarak belirtmekteydi. Sorumluluğunu ise “bir taraftan ruh hastalıklarını tedavi, diğeri taraftan fertlerin ruhi sıhhatlerini korumak, cemiyette muvazene ve ahengi temin etmek” olarak görmekteydi.¹²⁷ Nitekim bu görüş çerçevesinde, modern bilimin vaadi olarak toplumsal sorunların çözülebileceğı ve ruhsal açıdan sağlıklı bir toplum oluşturulabileceğı fikri rasyonel bir temele oturtulmuştu.

¹²⁵ Fahreddin Kerim, “İntiharlar Karşısında Ruhیاتçı”, *Hayat Mecmuası*, Cilt 1, 12 Mayıs 1927.

¹²⁶ Z. Toprak, “Türkiye’de Yeni Hayat”. s. 343.

¹²⁷ Fahreddin Kerim Gökay, “Ruh Hastalıkları Psychiatrie”, İstanbul: Başarı Basımevi, 1939. s. 13.

Ruh hekimlerinin yanı sıra, olaya cemiyet meselesi (toplumsal bir sorun) olarak psikolojik yönüyle yaklaşan pedagog ve Türkiye’de eğitim reformunun önemli sözcülerinden İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) dur. İntiharın önüne geçmede pedagoji, özellikle çocuk psikoloji ve kadın psikolojinin iyi tanınması ve çocuk eğitiminin yerleştirilmesinin gerekliliğini vurgulamıştı.¹²⁸ Özellikle Durkheimci düşünceye aşinalığıyla tanınan İsmail Hakkı’nın, toplumsal bir soruna pedagoji (terbiye) ve psikolojik açıdan yaklaşması diğer yandan sosyoloji ile psikoloji arasında geçişkenliği göstermesi bakımından, bilimsel bilginin gelişiminde sürükleyici aydın rolünün etkisi bakımından özgün bir yönü olduğunu vurgulayabilirim.

1920’li yıllarda gerçekleşen intiharların, toplumsal ve ahlaki bir sorun olarak ele alınması, bunun yanında intihar olgusunun psikolojik bir profile ve çerçeveye denk düşen karşılığı çoğu kez dönemin gazetelerinde de yer bulmuştu. Bunu dile getiren şahsiyetlerden birisi Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) idi. “Bu içtimai afet büyük geniş ve derin bir ehemmiyet almış, dalını ve budağını milletin ruhuna salmıştır” diye yazmıştı intihar hakkında yazmış olduğu yazılardan birisinde.¹²⁹ Necmeddin Sadak ve Max Bonnafaş’un bu duruma dair çalışmalarından bu yazılarından bahseden Yakup Kadri, intihar vakalarındaki psikolojik ahvallerin ve amillerin gözden kaçırıldığını dile getirmiş, intihar vakalarının gerçekleşmesindeki asıl sebeplerin tespiti psikolojik bilginin ve ruhiyatçıların düşüncelerinin gerekliliğini vurgulamıştır.

Sosyoloji açısından, Durkheimci ekolde epidemik bir vurgu ile ele alınan intihar sorunu, toplumsal ve siyasi değişimlerden kaynaklanan sosyal bir sorun olarak ele alınmıştı. Ruhiyat açısından, birçok etkenin devreye girmesiyle toplumsal ve ahlaki bir hastalık olarak nitelendirilen intihar salgınına tıbbi ve psiko-patolojik yaklaşımlar getirilmeye çalışılmış, özellikle sosyal sorunların ötesinde fertlerin ruhani durumları ve genetik birtakım özellikleri dahilinde mizaçları vurgulanmıştı. Bilim insanlarının farklı yorumları, çeşitli araştırmalarda özellikle politik arka plan konu edinilmiştir. Nazan Maksudyan, ruhiyat ile sosyolojinin iki farklı yaklaşımını yeni rejim açısından değerlendirmiş, psikolojik ve tıbbi yaklaşımın daha ön plana çıktığını, intiharın sosyal sorunlar ve değişimlerden ziyade, bireysel çöküntü ve ruhsal bozukluklardan kaynaklı

¹²⁸ Rüya Kılıç, “Erken Cumhuriyet Dönemi İstanbulu’nda İntihar: Toplum-Ferd-Siyaset”, *MTAD*, Cilt 10, Sayı 3, (2013), s. 111.

¹²⁹ Yakup Kadri, “Bir salgın ruh hastalığı”, *Milliyet*, 27 Mart 1929.

olarak ele alındığını vurgulamıştır.¹³⁰ Yeni düzenin, siyasi ve toplumsal oluşumları açısından iki bilimsel kaynağa yaklaşımında farklı dinamikler etkili olmuş olabilir. Ancak bu noktada, bu çalışma için vurgulanması gereken bilimsel bilginin gelişimindeki toplumsal ve politik dinamikleri görünümünü vermek ve söz konusu gelişime katkılarını göz önünde bulundurmaktır.

Psikolojik bilgi o zamanki adıyla Ruhیات, Büyük Savaş'ın ardından toplumsal ve siyasi bir sorun olarak ortaya çıkan intihar salgınına, irdeleme ve çözüm sunmada bilimsel bir yöntem olarak gündeme gelmişti. Özellikle, bilim sosyolojisinin değerleri doğrultusunda öne çıkan Ruhیات, çeşitli açılardan söz konusu soruna sirayet ederek bilimsel bir tespit ve tedavi yöntemi olarak başvuru kaynağı haline gelmişti. Bonnafaus, toplumsal ve politik bir sorun olarak ortaya çıkan intihar salgını ile sosyoloji arasındaki ilişkiye incelediği bir yazısında, toplumsal sorunlardaki vakalara yaklaşımında bilimsel bilgi kaynağı olarak ruhiyatın önemini vurgulamıştı.¹³¹ Bu durumun yanında, dönemin intiharlarının ancak sosyologların, psikologların ve doktorların ortak bir çalışmasıyla izah edilebileceği ve tedavi edilebileceğini dile getirmişti.¹³²

¹³⁰ N. Maksudyan, "Max Bonnafous and the 'Female Suicide Epidemic' s. 172.

¹³¹ Max Bonnafaus, "İntihar ve İctimaiyyat", *Hayat Mecmuası*, Sayı 27, (2 Haziran 1927), s. 43.

¹³² Hikmet Karaca, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'de İntiharlar ve Nedenleri (1926-1931)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, 2022. s. 42.

2.1.2. Psiko-Pedagoji ve Cumhuriyet Ülküsü İçin Eğitim

Psikolojinin gelişen teorik ve uygulama yönünü ifade eden önemli bir yönelim olarak eğitim ve pedagojiyi zikredebiliriz. Sigmund Freud'un eserlerini, Türk bilim camiasına tanıtmakla ünlenen, Dr. İzzeddin Şadan, Kanadalı psikolog Francis Aveling'in "Psikoloji" kitabını çevirirken, psikolojinin gelişen bu yönünü vurgulamayı amaçlamıştı. İzzeddin Şadan, psikolojinin yalnız teorik değil uygulama yönü de olan bir bilim haline geldiğini, uygulama sahalarını da eğitim, tıp ve sanayi gibi alanlara işaret etmişti.¹³³

Psikolojinin, pedagoji (terbiye) ve eğitim açısından olumlu vaadi, psikolojik bilgiye olan ilgi ve değeri arttırmış, Cumhuriyet ülküsünün eğitim reformunun programına kuramsal bir altyapı olarak dahil olmuştu. Kuramsal olarak modern bir eğitim anlayışının ayrılmaz bir parçası olarak yerleşen pedagoji, yine aynı ölçekte tamamlayıcı bir bilimsel düşünce geleneği olarak psikolojiyle bütünleşmiş, geniş bir eğitim reformunu yerleştirme ve gerçekleştirmede bilimsel bir altyapı sunmuştu.

Bu çerçevede, Amerikan psikoloji geleneğinin düşünsel simgesinin önemli bir takipçisi olarak John Dewey, 1924 yılında, Tevhid-i Tedrisat'ın ilanının hemen birkaç ay sonrasında, ülkeye davet edilerek, geniş bir program dahilinde Türk Eğitim Reformu'nun 1920'li yıllardaki felsefi kaynağı haline gelmişti. John Dewey'in bir filozof olarak demokrasi ile eğitim arasında oluşturmaya çalıştığı kuramcı akıl, aslında bu davetin ön plana çıkan özelliklerinden birisidir. Ancak John Dewey'i bu çalışmada vurgulandığı şekliyle öne çıkaran yanı hazırlamış olduğu raporla, halihazırdaki durumun tespitini işlevselci bir yapıda ele almış olması yani durum tespiti yaparak elverişli olanın gerekliliklerini vurgulaması, bir diğer deyişle 20. yüzyıl başında Amerika'da öne çıkan psikolojik kuramı, yeni Türk eğitim programının içeriğine uygulamıştı.¹³⁴ Bu yaklaşım, reform kadrolarının eğitim hedeflerine oldukça uygundu: "Türkiye'nin mütemeddin milletler arasında mükemmel bir uzuv olarak canlı, hür, müstakil ve laik bir cumhuriyet halinde inkişaf etmesidir. Bu gayeyi elde etmek üzere mekteplerin millet efradına evvela doğru siyasi itiyatlar ve fikirler vermesi..."¹³⁵ Cumhuriyet ülküsü dahilinde eğitim reformunun yönelimlerinden birisi halkı her alanda gündelik hayata katılacak şekilde

¹³³ Francis Aveling, "Psikoloji", (çev. İzzettin Şadan), İstanbul: Selamet Matbaası, 1939. s. 35.

¹³⁴ J Dewey, "From The Collected Works of John Dewey, 1882–1953, The Middle Works of John Dewey, 1899–1924", C.15, (1924), 1923-24. (https://chipbruce.files.wordpress.com/2008/10/dewey_turkey.pdf)

¹³⁵ John Dewey, "Türkiye Maarifi Hakkında Rapor (1924)", Ankara, 1939. s. 8.

eğitim programını şekillendirmek özellikle de sıhhi sorunların öne çıktığı bir toplumda bu sorunlara karşı eğitmek ön plana çıkmaktaydı. John Dewey, gündelik koşulları göz önüne alarak okula merkezi bir rol vermiş, özellikle toplumsal hayatın merkezine yerleştirerek sadece öğrencilerin değil, toplumsal hayatın bütün fertlerinin okul ile etkileşime geçebileceği bir ortamı uygun görmüştü. Bu ortam, sıhhi konuların eğitimi, spor ve eğlence gibi kamusal mekânın birçok bileşeninden oluşmaktaydı. Bu bakımdan, cemiyet hayatına dahil olan bir toplum oluşturmada, devrim kadrolarının eğitime biçtiği rol ile Dewey'in eğitim düşüncesinde tespit ettiği gereklilikler arasında karşılıklı bir ilişki olduğunu vurgulayabiliriz.¹³⁶

John Dewey'in eğitim felsefesi ve anlayışında ilerlemecilik kapsamı bir sonuç olarak önemli bir yer tutmaktadır. Bu yer, eğitimin kapsamının akademik bir öğrenim etkinliğiyle sınırlanmaz, bu süreç içerisine dahil olan her bireyin toplum içerisinde rolünü pekiştirecek sosyal ve pratik beceriler geliştirmeyi hedefleyen bir içerik halini almaktadır. Bu bakımdan psikolojik ve sosyolojik olarak bir sosyalizasyon süreci eğitimin kapsamının ilerici yönü haline gelmektedir.

John Dewey oluşturmaya çalıştığı söz konusu eğitim süreci ve felsefesindeki psikolojik bilginin konumu bu bakımdan kilit bir noktadır. Onun çalışmalarında, eğitimin genel kapsamının en net ifadesi “psikolojik ve sosyal faaliyetleri kuramsal bir çerçevede koordine etmekte” birleşmektedir.¹³⁷ En başında psikolojik bilgi, öğrencilerin zihinsel faaliyetleri, algıları ve davranışları hakkındaki anlayış kapasitemizi arttırarak öğretim ve öğrenme sürecinin etkinliğini arttırmaktadır. Özellikle, Dewey'in eğitim anlayışında psikolojik bilgi “aperception” (algı) sürecinin oluşmasında gerçekleştirilecek pedagojik modellemelerin yapılmasına temel sağlamaktadır.

Cumhuriyet ülkesi için şekillendirilmeye çalışılan eğitim anlayışı öncelikle bize temel bir perspektif vermektedir. Bu perspektif, akli ve toplumu esas alan bir ilerlemecilik anlayışının ilk izlenimleridir. Bu çerçevede 1924 yılında eğitim kanunun ilanı ertesinde temel bir eğitim anlayışını uygulamaya koyacak okullaşma oranı arttırılmış, bu anlayışın psikolojik ve pedagojik alt yapısı ve modellerini oluşturacak felsefe eyleme geçirilmiştir. Bu karşılık öncelikle ilköğretim sürecinin tekrardan oluşturulmasında gerçekleşmiş,

¹³⁶ Rüya Kılıç, “Modern Türk Psikoloji Tarihi Üzerine: Cumhuriyet'in Yeni Nesil Psikologları ve Siyaset”, *MTAD*, c. 13, sy. 1, (2016), s. 86.

¹³⁷ John Dewey, “*Collected Works*”. (Ed. Jo Ann Boydston), Carbondale: Southern Illinois University Press, 1972. s. 224.

birçok araştırmacının dikkat da çektiği gibi, Cumhuriyet'in ilk on yılındaki eğitimin yeniden boyutlandırılması sürecinin başlıca ayağı "İlköğretim Devri" vurgusu ile temel eğitimden başlayarak ilköğretim sürecinde gerçekleşmiştir.¹³⁸ Öte yandan bu sürecin bir diğer ayağı olarak da eğitim programının derslerinin içeriklerinde değişikliğe gidilmesinde gözlemlemekteyiz.

Cumhuriyet'in eğitim anayasası ilan edilene kadar, eğitimde geçerli olan program 1915 yılında çıkarılmış olan "Mekاتب-i Umumi Talimatnamesi" ne göre hazırlanmış olan "Mekاتب-i İptadaiye Ders Müfredatı" dır. Cumhuriyet'in ilanı ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ilanı ertesinde 1924 ve 1926 "İlmektepler Müfredat Programıyla" özellikle derslerde ve ders içeriklerinde belirgin değişikliklere gidilmiş ve yukarıda anlatılan eğitim felsefesi ve anlayışına uygun olacak esaslara göz önüne alınarak bir program hazırlanmıştır. Bu esaslardan bir tanesi programda "Musabakat-ı Ahlakiye ve Malumat-ı Vataniye" dersinin müfredatında ciddi bir biçimde karşılık bulmuştur. "İlköğretim tahsil ve terbiyesinden sonra hayata atılan gençlerin, içtimai hayatın mekanizmasını, bilzarure temasta bulunacakları her şey, siyasi ve iktisadi müesseselerin mana ve ehemmiyetlerini tefrik-i cumhuriyetin ne gibi fedakarlıklar pahasına tesis ettiğini, hakiki düsturlarını ve düşmanlarını, devlet mekanizmasının hangi esaslar üzerine kurulduğunu ve nasıl işlediğini mümkün olduğu kadar esaslı bir surette öğrenmeleri zaruridir."¹³⁹ Söz konusu kapsam netice olarak laik ve demokratik bir eğitim anlayışının uygulamaya geçirilmesi ve ana bir ilke olarak çıkış noktası olması bakımından özetlenebilmektedir.

Diğer bir yandan, psikolojinin ve pedagoji çağdaş bilgisinin birleşiminden oluşturulan modellemeler çerçevesinde çağdaş ve reformist eğitim anlayışının etkisi söz konusu müfredat programlarında gözlemlenmektedir. Bunlar; "Gündelik yaşama ve çocuğa görelilik", "kendi kendini idare ve demokratik eğitimin ilkeleri", "toplu ve karma eğitim"¹⁴⁰ gibi çağdaş eğitim anlayışlarının ilkeleri 1924 ve 1926 yıllarında hazırlanan İlkemektep Müfredat Programlarında önemli bir kapsam ve tema olarak yer almaktadır.

¹³⁸ Osman Kafadar, "Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma", Vadi Yayınları, 2016, s. 149; Füsün Üstel, "Makbul Vatandaş'ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Türkiye'de Vatandaş Eğitimi", İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 128.

¹³⁹ Maarif Vekaleti, "İlmektepler Müfredat Programı", İstanbul: Matbaa-i Amire, 1340. s. 31; Erdal Aslan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlkokullarda İzlediği İlk Öğretim Programı: 1924 İlk Mektepler Müfredat Programı", *İlköğretim Online*, Cilt 10, Sayı 2, (2011), s. 724.

¹⁴⁰ F. Üstel, "Makbul Vatandaş'ın Peşinde", s. 130.

¹⁴¹ Söz konusu ilkeler Dewey'in eğitim anlayışları olan "Hayat bilgisi, toplu öğretim ve iş okulu" gibi kavramlar çerçevesinde birleşmektedir.

II. Heyet-i İlmiye Toplantısı'nda neticeye kavuşturulan bu eğitimin anlayışının çerçevesi, Hilmi Ziya Ülken'in deyimiyle, yeni eğitim felsefesinin tesiri psikoloji ve pedagoji temelli eğitimden şekillenerek 1924 ve 1926 İlköğretim programında karşılık bulmuştur.¹⁴² Bu bağlamda psikoloji ve pedagoji bilgisini temel alarak hazırlanan ilköğretim müfredatı ve programı genel eğitim sisteminin kavramsal görünüşünden netice olarak farklılaşmak eğilimi göstermekteydi.

Bu eğilim öncelikle, çağdaş eğitimin kavramsal çerçevesindeki toplumsal değişime uygun kapsama ve bu değişim anlayışına vurgu yapan anlayışları takip eden pedagoji ve eğitim düşünürlerinin entelektüel faaliyetleri çerçevesinde psikoloji ve pedagoji bilgisi aracılığıyla oluşturulan eğitim programının savunusu olmuş, nihayetinde de yeni bir eğitim anlayışının felsefi temellendirmesini oluşturmuştur. Çağın gerekliliklerine uygun, çocuğu merkeze koyarak bilişsel ve fiziksel gelişimini dikkate alan aynı zamanda toplumsal pratiğin ve dönüşümün sınırlarını tespit ederek bu gerekliliklere uyarlanan, sosyal hayatın işleyişini içeren, bireyin çevreyle etkileşimini genel ilke itibarıyla temel kapsama oturtan ve en nihayetinde demokratik ilkeleri eğitim sürecinin tamamına yerleştiren psikoloji ve pedagojinin çağdaş bilgisinden şekillenen bu anlayışın araladığı yönelim, sonuç olarak Türk Eğitim Programı'nın ilköğretim sürecine bu ilkeler dahilinde yerleştirilmiştir. Heyet-i İlmiye içerisinde yer alan bilim insanlarının psikoloji ve pedagoji bilgisine dair uzmanlıkları ve yakınlıkları da bizi bu sonuca ulaştırmaktadır. Mustafa Şekip Tunç, İbrahim Alaeddin Gövsa ve Mustafa Rahmi Balaban gibi eğitim düşünürlerinin ve çağdaş psikoloji bilgisiyle temasta bulunan aydınların Heyet-i İlmiye'deki üyelikleri bu bilinçli yönelimin düşünsel bir temeli olduğunu ortaya koyar niteliktedir.

Bu temellendirmeye dair psikolojik odağı ve psikolojik bilgiyle ilişkinin boyutlarını belirlemenin bir diğer örneği ise Maarif Vekaleti tarafından 1929 yılında yayınlanan Talebe El Kitapları Serisi içerisinde bulunan Ruhیات başlıklı eserdir. Psikolojik bilginin ve temaların eğitim programları açısından karşılıkları yukarıda

¹⁴¹ Siebren Miedema, "Dewey in Europe: A Case Study on the International Dimensions of the Turn-of-the-Century Educational Reform", *American Journal of Education*, Cilt 105, Sayı 1, (1996), s. 11-12, doi:10.1086/444142.

¹⁴² Hilmi Ziya Ülken, *Eğitim Felsefesi*, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2022, s. 357-360.

anlatılmaya çalışılan eğitim anlayışı çerçevesinde betimlenmiştir. Tâlil (Tümdengelim) başlığında eğitim ve öğretimin klasik ve ana akım çerçevelerde işlevinin yalnız zihni doldurmaktan ibaret olduğu, yeni eğitim anlayışının işlevsel ve yeterli bilgiyi gerçek hayata uyarlayan bir zihnin üstünlüğü vurgulanarak belirtilmiştir. Tedaî (Çağrışım), Hıfz (Ezberleme), Muhayyile, Hissi Hayat ve İçtimai Hisler, Mefkure Hisleri, Hayat ve Seciye gibi temel psikolojik özelliklerin ve temaların eğitim süreci ve programı açısından karşılıkları bu eser içerisinde yer almaktadır.¹⁴³

John Dewey’i bu tarihsel dönem içerisinde önemli bir figür yapan olgu sadece bu durumla sınırlı değildir. Özellikle, yurtdışında psikoloji ve pedagoji eğitim merkezlerinde yetişmiş Türk bilim insanlarının literatürden çevirdiği, bilhassa da John Dewey’den yapmış oldukları çeviriler bu önemi arttırmaktaydı. Gerçekten de dönem içerisinde Dewey’in eserlerinin literatürde kapladığı alan, Türkiye’de psikoloji ve pedagoji ilim sahalarının gelişimlerinde ciddi bir besin kaynağı olmuştu. Bu etki 1930’ların sonlarına kadar devam etmişti. Aydınların düşüncelerinden hareketle bu etki ve gelişimin izleri, bu çalışma çerçevesinde bir ileriki bölümde tartışılacaktır.

John Dewey gibi, eğitim reformunun kökleşmesi ve bilimsel geçerlilik temelinin oturtulması için pedagoji ve psikoloji uzmanları ülkeye davet edilmişti. Bu çerçevede, tedavi için gittiği Avusturya’da imparatorluk sonrası gerçekleştirilen eğitim reformunu inceleyen Hıfzırahman Raşit Öymen, bu incelemelerini “Mektepçiliğin Kabesinde”¹⁴⁴ isimli bir eserle yayınlamıştı. Özellikle, Osmanlı İmparatorluğu ile aynı ittifakın bir parçası olarak aynı kaderi bir bakıma yaşayarak parçalanmış Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’ndan kopan bir devlet ve yeni bir rejim olarak “Kızıl Viyana” yöneticilerinin reformlarının yankıları büyük bir ilgi uyandırmıştı. 20. yüzyılın başlarında özellikle psikoloji ve pedagoji merkezi olarak ortaya çıkan Viyana, böylesi bir durumla birlikte Türkiye’de eğitim reformu için gözde bir konumdaydı.¹⁴⁵ Bu bakımdan, eğitim reformunun en önemli simgelerinden olan Gazi Orta Öğretmen Okulu ve Eğitim Enstitüsü’ne, 1920’li yılların sonunda Viyana Pedagoji Enstitüsü mensubu Egon

¹⁴³ Komisyon, *Ruhyat (Maarif Vekaletince Mürekkep Bir Heyete Telif Ettirilmiştir)*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1929.

¹⁴⁴ Hıfzırahman Raşit, *"Mektepçiliğin Kâbesinde"*, İstanbul: Amedi Matbaası, 1928.

¹⁴⁵ “Avusturya Cihan Harbi’nin ferdasında pek sıkıntı içinde idi. Bununla beraber terbiye işlerini yeniden tanzim etmek lazımdı. Bunu pişdar terbiyeciler deruhte etti...” “O herc ü merç günlerinde inkılap adamları büyük fedakarlıklar gösterdi...” “Otto Glöckel’, ‘terbiyeci ve ruhiyatçıların’ yeni fenni fikirlerini esas alarak ıslahat yaptı.” Mustafa Rahmi, “Avusturya’da Maarif”, *Fikirler*, Cilt 1, Sayı 23, 15 Haziran 1928. s. 8.

Brunswik ders vermek üzere davet edildi.¹⁴⁶ John Dewey'in ekolüne benzer olarak Kıta Avrupası'nda takipçisi ve temsilcilerinden biri olan Brunswik, eğitim reformunun yükseköğretim kanadında ve öğretmen yetiştirilmesi sürecinde bulunmuştu. Gazi Eğitim Enstitüsü'nde Brunswik'in 1931'den itibaren üç sömestir süren görev süresi, burada bir psikoloji laboratuvarı kurma faaliyetiyle de neticelenmişti.¹⁴⁷ Bu laboratuvarın, Muzaffer Şerif gibi uluslararası düzeyde bir psikoloğun kullandığı bilinse de Brunswik'in görev süresi tamamlandıktan sonra bir bakıma etkisiz kaldığı, psikolojinin akademik bir eğitim programına kavuşması için 1933 Üniversite Reformu dahilinde gerçekleştiğini belirtmek yerinde olacaktır.

Gerçekleştirilmeye çalışılan eğitim reformu bağlamında ülkeye davet edilen psikoloji ve pedagoji uzmanlarından birisi olarak Albert Malche'yi de burada zikredebiliriz. Özellikle Malche'nin Jean Jacques Rousseau Enstitüsü'nde görevde bulunması ve Türk aydınlarının imparatorluğun son dönemlerinden itibaren mezkûr kurumda eğitim görmesi ve yakın ilişkiler bu daveti şekillendiren başlıca etmenlerden olmuştu. Siyasi devrimin bir devamı ve toplumsal olanı kapsayacak şekilde Türk İnkılabı'nın kültür devrimi, Harf Devrimi'nden başlayarak, 1930'lu yıllarda iki tarih ve üç dil kongresiyle bilimsel bir temele oturtulmaya çalışılmıştı.¹⁴⁸ Yeni bir üniversite kurularak kültür devriminin işleyici ve ilerletici kurumlarından biri olarak yerleşmesi hedeflenmekteydi. Yeni üniversitenin açılması ve *Darülfünun*'un ilgasına yönelik rapor hazırlaması için Albert Malche, 1932 yılında ülkeye davet edildi. Malche, bünyesinde psikoloji dersleri okutulan bir terbiye enstitüsünün ihdasını raporunda vurgulamaktaydı.¹⁴⁹ Malche'nin raporunu hazırlamasından bir yıl sonra yeni üniversite, İstanbul Üniversitesi açıldı.

Cumhuriyet ülküsü adına gerçekleştirilmeye çalışılan eğitim reformunun çeşitli aşamalarında politik ve kültürel beklentiler, psikoloji ve pedagoji gibi modern eğitim anlayışının kuramsal temeli olarak belirilmiş, bu çerçevede de uluslararası düzeyde ön plana çıkan bilim insanları ülkeye davet edilmişti. Siyasi iktidarın beklentileri, toplumsal ve kültürel gerçeklik ile imkanlar dahilinde bir eğitim programı hazırlayan John Dewey, Türkiye'nin toplumsal amaçlarını belirlerken, entelektüel ve pratik gelişimi teşvik eden

¹⁴⁶ S. Batur, "Türkiye'de Psikolojinin Kurumsallaşmasında..." s. 225.

¹⁴⁷ S. Batur, "Türkiye'de Psikolojinin Kurumsallaşmasında..." s. 226.

¹⁴⁸ Zafer Toprak, "*Darwin'den Dersim'e: Cumhuriyet ve Antropoloji*", İstanbul: Doğan Kitap, 2015. s. 147-148

¹⁴⁹ Ernst E Hirsch, "*Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişimi I*", Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1998. s. 239-240.

bir yandan da ulusa ve vatandaşlarına fayda sağlayan bir eğitim sistemini ön planda tutmuştu. Bu çerçevede yine aynı şekilde, Kıta Avrupa'sında işlevselci psikolojik kuramın önemli temsilcilerinden biri olan Egon Brunswik, Gazi Eğitim Enstitüsü'nde ders vermesi için davet edilmiş, eğitim programının öğretmen yetiştirilmesi ve enstitüde bir psikoloji laboratuvarı kurulması gibi faaliyetlerde bulunmuştu. Ruhîyatın, sosyolojik tabanını etkileyen bu çerçevede diğer bir gelişme ise Üniversite Reformu ve bu duruma yönelik olarak rapor hazırlanması için davet edilen Albert Malche'ydi. Mustafa Şekip (Tunç) ve İbrahim Alâeddin (Gövsâ) gibi Türk Psikoloji Tarihi'nde yeri olan figürlerin hocası Albert Malche, hem üniversite bünyesinde psikolojinin ayrı bir kürsü olarak kurulmasını savunan raporu, hem de özel bir durum olarak Nazi Almanyası'ndan sürgün gönderilen bilim insanlarını Türk akademisine yönlendirmesiyle, Türk bilim tarihi ve özellikle psikoloji tarihi açısından önemli bir portre olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵⁰

Sonuç olarak, eğitim reformundan kaynaklı politik ve toplumsal belirleyenler, bu süreç içerisinde psikolojik düşünce odağının çeşitlenmesinde Türkiye'deki bilimsel bilgi kaynağı olarak telakki edilmesine direkt etki etmişti. Bu gelişim evresi özellikle yukarıda bahsedildiği şekliyle, Nazi yönetimi tarafından sürgün edilen ve İngiltere'ye göç eden Wilhelm Peters'a, Malche aracılığıyla davet gönderilmesi ve Peters'in 1930'lu yılların sonuna doğru bu davete iştirak etmesiyle, İstanbul Üniversitesi'nde Tecrübi Psikoloji ve Pedagoji Enstitüsü kurularak burada göreve başlamıştı.¹⁵¹ Wilhelm Peters'in özellikle buradaki çalışmaları ile Türkiye'de psikolojinin yükseköğretimde akademik bir düzeye dahil olması gerçekleşmişti.

¹⁵⁰ Horst Widmann, "*Atatürk ve Üniversite Reformu*", (çev. Aykut Kazancıgil, Serpil Bozkurt), İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1999, s. 84.

¹⁵¹ Beğlan Toğrol, "*Psikoloji Bölümü ve Tecrübi Psikoloji Enstitüsü Çalışmaları Bibliyografyası*", İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1972. s. 1-3.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET, AYDINLAR* VE PARADİGMA

Önceki bölümlerde görüldüğü şekliyle, psikolojik bilginin gelişim yörüngesini belirleyen toplumsal ve politik etkiler incelenmişti. Bu bölüm içerisinde bu gelişimin üçüncü bir odağına, yani aydınların Erken Cumhuriyet döneminde, çeşitli düşünce geleneklerinin temsilcilerinden yapmış oldukları tercüme, alternatif paradigma geliştirmeye yönelik ilgi ve motivasyon, en nihayetinde de sosyal yapıların incelenmesinde insani bilgi kaynaklarına yönelimin beslediği gelişim çizgisine odaklanılacaktır. Bu bölüm içerisinde söz konusu alternatif gelişim çizgisinin itici gücü, belirli bir düşünce geleneğinin yöntemini izleyen aydınlardı. Hem II. Meşrutiyet döneminde hem de İki Savaş Arası dönemde ruhiyat bir bilgi kaynağı olarak felsefi düşünce geleneklerinden ciddi ölçüde beslenmişti. Nitekim, Cumhuriyetin ilanı sonrasında da II. Meşrutiyet Dönemi'nin bilgi ve birikimi bir entelektüel miras olarak devam ettirilmiş, aydınlar tercüme ve telif faaliyetlerini bilimsel bilgiye yükledikleri misyonlar çerçevesinde gerçekleştirmeye çalışmışlardı. Cumhuriyet'in ilanı ertesinde ruhiyat bilgisine yüklenen misyonun bir odağı, pedagoji ile birlikte telakki edilerek Cumhuriyet ülküsünün eğitim reformuna bilimsel bir görüntü ve kazanım sağlaması olmuştu. Ancak bu bölüm içerisinde, ruhiyat bilgisinin zamanın ruhuna uygun, dönemin karakteristik özelliklerine değinen, çeşitli aydınların eğilimlerine uygun olarak alternatif bir gelişim çizgisi kazandığı vurgulanmaya ve gösterilmeye çalışılacaktır.

* Bu çalışmada 'aydın' kavramının bağlamı bahsedilen üç şahsiyetin eğitim hayatları, eğitim hayatları sırası ile sonrasında psikolojik düşünce ve bilgi bağlamına temas eden tercüme ve telif faaliyetleri en nihayetinde de bu çerçevede gerçekleştirdikleri resmi ya da gayr-ı resmi psikolojik düşünceye katkı misyonları açısından telakki edilmiştir. Mustafa Şekip bu içeriği "zekanın tabii ve umumi vazifesi her insanda aynıdır: ahval ve icabata intibak etmek. Esası itibarıyla münevverin zekâsı da bu zekadan başka bir şey değildir. Münevver zekiden ayıran zekanın bir cinsi olmayıp bir nev' haysiyeti, gayesi ve kendisine mahsus heyecan ve ihtirasıdır. Münevver hayatını bile faaliyet-i dimağgiye imkân veren bir vasıta olduğu için sever." olarak yorumlamıştır. bkz. Mustafa Şekip, "Ruhiyat- Nam-ı Manasıyla Münevver", *Milli Mecmua*, 1 Kanun-ı Evvel 1339/1 Aralık 1923, s. 36. Temel bir çerçevede gelişen bu yorumlama esas alınarak tarihsel bağlam içerisinde telakki edilen olgulara denk düşecek şekilde üç şahsiyetin faaliyetleri doğrultusunda psikolojik bilgiye ve düşünceye temasları açısından bütünsel bir yaklaşımla bu başlık altında toplanmıştır. 'Münevver' ile 'Aydın' kavramının ortak anlamda ilk kez kullanımı Şemseddin Günaltay tarafından 1915 yılında Sebilürreşad Kütüphanesi'nin altıncı kitabı olarak çıkan eserde gerçekleştirilmiştir. bkz. Selahattin Özpalabıyıklar, "Intellectuel Nurlanır, "Münevver" Aydınlanırken" , *Cogito*, Sayı 31, (2002), s. 95.

3.1. Mustafa Şekip Tunç ve Bağımsızlık Savaşının Psikolojisi

İmparatorluğun son döneminde, Türk düşünce ve bilim tarihinde bir ruhiyat geleneğinin oluşturulmasına sağladığı katkı bakımından, Mustafa Şekip (Tunç) (1886-1958) bu noktada zikredilmesi gereken en başta aydın figürlerinden biridir. II. Meşrutiyet döneminin entelektüel dünyasında, hem *Yeni Mektep* adlı yayına hazırladığı mecmua hem de bilim dünyasında pedagojinin ve psikolojinin gelişimine olan ilgisi Cihan Harbi öncesinde, Jean Jacques Rousseau Enstitüsü'nde, Maarif Nezareti bursuyla eğitim görmesine olanak sağlamıştı.

Mustafa Şekip'in burada görmüş olduğu eğitim ve entelektüel atmosferle kurduğu bağ, Henri Bergson'un sezgisel ve dirimsel psikoloji temelli felsefesine ilgi duyması için elverişli bir ortamı sağladı.¹⁵² II. Meşrutiyet döneminin entelektüel hayatında “ruh” un özüne ne olduğuna yöneltilen soru, ruhiyatın gelişimine ön ayak olmuş, bu çerçevede ruhiyatın kültürel ve felsefi olarak gelişim kaynaklarından biri olmuştu. Böylelikle, birinci bölümde incelendiği gibi, akademik ortamda teoloji kaynaklı ruhiyat bilgisinin dışında kalan, materyalizm ve spiritüalizm gibi düşünce akımlarının beslediği bir ruhiyat eksenini belirlemiştir. İmparatorluğun uzun savaş yılları ve ardından gelen bir bağımsızlık mücadelesi, Bergsoncu spiritüalizm ile psikolojik bilgi arasındaki etkileşimi şekillendiren temel tarihsel olaylardan olmuşlardır. Türk aydınlar tarafından, spiritüalist düşünce hem İmparatorluğun uzun savaş döneminde hem de Kurtuluş Savaşı'nda Batı'nın “maddi” gücüne karşılık “manevi” olanı temsili¹⁵³ ve ruhsal potansiyele olan vurgusu ile ön plana çıkarılmış, söz konusu maddi güce karşı yaratıcı bir kimlikte milliyetçi güçlerin zaferini vaat eden bir kurtuluş felsefesi olarak yorumlanmıştı. Spiritüalist düşünce ile psikolojik öğeleri bir araya getiren, alternatif bir psikolojik akımın öncülüğünü, Avrupa'da almış olduğu eğitim, vitalist ve sezgici felsefeye karşı olan ilgisi çerçevesinde Mustafa Şekip yapmıştı.

Bergson felsefesinin, liberal ilerleme ve rasyonalist aydınlanmaya yönelik olarak getirdiği eleştiriler, özellikle Cihan Harbi'nin yarattığı yıkımın yeniden inşasında

¹⁵² D. Sarmis, “Psychologies ottomanes et turques (1860-1930):” s. 51.

¹⁵³ Ş. Afacan, “Searching for the Soul in Shades of Grey. s. 13; Nazım İrem, “Bergson and Politics: Ottoman-Turkish Encounters with Innovation”, *The European Legacy*, Cilt 16, Sayı 7, (2011), s. 876.

milliyetçi ve muhafazakâr politikaların üretiminde belirleyici olmuştu.¹⁵⁴ İmparatorluğun çöküşü, yurdun ve başkentin savaşın galip taraflarınca işgali, işgalci güçlere karşı yürütülen bağımsızlık savaşı, spiritüalizmi hem politik-felsefe de hem de entelektüel ilgi olarak öne taşıyan tarihsel olaylar olmuştu. Hayal kırıklıklarının ve dehşetli yıkımın buhranında, düşünsel motivasyonu Bergson düşüncesinin çerçevesinde bulan Mustafa Şekip gibi entelektüel kalemler, yukarıda bahsedilen etkileşim çerçevesinde felsefi içerikli ruhiyat bilgisine yönelim sağlamışlardı.

Dergâh Mecmuası (1921-1923) çevresinde, Bergsoncu düşüncenin etkisinde, aydınlar tarihsel dönemin öne çıkan olaylarını “duree” (dönem), “élan vital” (yaşam coşkusu, atılımı), ve “intuition” (sezgi) gibi felsefi olgular çerçevesinde ve spiritüalist yöntem ile olayları yorumlamakta ve kavramsallaştırmaktaydılar.¹⁵⁵ Bunun da ötesinde, Bergsoncu yankıyı Türkiye’de entelektüel ortama daha ciddi bir yönelim olarak sokmayı hedefleyen *Dergâh* çevresi, Bergson’un metinlerinin çevirilerini yayınlamış, söz konusu felsefeyi, bağımsızlık mücadelesi örneğinde, Türk aklını ve Türk halkının ruhunu, Mustafa Kemal üzerinde cisimleştirmiş, mistik bir yorum çerçevesinde özelleştirmiş yani psikolojikleştirmişti.¹⁵⁶

Mustafa Şekip, Bergson’un eserlerini Türkçeye kazandırmasıyla ve Türk düşünce hayatına dahil etmesiyle, yukarıda bahsedilen olguda öne çıkan bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Mustafa Şekip, entelektüel bir portre olarak, Avrupa serüveni sonrasında *Darülfünun*’da görevinin yanı sıra, felsefe, sanat, toplum ve medeniyet içeriklerini konu alan yazılarıyla, Türkiye’de ruhiyat geleneğinin oluşma sürecinde akademik ya da akademi dışı faaliyetleriyle büyük katkı sunmuştu. Özellikle *Dergâh* dergisi bünyesinde Bergson ile ilgili yazıları ve Bergson literatürünü Türkçeye kazandırması, ruhiyat literatürünün kaynaklarını o dönem için büyük ölçüde çeşitlendirmiş ve ciddi bir felsefi yönelim katmıştı.

¹⁵⁴ N. İrem, “Bergson and Politics”, s. 874.

¹⁵⁵ D. Sarmis, “Psychologies ottomanes et turques (1860-1930)”, s. 51.

¹⁵⁶ “Bütün muzdarip ve bedbaht milletlerde çelik kadar sert vakt-i seciyeler kaynaşmağa başlayacaktır. Bunun ilk alem-i Rusya’da ve alem-i Şark’ta görüldüğü gibi yorgunluk ve serlik devirleri zail olduktan sonra belki bütün cihanı dolaşacaktır. Hele İstanbul gibi cihan-ı siyasetin mihveri ve bütün alem-i İslamiyet’in kalbgâhı olan mukaddes bir şehrin mukadderatıyla oynandığı bu zamanlar emin-i evlâlim ki binlerce ihtilalci seciyeleştirecek ve bu kuvvetli şahsiyetlerin arkasından benzeyen milyonlarca insan dirilecektir. Bu öyle bir mahşer olacaktır ki maddiyatçıların muayeniyet ve kuvvet-i siyasetine görünerek atıye sahip olduklarından emin bulunanlar mefkurelerinin hayat üzerindeki muhayyer-ül akıl icazını bir daha göreceklidir.” bkz. Mustafa Şekip, “Ruhiyyat (Mütefekkirlerimizin Seciyesi Nasıl Keşf Edilir?)”, *Dergâh*, Cilt 1, Sayı 10, 5 Eylül 1337/5 Eylül 1921, s. 149; D. Sarmis, “Psychologies ottomanes et turques (1860-1930)”, s. 51.

Ruhiyat ile Bergsoncu spiritüalizmi bir araya getirmeyi hedefleyen Mustafa Şekip'e göre, ruhiyat ile Bergsoncu spiritüalizm arasındaki birliktelikten, insan doğasını anlamakta yetersiz kalan salt bilimsel ve fizyolojik yöntemlerin yerine, “mekanik olmayan düşünce yöntemini” yani insan doğasını anlamak için yaşamı insana ait olan bütün olgular ile (içgüdü, tutku ve arzu) değerlendirecek bir yönelim doğacaktı.¹⁵⁷

Mustafa Şekip'in bu dönem içerisindeki çoğu yazısının ana teması, bireye ait özelliklere modern bir insan bilimi olan psikoloji bilgisiyle yaklaşma eğilimine bir şekilde temas etmekteydi. İnsan ruhunun en özgün kaynaklarına, tutkularına ve ihtiraslarına işaret ederek psikolojik fenomenlerin biricikliğini vurgulamaktaydı.¹⁵⁸

Mustafa Şekip çalışmalarının genellikle ön sözlerinde hiçbir psikolojik ve felsefi geleneğin esiri olmadığını ifade eder ve her türlü metodolojik yaklaşımı tutarlı ve geçerli olduğu sürece psişik süreçlerin incelenmesine katkı sunduğunu vurgulamaktaydı. Söz konusu entelektüel yaklaşımı, özellikle çeviri eserlerine yansımış, çoğu eserinde ortaya koyduğu şekliyle hem deneysel psikolojiyle hem de psiko-spiritüalizmle ilişkisini düalist ve çatışmayan bir ikilik olarak betimlemişti.¹⁵⁹ Bu çerçevede, dönemin Garp literatürünün önemli ruhiyatçıların eserlerini de büyük bir özveriyle Türkçeye kazandırmaya gayret etmişti. William James, Hermann Ebbinghaus, Théodule-Armond Ribot, Georges Dwelshauvers ve Sigmund Freud gibi önde gelen psikolojik düşünce temsilcilerinin eserleri, Mustafa Şekip tarafından 1920'li yıllarda Ruhiyat literatürüne tercüme olarak kazandırılmıştı.

Mustafa Şekip'in Bergson'un spiritüalist felsefesiyle ruhiyat arasında kurmaya çalıştığı ilişki, 1920'lerin sonunda psikolojiyi akademik tabanda deneysel ve rasyonel bir şekle kavuşturma eğilimi popülerliğini bir nebze de olsa kaybettirmişti.

Ruhiyat, 1908 Devrimi'nden 1930'lara kadar akademi dışında kalan psikolojik geleneği ifade eden, psiko-felsefe temalarıyla harmanlanmış, çeşitli entelektüel ilgilerin kuşatıcı etkisinde varlığını sürdürmüştü. Bu geleneğin en önde gelen temsilcilerinden birisi olarak, Mustafa Şekip, Türkiye'de psikolojinin kurumsallaşma sürecine, entelektüel bir figür olarak paradigmatik bir yönelim kazandırmıştı. Bu yönelimin en belirgin işlevi işgal döneminde ve Bağımsızlık Savaşı sürecinde ortaya çıkmıştı. *Dergâh Mecmuası*

¹⁵⁷ Ş. Afacan, “Searching for the Soul in Shades of Grey”, s. 12.

¹⁵⁸ Mustafa Şekip Tunç, “Ruha Bir Dikkat”, *Dergâh*, Cilt 4, Sayı 1, 1 Haziran 1337 / 1 Haziran 1921. s. 52; Ş. Afacan, “Searching for the Soul in Shades of Grey”, s. 15.

¹⁵⁹ D. Sarmis, “Psychologies ottomanes et turques (1860-1930)”, s. 59.

çevresinde toplanan aydınlar, Kurtuluş Savaşı'nda Batı'nın mekanik gücüne karşı yürütülen mücadeleyi, içsel güçler, maneviyat, ruhani, insan ruhu, élan vital, tarihsel dönem gibi kavramlarla nitelendirerek politik felsefenin betimleyici üslubuyla psikolojikleştirmişlerdi. Peyami Safa, Ahmed Hamdi Tanpınar ve Yahya Kemal gibi Türk edebiyatının önemli münevverlerinin yanı sıra Mustafa Şekip Tunç ve İsmayil Hakkı Baltacıoğlu gibi ruhiyatçıların mezkûr dergi çevresinde varlık göstermesi ruhiyatın yönelimini ortaya koymaktadır.¹⁶⁰

Neticede bu yönelim, 1930'lardan itibaren devletin bilim politikası çerçevesinde, yani bir bakıma kültürel devrimin bilimsel kaynaklarını ve normlarını üretme sürecine karmaşık ilişkiler ağında dahil olmuştu. Söz konusu yönelim, öğretmen ve çocuk eğitimi pedagojisini desteklemiş, cumhuriyetçi eğitim ile teolojik eğitim arasında kalan ahlak disiplinine bilimsel destek sunmuştu.¹⁶¹ Mustafa Şekip bu durumu “Psikolojik eğitimin amacı pedagojik kültürün gelişimine yöneliktir. Toplumun kolektif ihtiyaçları, gelenekleri, dini, ekonomik ve düşünsel dinamikleri bu pedagojik kültürün alt temalarıdır. Psikolojinin görevi ve işlevi bu amaç için en iyi olanı belirlemektir.”¹⁶² sözleriyle açıklamaktaydı.

Epistemolojik olarak, ruhiyatın tematik kaynaklarını ve sosyolojik kaynaklarının temas noktalarının dinamiğinde Mustafa Şekip'in ciddi bir temel kazandırdığı ve bireysel bir faaliyet çerçevesinde bir bilgi kaynağı olarak telakki edilmesinde önemli etkisi bir olduğu bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Aydın bir portre olarak, ruhiyat geleneğinin varlığına Mustafa Şekip'in paradigmatik olarak eklediği olgular ise yine epistemolojik bir bilgi kaynağına eklenen yönelimi ortaya koymasından öne çıkmaktadır.

Darülfünun'da bir psikoloji enstitüsü kurulduktan ve burada görev başlamasından sonra dahi bu başlık altında tematik olarak incelenen ruhiyat telakkisini ve düşüncesini 1930'lu yıllarda kısmi olarak da belli başlarında yazılarında sürdüren Mustafa Şekip, söz konusu temeli ve özgünlüğünü kaybetmemiştir.¹⁶³

¹⁶⁰ Ş. Afacan, “Searching for the Soul in Shades of Grey.”, s. 14.

¹⁶¹ D. Sarmis, “Psychologies ottomanes et turques (1860-1930)”, s. 59.

¹⁶² Mustafa Şekip Tunç, *Psikoloji Dersleri*, İstanbul: İÜEF Yayınları, 1950. s. 1-2.

¹⁶³ Özellikle ‘Kültür Haftası’ dergisinde “sezgi, yaratıcılık, bilinç ve bilinçaltı gibi temalar çerçevesinde birleştirdiği ve yayınladığı yazı dizisi için bkz. Mustafa Şekip Tunç, “Ruhiyatın Yeni Verimleri”, *Kültür Haftası*, 1936.

3.2. Ansiklopedist, Çevirmen ve Pedagog: Mustafa Rahmi Balaban:

Bu bölümde Jean Jacques Rousseau Pedagoji Enstitüsü'nün entelektüel bir değer olarak Türk düşünce ve kültür tarihine kazandırdığı önemli bir diğer entelektüel portre olan Mustafa Rahmi (Balaban) (1888-1953), ruhiyatın düşünsel kaynaklarına etkisi açısından incelenecektir.

Mustafa Rahmi'nin, İstanbul Darülmualim'inde, dönemin önemli ruhiyatçılarından pedagoji ve psiko-felsefe temelli eğitimi alması, düşünsel kaynaklığa giden sürecin başlangıcını oluşturmaktadır. 1913 yılında, Maarif Nezareti'nin bursuyla Cenevre Jean Jacques Rousseau Enstitüsü'nde eğitim görme şansını elde etmesiyle, entelektüel yönelimine yeni bir boyut eklenmiş ve bu süreci bir sonraki aşamaya taşımıştır. Mustafa Rahmi, Cenevre'de öğrenim gördüğü sırada dönemin önde gelen çocuk pedagogu ve psikoloğu, psikanalist düşüncenin yakın takipçisi Edouard Claparède'nin asistanlığını yapmış, Avrupa'da dönemin en değerli eğitim merkezlerinden birinde felsefe, sosyoloji, psikoloji ve pedagoji gibi insan bilimlerinin gelişimine tanıklık etmişti.¹⁶⁴ Cihan Harbi patlak verdiğinde, yurda dönmeyip, Cenevre Üniversitesi'nde psiko-pedagoji laboratuvarında asistanlığa devam eden Mustafa Rahmi, burada bilimsel etkinliğini sürdürmüş, Fransızcanın yanı sıra İngilizce, Almanca ve İtalyanca da öğrenerek entelektüel kimliğini derinleştirmişti. Yabancı psikoloji ve pedagoji literatürünü yakinen takip etme şansına nail olan Mustafa Rahmi, hocalarının eserlerinin yanı sıra literatürde önde gelen eserleri de yurda dönüşünden sonra Türkçeye kazandırmıştı.¹⁶⁵ Jean Jacques Rousseau Enstitüsü geleneğinde eğitim görmesinin yanı sıra, Mustafa Rahmi hem tercüme hem de telif ettiği eserleriyle 1920'li yıllarda Türkiye'de ruhiyat bilgisine entelektüel olarak bilimsel kaynaklık yaptığı söylenebilir. Özellikle, enstitüde hocası, Claparède'den çevirmiş olduğu “*Çocuk Ruhiyatı ve Tecrübi Pedagoji*” (İstanbul, 1923), “*Ruhiyata Medhal*” (İstanbul, 1923) ve “*Terbiyevi Ruhiyat Laboratuvarı*” (İstanbul, 1923) adlı eserler yeni Cumhuriyet'in eğitim reformuna ve ona temel olacak ruhiyat ve pedagoji bilgisine bilimsel kaynaklık etmesinden ötürü öne çıkmaktaydı. 1920'li yıllarından başında ise telif ettiği “*Gazi Paşa Hazretleri'nin Maarif-*

¹⁶⁴ Mustafa Özşarı, “Cumhuriyet Döneminde İzmir'de Bir Pedagoji Okulu: Mustafa Rahmi ve Çevresi”, *Akademik Kaynak*, Cilt 5, Sayı 10-11, (2019), s. 26.

¹⁶⁵ L. K. Günay, “Jean Jacques Rousseau Enstitüsü'nün”, s. 165.

*i Umdesi: Asr-ı Terbiye ve Maarif*¹⁶⁶ adlı eserle, 1920’li yıllarda Cumhuriyet ölküsü için eğitimin gerekliliğini ortaya koymuş ve bu eğitim programının özellikle pedagoji ve psikolojik yöntemlerden şekillenen bilimsel bir anlayışa sahip olması gerektiğini vurgulamıştı.

Cumhuriyet ölküsü adına eğitim programının çerçevesini devrim ile birleştiren Mustafa Rahmi, siyasi devrimin eğitim programı ile pekişirse kalıcı ve başarılı olacağını belirtmekteydi.¹⁶⁷ John Dewey, bir eğitim programını gerçekleştirmek için henüz yurda davet edilmemişken, Mustafa Rahmi mezkûr eserin içeriğinde Dewey’in eğitim görüşünü ortaya koymuş ve çağdaş eğitim anlayışının Türk Devrimi’nin etkinliğinde oynayabileceği role vurgu yapmıştı.¹⁶⁸

Mustafa Rahmi Balaban’ın ruhiyatın bilimsel gelişiminde katkısının yanı sıra, Türk düşünce dünyasında önemli bir münevver yapan olgu, Cenevre’den döndükten sonra Telif ve Tercüme Heyeti bünyesinde gerçekleştirmiş olduğu faaliyetlerdi. Bağımsızlık Savaşı’nın nihai zaferle sonuçlanmasından sonra, Ankara’ya Telif ve Tercüme Heyeti dahilinde entelektüel etkinliğini devam ettirmesi için davet edildi. Bu çerçevede Batı literatürüne hâkim, iyi eğitilmiş bir aydın olarak modern pedagojinin ilke ve yöntemlerini tanıtır yaygınlaştırmış, halk eğitimi, psikoloji, ahlak, felsefe, medeniyet ve kültür tarihi gibi konularda Türk literatürüne pek çok eser kazandırmıştı.¹⁶⁹

Telif ve Tercüme Heyeti’nin lağvedilmesiyle birlikte, İzmir’e yerleşen Mustafa Rahmi, araştırmacılar tarafından eğitimci kimliğinin ön plana çıkarıldığı bir döneme girmişti. Ancak, Mustafa Rahmi İzmir’de *Fikirler* dergisi etrafında bir düşünce okulu kurmayı hedeflemiş, derginin içeriğinde pedagoji ve psikolojiden, felsefeye, kültür

¹⁶⁶ Mustafa Rahmi, *Gazi Paşa Hazretlerinin Maarif-i Umdesi: Asr-ı Terbiye ve Maarif*, Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1339/1923. Açık erişim için bkz., (https://kutuphane.aku.edu.tr/kutuphane/nadireserler/E000455;_Gazi_pa%C5%9Fa_hazretlerinin_maarifi_umdesi_asr-%C4%B1_terbiye_ve_maarif;_Mustafa_Rahmi;/index-h5.html#page=5).

¹⁶⁷ Mustafa Şahin (ed.), *Gazi Paşa Hazretlerinin Maarif Umdesi ve Asri Terbiye ve Maarif*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2004. s. 16-23.

¹⁶⁸ “Dewey’in psikolojisi ‘statik’ olmayıp ‘dinamiktir’. Yeni “hayat-ı ruhiye daima faaliyettir.” düsturuna mündeçtir. Dewey’in bu tekyesi eğer ki hayat-ı ruhiye üstündeki kalın perdeyi kaldıramıyorsa da (statik) olan iki evvelki mektep -ampirik ve sezgici psikoloji düşüncesinden bahsetmekte (y.n.)- ile mukayese edilirse dinamikliği yani hayat-ı ruhiyede faaliyet hareketi esas alan ve bu zaliye-i esasi üzerine ameli düsturlar ve bilhassa bir terbiye ve maarif sistemi kuran Dewey’in hayat-ı ruhiyesi şüphesiz daha yüksektir.” Mustafa Rahmi, *"Gazi Paşa Hazretlerinin Maarif-i Umdesi"*, s. 12-13.

¹⁶⁹ Mustafa Şahin, *"Hayatı ve Düşünceleriyle Mustafa Rahmi Balaban"*, Ankara: Phoenix Yayınları, 2005. s. 29.

tarihinden politikaya dair birçok telif ve tercüme metni temasında barından bir çevreye kavuşturmuştu.¹⁷⁰

Türkiye'nin en önemli düşünce tarihçilerinden Hilmi Ziya Ülken, "Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü" adlı eserinin ön sözünde kültürel olarak bir uyanış hareketinin tercümeler aracılığıyla başladığını ifade eder.¹⁷¹ Bu bakımdan erken Cumhuriyet döneminde kültürel bir uyanış olarak çeviri faaliyetleri, özellikle psikolojik bilginin gelişimi açısından önemli bir ivme noktasını temsil eder. Bu noktada gerek kurumsal gerekse bireysel faaliyetleriyle Türk düşünce tarihinin tarihsel entelektüel mirasının önemli bir mensubu da Mustafa Rahmi Balaban'dır.

Mustafa Rahmi Balaban, eğitimciliğinin yanı sıra Batı bilim literatüründen özellikle pedagoji ve psikoloji alanındaki eserleri tercüme ederek söz konusu tarihsel dönemde psikolojik bilginin gelişiminde entelektüel ve paradigmatik bir etkiye sahip olmuştur. Jean Jacques Rousseau Enstitüsü eğitim geleneğinin yanında, tercüme ve telif faaliyetleri ile Mustafa Rahmi çağdaş eğitim anlayışının gerekleri çerçevesinde psikolojik bilgiyle hemhal olmuş, özellikle çocuk psikolojisi ve pedagojisi alanında döneminin önde gelen seslerinden birisi olmayı başarmıştı.

3.3. İbrahim Alaeddin Gövsa

Türkiye'de ruhiyat bilgisinin gelişimine, Jean Jacques Rousseau Enstitüsü geleneğinde yetişmiş önemli bir aydın portrelerinden biri de İbrahim Alaeddin (Gövsa) (1889-1949)'dır. Türk düşünce tarihinde her ne kadar edebi ve politik yönü ile ön plana çıksa da İbrahim Alaeddin belirtildiği gibi, Jean Jacques Rousseau Enstitüsü'nde eğitim görmüş, Cumhuriyet'in ilanı ertesinde ruhiyat bilgisine dair tercüme ve telif eserler kaleme almış, önceki bölümlerde değinildiği gibi, ruhiyatın gelişiminde önemli bir eğitim kurumu olarak beliren Darümuallimin-i Aliye'de psikoloji dersleri vermiş ve bunun yanında da idari görevlerde bulunmuştu.¹⁷²

İbrahim Alaeddin'in ruhiyat bilgisine entelektüel yaklaşımını ve dönemin ruhiyat bilgisine dair entelektüel konumunu, kendisinin kaleme aldığı "Acılar" adlı kitabından

¹⁷⁰ Fikirler mecmuasında Mustafa Rahmi'nin yazılarının bir listesi için bkz. M. Şahin, "Hayatı Ve Düşünceleriyle Mustafa Rahmi Balaban", s. 87-89.

¹⁷¹ Hilmi Ziya Ülken, "Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü", İstanbul: Ülken Yayınları, 2007. s. 15.

¹⁷² Zeki Gürel, "İbrahim Alâettin Gövsa", Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 1995. s. 20.

anlayabiliriz. 1920’li yılların sonunda, *Darülfünun*’da psikoloji profesörü kadrosundayken, Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile psikoloji bilgisine dair bir sohbetlerinden bu kitap içerisinde bahsetmektedir. Mustafa Kemal’e tanıtıldıktan sonra, kendisine yönelttiği ilk soru psikoloji açısından ruhun özüne dairdi. Gövsa, ruhiyatın artık sadece metafizik içerikli soruları konu almadığını ve ruhun özü sorusuyla ilgilenmediğini dile getirmişti. Mustafa Kemal, buna karşılık olarak, psikolojiyi ruhun bilimi olarak gördüğü için, ruhun özü sorusuyla ilgilenmemesini keskin zekasının yansıması olarak ironik bir biçimde alaya almıştı. Gövsa, sohbetin devamında, Mustafa Kemal’e ruhiyatın zihinsel süreçlere, zekanın işleyişine ve insan davranışlarına yeni ve modern ilgisiyle, felsefi yönünden müspet ilim olma yolundaki gelişimini anlatmış ve ruhiyat gelişim sahasını ifade etmişti.¹⁷³ Her ne kadar, İbrahim Alaeddin’in düşüncesinde ruhiyatın gelişim arzusunu bu ifadelerde görsek de Türk düşünce ve bilim tarihi içerisinde ruhiyatın gelişim sürecini yerleştirmeye çalıştığımızda, bu kadar keskin ve çizgisel bir süreçten söz edemeyiz. Psikolojik tasavvurun kaynakları, 1920’lerin sonlarına gelindiğinde dahi çok çeşitli bilgi sahalarından faydalanmaktaydı.

Cumhuriyet ülküsünün eğitimcilere yüklediği rolün farkında olan Gövsa, bu sürecin başarısını psikoloji ve pedagojinin ampirik metodolojilerinin uygulanmasındaki zaruriliğe bağlamaktaydı. Ruhiyata, 1920’li yıllarda temas eden eserleri de özellikle bu temadan hareketle şekillenmekte, çocuk ruhiyatı ve terbiyesi, öğretmen yetiştirme ve öğretmen okullarında ders kitabı olarak okutulması için eserler kaleme almıştı.

Bu eserin yanında, özellikle “*Çocuk Ruhı*”¹⁷⁴ adlı eseri bu çalışmanın ana temalarından biri olarak ön plana çıkmaktadır. Gövsa, her ne kadar bu eserinde çocuklarının psikolojisine eğilse de psikolojiye ve psikolojik bilgiye dair büyük bir girizgâh yapmıştı. Psikolojik bilginin çağdaş düşünce ve bilim dünyasında konumu, psikolojik bilginin diğer ilim şubeleriyle teması, ruhiyat bilgisinin tatbiki ve kullanım sahaslarını ifade etmesi bakımından da önem kazanmaktaydı. Bu bakımdan, bu eserin içeriğine çalışma çerçevesinde göz atmak değer kazanmaktadır.

Gövsa, öncelikle bu eserinde, psikolojiyi fizik ve fizyoloji gibi müşahedelere ve tecrübelerle dayanan müspet bir ilim şubesi olarak belirtmekteydi. Ruhiyatın bilgisini, ruh bilgisi olarak tarif etmekle birlikte onu salt ruhun özünü fiziksel ve manevi olarak tarif

¹⁷³ İbrahim Alaeddin Gövsa, “*Acılar*”, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1966. s. 17-20; Ş. Afacan, “Searching for the Soul in Shades of Grey”, s. 1-2.

¹⁷⁴ İbrahim Alaeddin Gövsa, “*Çocuk Ruhı*”, Ankara: Maarif Vekâleti Neşriyat, 1927.

eden bir ilim sahası olarak nitelendirmemektedir. Onun görüşünde, ruhun varlığını yokluğunu, maddeden ayrı olup olmayacağını ve madde ile ilişkisini felsefe ve onun alt şubesi olan metafizik tespit etmekteydi. Gövsa, bu düşünceye uygun olarak psikolojiyi, düşünme, duyma ve eyleme geçme gibi psişik olguların biçimlerini ve nedenlerini araştıran bir ilim ve uygulama alanı olarak nitelendirmişti. Neticede Gövsa'nın düşüncesinde, bedenlerimizin somut varoluşuna ilişkin soruları nasıl fizyolojide buluyorsak, ruhun işleyişine ilişkin fenomenleri inceleyen disipline de psikoloji denmekteydi. Gövsa, bu eserinde psikolojinin genel amacını tanımlarken, öncelikle sürecin ruh dediğimiz yaşamın temel ve karmaşık mekanizmasının nasıl işlediğine dair soruları metodolojik incelemelerle yanıtlamak olduğunu belirtmekteydi. Gövsa, bu parça içerisinde psikolojinin özel amaçlarına da değinerek, psikolojik bilginin birçok bilim dalında ve yaşam meselelerinde uygulamaları ve hizmetleri olduğunu belirtmiş, özel amaçları öne çıkararak, söz konusu uygulama sahalarına yaptığı katkıyı vurgulamıştı.

İbrahim Alaeddin Gövsa, psikoloji bilgisinin pedagoji, eğitim, öğretmenlik mesleği ve eğitimdeki faydalarını vurgulayarak, onu özel amaçlar listesinin başına yerleştirmişti. Öğretmenlik mesleği eğitimi olan birisinin, terbiye ve psikoloji eğitimi de alarak öğrenciniz zekâ, davranış ve duygu gelişiminde iyi ve faydalı tesirler yapmak için ruhiyat bilgisinin gerekliliği de bu düşünce itibarıyla İbrahim Alaeddin Gövsa tarafından bu eser içerisinde en belirgin tema olarak karşımıza çıkarılmaktadır.¹⁷⁵

Ruhiyat ve Terbiye-Köy Muallimlerine Mahsus (İstanbul, 1929) adlı gerek tercüme gerekse de müellifin hatıralarından oluşan eser, yukarıda özellikle bahsedilen temaya direkt denk düşmekteydi. Bu eserin yanında çocuklar ve genel psikolojik yaklaşıma dair eseri “*Çocuk Ruhu*” (Ankara, 1926), çocuklar ve ilk gençlik dönemi hakkında bir tarihselleştirme ve bu tarihsel sürece psikolojik yaklaşımdan meydana gelen “*İlk Gençlik Hakkında Ruhiyat ve Terbiye Tetkikleri*” (İstanbul, 1927) adlı eserleri ile Ruhiyat bilgisinin gelişimine katkıda bulunmuş, Büyük Savaş Döneminde *Darülfünun*'da Anschütz deneyimi ve etkisiyle kurulan pedagoji-psikoloji kavramsal ve kuramsal birliktelik geleneğini takip etmiş olan İbrahim Alaeddin Gövsa, önemli bir aydın profili olarak belirmektedir.

¹⁷⁵ İbrahim Alaeddin Gövsa, “*Çocuk Ruhu*”, (ed. Mustafa Kirenci, Hasan Taha Çubukçu), İstanbul: Büyüyen Ay, 2020. s. 238-243.

Neticede, Çocuk Ruhu yayınlandığı dönem itibariyle ruhiyat bilgisine dair çok çeşitli temaları içinde barındıran bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocuk pedagojisi, duygu ve davranış değişiklikleri, eğitimi ve en nihayetinde psikoloji gibi temaları ihtiva edinen bu eser, aynı zamanda psikolojik bilginin tanımı, sınırları ve psikolojik metodolojinin çeşitliliği gibi, ruhiyat bilgisinin 1920'li yıllarda görüntüsünü çizmiş, ruhiyat bilgisinin tarihsel gelişimine dair önemli bir çerçeveyi ve paradigmatic yönelimi ortaya koyan bir olgu olarak öne çıkarmıştır.

İbrahim Alaeddin Gövsa'nın çocuklara ve eğitime dair yazılarının erken dönemlerinden itibaren söz konusu yönelim ve temalar sıklıkla göze çarpmaktadır. Pedagoji bilgisi ile psikoloji bilgisinin birleşiminin gerekliliğini dönemin entelektüel mecmualarındaki yazılarında birçok kez vurgulamıştır. "Pedagoji çocuğa dair çeşitli gözlem ve tecrübelerle bir teori oluşturmaktayken terbiye (eğitim) de bu teorilerden istifade ederek uygulama sahasında bulunmaktadır."¹⁷⁶ Çocuklara dair olan algılamalardaki değişimin en önemli sözcülerinden olan İbrahim Alaeddin, çocuğun ruhani özelliklerini, zihinsel kapasitesini ve ilgi alanlarını keşfetmekte, hafıza, dikkat muhakeme, kabiliyet ve telkin gibi bilişsel süreçlerin gelişiminin özelliklerini tespit etmek için psikoloji ilminin bilgisinin önemini sıklıkla vurgulamaktadır.

Ruhiyatın bilimsel olarak gelişmesinin önemli temel kaynaklarından birisi de aydınların ve bilim insanlarının telif, tercüme eserleri ve paradigmatic yaklaşımları olmuştur. Özellikle bu başlık altında, üç aydın profilinde, ruhiyat bilgisinin içeriği ve yönelimi incelendiğinde kayda değer noktalara temas etmiş bulunmaktayız. Bu noktalardan en önde geleni üç aydının da Cenevre Jean Jacques Rousseau Enstitüsü'nde eğitim aldıkları, yaklaşımlarında gerek psiko-pedagoji hocalarının etkileri gerekse de aldıkları eğitim geleneğinin etkisi görülmektedir. Bu olguya Büyük Savaş sırasında Anschütz'ün görevi dolayısı ile *Darülfünun*'da pekişen psikoloji ve pedagoji ortaklığı bu etkiyi bir üst boyuta taşıyan olgu olmuştur. Üç aydın profilinin de bu olgudan etkilendiklerini ve Cumhuriyet döneminde bu olguyu entelektüel miras takip ettiklerini söyleyebilmek mümkündür.

Bir diğer önemli nokta ise üç ruhiyatçının da çok yönlü kimlikleri ve bu kimliklerin ruhiyat bilgisine yaklaşımlarında belirleyici ve besleyici kanallarıdır. Mustafa Şekip, eğitim sürecinde Bergson felsefesine ilgi göstermiş, yaşamının ilerleyen sürecinde

¹⁷⁶ İbrahim Alaeddin, "Terbiye ve Etfaliyat" *Muallim* sy.6 (15 Eylül 1332), s. 171-175.

bir ruhiyat geleneği oluşturma ve ruhiyata yaklaşımında bu etki belirleyici olmuştur. Mustafa Rahmi, eğitimci bir Cumhuriyet aydını olarak, bir yandan tercüme ve telif faaliyetlerine önem vermiş, bu ilgisini kurumsal bir girişim ile sınırlandırmayarak, İzmir’de bir düşünce okulu kurarak, bu çerçevede telif ve tercüme faaliyetlerine devam etmişti. Cumhuriyet için bir eğitim programı oluşturulmasında pedagoji ve psikolojinin yöntemlerine başvurmuştu. İbrahim Alaeddin ise hem edip hem de bir eğitimci olarak özellikle çocuklar üzerinden psikolojik bilgiyle temas kurmuş, yayınladığı politik, edebiyat ve günlük yazılarında psikolojik temaya bir şekilde temas etmişti. Nihayetinde, Mustafa Şekip bir ruhiyat geleneğinin 1920’li yıllarda kurucusu ve yönlendiricisi olmuştur. Mustafa Rahmi ve İbrahim Alaeddin eğitimci kimlikleriyle, çağdaş eğitim ve öğretmenlik mesleğinde ruhiyat bilgisinin önemine telif ve tercüme eserler ile dikkat çekmişler, 1920’lerdeki ruhiyat bilgisinin gelişimi ve ilerlemesinde entelektüel yönlendirici ve kaynaklarından olmuşlardır.

Nitekim bu bölüm içerisinde ayrı bir başlık altında incelenmeyen entelektüel portrelerin telif ve tercüme eserleri de ruhiyat bilgisinin gelişimine özellikle 1920’li yıllarda bilimsel kaynaklık sağlamışlardır. Burada söz konusu olgudan birkaç cümle ile zikretmek gerekmektedir. Maarif Vekaleti’nin kültürel ve bilimsel uyanışı gerçekleştirmek amacıyla çeviri faaliyetleri çerçevesinde Hüseyin Cahit (Yalçın) bu çerçevede adının zikredilmesi gereken münevverlerden birisidir. 1920’li yıllarda, Alfred Binet’ten “*Ruh ve Beden*” (İstanbul, 1927), Edouard Claparède’den “*Çocuğun Psikolojisi ve Tecrübe Pedagoji*” (Ankara, 1928) ve Harold Höffding’den “*Tecrübe Üzerine Müesses Psikoloji*” (İstanbul, 1924) adlı eserleri tercüme ederek ruhiyat bilgisinin gelişiminde etkisi bakımından zikredilebilir. Bu açıdan diğer öne çıkan bir münevver Hasan Âli Yücel’dir. 1920’li yılların başında Armand Cuvillier tarafından yaptığı “*Ruhiyat Elifbasi*” (İstanbul, 1923) tercümesi ve 1920’li yılların sonuna doğru kaleme almış olduğu “*Ruhiyat Alfabeti ‘Psychologie’*” (İstanbul, 1930) adlı eserler yine bu çerçevede zikredilebilir. Bir diğer önemli yayın faaliyeti de Türk düşünce tarihinin en etkili isimlerinden biri olan Hilmi Ziya Ülken’den geldi. 1928 yılında yayınladığı *Umumi Ruhiyat* (İstanbul, 1928) ve Charles Baudouin’den “Telkin ve kendine telkin” çevirisi yine bu başlık altında ruhiyat literatürüne katkıları bakımından zikredilmesi gereken eserlerdir.¹⁷⁷

¹⁷⁷ H. Z. Ülken, “*Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*”. s. 334-335.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1930'LU YILLARDA TÜRKİYE'DE PSİKOLOJİ

4.1. 1933 Üniversite Reformu ve Türkiye'de Psikolojik Bilgide Değişimin Kaynakları

1930'lu yıllarda ruhiyatın temel yönelimini ve gelişimini besleyen olgu, 1930'lu yılların başında girilen ve 1933 yılının mayıs ayında nihayete eren Üniversite Reformu'dur. Üniversite Reformu siyasası, Cumhuriyet'in 1920'li ve 1930'lu yılları için farklı yönlerden politik, kültürel ve bilimsel açılardan çok çeşitli şekillerde değerlendirilmiştir. Bu bölüm içerisinde, *Darülfünun*'un ilgası ve yeni üniversitenin kurulmasıyla birlikte ruhiyat bilgisinin bu dönüşümdeki konumu ve ruhiyat bilgisindeki değişen yaklaşımlar tespit edilmeye çalışılacaktır.

Cumhuriyet devrimlerinin kültürel ve bilimsel süreci, siyasi ve hukuki devrimlerinin ardından, 1920'li yılların sonlarından başlayarak 1930'lu yıllarda kendini göstermeye başlamıştı. 1928 yılında Harf İnkılabı'nın kanunen ilanı ile birlikte bu tarihsel sürecin başlangıcı birçok araştırmacı tarafından işaret edilmiştir.¹⁷⁸

Harf İnkılabı her ne kadar ilk aşamalarda pratik sonuçlara yönelik bir devrim hareketi olarak görülse de sonraki kültürel dönüşümler için bir zemin oluşturmuştu. Söz konusu süreç, Büyük Savaş sonrası ulus-devletlerin kültürel modernite arayışının yeni Cumhuriyete özgü göstergesi olmuştu.¹⁷⁹

Nitekim söz konusu karşılığı, bu çalışmanın içeriğinde yurtdışında eğitim görmüş ruhiyatçıların eğitimlerin önemli bir yer edinmiş Albert Malche'nin hem *Darülfünun* için hem de yeni üniversitenin kuruluşunda bir rapor hazırlaması için davet edilmesinde görürüz. Atatürk, Malche'nin raporunu ciddi bir şekilde incelemiş ve raporun içeriğine “notlardan daha esaslı notlar” başlığıyla düşüncelerini eklemişti:

¹⁷⁸ Zafer Toprak, "Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi", s. 294-296., Neriman Tongul, "Türk Harf İnkılabı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2004, s. 111.

¹⁷⁹ Z. Toprak, "Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi". s. 301.

“Okuduğumuz rapor bir bakıma, güya Türkiye’de bir yükseköğretim kurumu kurmak için öğütleri kapsıyor; halbuki gerçekte, bütün Türkiye’de bir kültür programının ne olmasına, nasıl olmasına işarettir. O halde bizim için İstanbul Darülfünun’u ne yapalım diye bir mesele mevcut değildir. Bizim için bütün Türkiye’de nasıl bir kültür programı yapalım? Mesele budur. İşte biz, yalnız ve ancak biz, bu çetin mesele karşısındayız ve bunu kesinlikle çözümlmek mecburiyetindeyiz.”¹⁸⁰

Bu ifade de gördüğümüz gibi Atatürk’ün Üniversite Reformu ile ilgili düşünceleri kültürel devrimin yaratılma sürecine ve onun öğelerine odaklanmaktaydı. Nihayetinde bu süreç, yükseköğretimde ve bilimde bir devrim gerçekleştirme idealini ortaya koymaktaydı ve 1930'larda Türk Devrimi'nin bir süreci olarak bilimsel bilginin merkezi ve üretimine uygun koşulların ve mekânların yaratılması süreciydi. Bu bağlamda, Üniversite Reformu’nun bu yönüne odaklanarak, yukarıda bahsedilen idealler doğrultusunda rasyonel bir bilgi kaynağı olarak ruhiyatın gelişim sürecine, kültürel devrimin öğeleri ve olguları çerçevesinde bir yaklaşım getirilmeye çalışılacaktır.

Albert Malche, akademik bir eğitim olarak psikolojinin gerekliliğini raporunda vurgulayarak, bir pedagoji enstitüsünün kurulmasının altını çizmiş ve bu enstitüde antropoloji, psikoloji ve pedagoji gibi ilim sahalarına yönelik derslerin okutulmasını önermişti. Buna ek olarak da uygulamalı pedagoji ile ortak bir eğitim programına sahip bir psikoloji kürsüsü kurulmasının altını çizmişti.¹⁸¹

Albert Malche’nin Türkiye’de rasyonel bilgi kaynaklarının gelişiminde oynadığı rol sadece Türkiye’de akademik eğitime dair bir rapor ve Üniversite Reformu’na danışmanlık yapmakla sınırlı kalmamıştı. Raporunda yeni üniversite için en büyük sorun öğretim üyesi kadrosunda yaşanacak sıkıntılar olmuş, “yeni kürsülerin kurulmasıyla iş bitmemektedir. Yeni bir ruh yaratacak profesörler bulunmalıdır.” yaklaşımıyla bu sorunu dile getirmişti.¹⁸² Nitekim, yeni üniversitenin eğitim ve öğretim kadrosunun kaynağında da aracı olmuş, Nazi iktidarı tarafından Alman üniversitelerindeki görevlerinden uzaklaştırılan ve tasfiye edilen bilim insanlarının İsviçre’deki derneklerinin yöneticisi Frantz Schwarz ile görüşme gerçekleştirmiş ve onu Türkiye’ye yönlendirmişti. Böylelikle, Cumhuriyet tarihinin en büyük kültürel göçlerinden biri yaşanmış, yeni

¹⁸⁰ Utkan Kocatürk, “Atatürk’s Notes on University Reform”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, (1984), s. 9-10; Metin Özata, *Atatürk Bilim ve Üniversite*, Ankara: Tübitak Yayınları, 2007. s. 147-148.

¹⁸¹ Albert Malche, *İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor*, İstanbul: Devlet Basımevi, 1939. s. 52.

¹⁸² H. Widmann, *Atatürk ve Üniversite Reformu*, s. 80.

üniversitedeki görevleri dahilinde Türkiye’de bilimsel bilgi ortamının gelişimine yönelik olarak akademik faaliyetlerini devam ettirmişlerdi.

Üniversite Reformu çerçevesinde kurulması planlanan Psikoloji ve Pedagoji Enstitüsü için yurtdışından davet edilen ilk isim Halle Üniversitesi’ndeki görevinden uzaklaştırılan Adhémar Gelb olmuştur.¹⁸³ Adhémar Gelb, dönemin önemli Gestalt psikolojisinin temsilcilerinden Max Wertheimer ile birlikte çalışmış, deneysel psikoloji üzerine çalışmaları ve Gestalt psikoloji hakkındaki yayınlarıyla öne çıkmıştı. Ancak bu davet nihayete ermemiş, tüberküloz hastalığından dolayı davetin hemen ardından vefat etmişti.¹⁸⁴

Adhémar Gelb’in ölümü üzerine, Londra’da University College’da misafir öğretim üyesi olarak bulunan ve çocuk kliniğinde araştırmalar yapan Wilhelm Peters 14 Eylül 1936 tarihinde bir telgraf aracılığıyla davet edildi.¹⁸⁵ Wilhelm Peters, Nazilerin zulmüne uğramadan önce, Jena Üniversitesi’nde bir psikoloji enstitüsü kurmuş ve görevden uzaklaştırılana kadar bu enstitünün müdürlük görevini yürütmüştü. Görevden uzaklaştırılmasının asıl sebebinin yanı sıra enstitüde “Psşik Kitle Epidemisi ve Nasyonal Sosyalizm” başlığıyla bir dizi konferans vermesi ve Alman akademisinde Weimar Çevresi olarak tanınan cumhuriyetçi akademisyenler topluluğuna üye olması ve demokratik görüşleri ile tanınıyor olmasıyla da dikkat çekmişti.¹⁸⁶

Gelb’in ölümü nedeniyle psikoloji enstitüsünün resmi kuruluşu ertelenmiş, Peters’in 1937 yılının başlarında göreve başlamasıyla “Psikoloji ve Pedagoji Enstitüsü” nün resmi kuruluşu gerçekleşmişti. Reformun hayata geçirilmesinin ardından, Mustafa Şekip Tunç, yeni üniversitedeki görevine Ordinaryüs unvanına yükseltilerek devam etti. Enstitüye ilk atamalardan biri olarak niteleyebileceğimiz 1933 yazında Edebiyat Fakültesine “Psikoloji ve Pedagoji” öğretim görevlisi olarak Sabri Esat Siyavuşgil görevlendirilmişti. Siyavuşgil Türk düşünce ve kültür tarihinde edebi kimliği ve yönüyle ortaya çıkmaktadır. Enstitüdeki öğretici kaynağının eksikliği ve temel bilim literatürünün

¹⁸³ “Pedagoji Enstitüsü için Almanya’dan Gelb namında bir mütehasıs davet olunmuştur.” *Son Posta*, (13 Mart 1936)., “Edebiyat Fakültesine bağlı Pedagoji Enstitüsünün kurulmasına yakında başlanacaktır. Enstitünün kurulmasında çalışmak üzere meşhur pedagoglardan Gelb şehrimize davet edilmiştir. Yakında gelecektir.” *Kurun*, (13 Mart 1936).

¹⁸⁴ David C. Devonis, “Gelb, Adhemar”, *Encyclopedia of the History of Psychological Theories*, (ed. Robert W. Rieber), New York, NY: Springer US, 2012, s. 467, (doi:10.1007/978-1-4419-0463-8_93.)

¹⁸⁵ Gül Russell, “A variation on forced migration: Wilhelm Peters (Prussia via Britain to Turkey) and Muzafer Sherif (Turkey to the United States)”, *Journal of the History of the Neurosciences*, Cilt 25, Sayı 3, (2016), s. 327, (doi:10.1080/0964704X.2016.1175201).

¹⁸⁶ S. Batur, “Türkiye’de Psikolojinin Kurumsallaşmasında, s. 228.

çevrilerek ders kitapları olarak kullanılması isteği, bu atamadaki temel etkenlerden biri olmuştu. Gazi Terbiye Enstitüsü'ndeki öğretmenlik geçmişi, Jean Piaget, Albert Malche ve Binet-Simon'un psikoloji ve pedagoji hakkındaki kitaplarını çevirmesi bu atamaya uygun koşulları sağlamıştı. Siyavuşgil, enstitüde "Pedagoji Tarihi", "Psikoloji ve Pedagoji Terminolojisi" ve "Çocuk Psikolojisi" gibi dersler vermişti.¹⁸⁷ Enstitü bünyesinde bulunan pedagoji dersleri, enstitünün pedagoji kısmı ve öğretmenlik mesleği derslerine yönelik olarak 1936 yılının sonlarına doğru Sadrettin Celal Antel atandı. Enstitüde görevlendirilen diğer bir bilim insanı da Mümtaz Turhan'dı. Mümtaz Turhan, 1928'de devlet bursuyla Giessen, Frankfurt ve Berlin Üniversitelerinde eğitim görmüş, uzmanlığını 1935 yılında Gestalt Psikolojisi ekolünün en önemli temsilcisi Dr. Wolfgang Metzger'in danışmanlığında almıştı. 1936 yılında psikoloji doçenti olarak yeni üniversitede görevlendirilmiş, Almanya'da iyi bir psikoloji eğitimi alması ve iyi seviyede Almanca bilmesi sayesinde çalıştığı süre boyunca Peters ile yakın ilişkiler geliştirmişti.¹⁸⁸ Refia Şemin-Uğurel, Psikoloji ve Pedagoji Enstitüsünde görevlendirilmiş bilim insanlarından birisiydi. Cenevre'de Jean Jacques Rousseau Enstitüsünde İsviçreli ünlü çocuk psikoloğu Jean Piaget danışmanlığında ve Albert Malche'nin teşvikiyle 1936 yılında "Türkiye'de Kadınların Eğitimi"¹⁸⁹ başlığıyla sunduğu çalışmasıyla eğitimini tamamlamıştı. 1937 yılında, yeni enstitüde pedagoji asistanlığına başladı.

Nitekim Mustafa Şekip Tunç, Sabri Esat Siyavuşgil, Mümtaz Turhan, Sadrettin Celal Antel ve Refia Şemin Uğurel, yeni üniversitede Psikoloji ve Pedagoji Enstitünün akademik kadrosunu oluşturan isimlerdi. 1936 yılında enstitünün planlandığı şekliyle faal duruma geçmesi bekleniyordu ancak Adhémar Gelb'in ölümü bu süreci bir yıl ertelemişti. Wilhelm Peters'in 1937 yılında, enstitü müdürü olarak göreve başlamasıyla birlikte, enstitü somut ve nihai görüntüsüne kavuşmuştu.¹⁹⁰

Üniversite Reformu süreciyle birlikte psikolojik bilginin gelişimine kurumsal ve akademik bir içerik eklenmişti. Bu incelemede akademik olarak bahsedilen gelişim, Türk düşünce ve bilim tarihinde ruhiyatın psiko-felsefe ve psikoloji-pedagoji arasındaki etkileşiminden kaynaklı bir temelden şekillenen bir bilgi kaynağından farklılaşmıştı. Bu farklılaşmanın temeli 1920'li yılların sonunda kısmen de olsa kurulmuş olan deneysel ve

¹⁸⁷ İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, "1938-1939 ders yılı talebe kılavuzu / İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi", İstanbul, 1938. s. 69.

¹⁸⁸ G. Russell, "A variation on forced migration", s. 334.

¹⁸⁹ Refia Uğurel Semin, "L'Éducation de la femme en Turquie", Lyon: Bosc frères, M. et L. Riou, 1936.

¹⁹⁰ Sertan Batur "Institutionalisierung der Psychologie an der Universität Istanbul". (MA Thesis, The Faculty of Human and Social Sciences, The University of Vienna), 2002, s. 46-48.

uygulamalı psikoloji anlayışının yeni enstitüsü çerçevesinde akademik bir eğilim kazandırma süreciydi. Ancak bu gelişim sürecinde mevcut gri tonlar varlığını sürdürmekteydi. Bu durumu birçok noktada görmekteyiz. Öncelikle, enstitünün ismi farklı kaynaklarda çeşitli şekillerde geçmekteydi. Beğlan Toğrol'un enstitünün tarihçesi ve bir bibliyografyasını takdim ettiği eserde enstitü "Psikoloji Bölümü ve Tecrübi Psikoloji Enstitüsü" olarak nitelenmekteydi.¹⁹¹ Ancak çoğu resmi yazışmada "Pedagoji Enstitüsü", "Eğitim ve Psikoloji Enstitüsü", "Eğitim ve Deneysel Psikoloji Enstitüsü" ve "Deneysel Psikoloji Enstitüsü" gibi kullanımlar da söz konusuydu. Enstitüde yapılan incelemeler ve araştırmalar da "Pedagoji Enstitüsü Psikoloji ve Pedagoji Çalışmaları" isimli enstitünün resmi dergisinde yayınlanmaktaydı. Bu bakımdan yukarıda bahsedilen gri tonlar ilk olarak bu şekilde karşımıza çıkmaktadır. Diğer yandan, enstitüde okutulan ders içeriklerinde ve eğitim müfredatında söz konusu durum yine tespit edilmektedir. Enstitü bünyesinde Psikoloji bölümünde iki kürsü bulunmaktaydı: Umumi (Genel) Psikoloji başında Mustafa Şekip Tunç, Deneysel Psikoloji kürsüsünün başında ise Wilhelm Peters bulunmaktaydı. Genel müfredatta, Peters'in verdiği dersler arasında Deneysel Psikoloji başlığı altında zekâ testlerinin teorisi ve uygulaması, yine aynı şekilde Deneysel Psikoloji için uygulamalı ders gibi içerikleri muhteva eden dersler bulunmaktaydı. Mustafa Şekip Tunç ise Genel Psikoloji başlığı altında Modern Fransız Psikoloji gibi 1920'li yıllardaki ruhiyat ile ilişkisine uygun içerikler muhteva eden dersleri vermekteydi. Wilhelm Peters, derslerinin yöntemlerinde sık sık uygulamayı ön plana koyarak deneysel araştırmaları teşvik etmek istedi. Derslerinde öğrenciler küçük gruplar halinde psikolojik deneyler ve araştırmalar yapmaktaydı.¹⁹²

Wilhelm Peters, derslerinin etkinliği ve amacına uygun olarak, özellikle psikolojik bilginin kullanımı ve geliştirilmesi açısından enstitünün müfredatı üzerinde çeşitli şekillerde düşünmüş ve eleştirilerde bulunmuştu. Öncelikle enstitünün eğitim ve öğretim programının sadece öğretmenlik mesleği eğitimine uygun olduğunu belirten Peters, Türkiye'nin sadece öğretmenlere değil aynı zamanda okul sisteminde, endüstride ve iş dünyasında, orduda, sosyal hizmetler ve gençlik hizmetleri için de psikologlara ve psikolojik bilgiye ihtiyacı olduğunu mütemadiyen vurgulamıştı. Peters söz konusu duruma enstitünün görev ve hedefini belirlerken de vurgu yapmıştı: "Pedagoji Enstitüsünün ilk görevi, Fen ve Edebiyat Fakültelerinden mezun olan, liselerde öğretmen

¹⁹¹ B. Toğrol, "Psikoloji Bölümü ve Tecrübi Psikoloji Enstitüsü Çalışmaları Bibliyografyası". s. 1-2.

¹⁹² Wilhelm Peters, "Pedagoji Enstitüsü Psikoloji ve Pedagoji Çalışmaları", İstanbul: Türkiye Basımevi, 1940. s. 3

olmak isteyen öğrencilere pedagoji ve psikoloji bilgisi vermektir.”¹⁹³ Ancak yazının devamında deneysel ve uygulamalı psikoloji bilgisine olan gerekliliği vurgulayarak, enstitü dahilindeki laboratuvarın söz konusu eğitim sürecindeki önemini ortaya koymuştu.

Enstitünün misyonuna şekil veren olgu yeni kurulan bir devletin kaygıları göz önüne alındığında, öncelik verilmesi gereken alanlar dahilinde eğitim sorunu ve Cumhuriyet inkılabının eğitim boyutu ön plana çıkmaktaydı. Bu çerçevede, “çeşitli sosyal tabakalara mensup Türk çocuklarının zihinsel ve entelektüel kapasitesini tespit etmek ve özgün özelliklerin belirlenmesi şiarıyla” binden fazla çocuk üzerinde zekâ testi çalışmaları enstitüde yapılan en önemli ve öne çıkan çalışmalardandı.¹⁹⁴

Enstitünün erken dönemindeki gelişim çizgisi yukarıda bahsedilen olgu tarafından şekillendirilmiş olsa da özellikle psikolojik bilginin enstitü bünyesinde deneysel bir yönelim kazanması ve kurumsal bir temele oturtulma çabaları, psikolojik bilginin gelişim seyrinde önemli kazanımlar olarak öne çıkmaktadır. Nitekim bu durum Peters tarafından da enstitünün misyonuna ek olarak, psikoloji araştırmalarının pedagoji araştırmalarına oranda daha ön planda olduğu ve ciddi bir gelişim gösterdiği şeklinde faaliyet raporunda belirtilmişti.¹⁹⁵

Diğer yandan, enstitü bünyesinde psikoloji bilgisine dair modern bilim literatürü çeviri faaliyetleri devam etmiş ve bu faaliyetler psikolojik terminolojinin geliştirilmesinde kullanılmaya devam edilmişti. Bu durumun yanında fiili bir psikoloji literatürüne erişim için kütüphane kurulması da enstitü bünyesinde gerçekleşmişti. Enstitü, çoğu psikolojik bilim merkezinin resmi yayın faaliyetine abone olmuş ve yine aynı şekilde çeşitli bilim merkezlerinin konferans ve bilimsel etkinliklerine katılımcı sağlanması imkanlar dahilinde kurumsal bir yapıda gerçekleşmişti.

Sonuç olarak, Ruhیات bilgisini 1920’li yılların sonunda Gazi Eğitim Enstitüsünde, Egon Brunswik’in kurmuş olduğu laboratuvar dahilinde deneysel ve uygulamalı bir yönetime ulaştırma çabaları, Üniversite Reformu sonrası kurulan Tecrübi Psikoloji ve Pedagoji Enstitüsü bünyesinde bir üst boyuta taşınmıştı. Wilhelm Wundt’un

¹⁹³ W. Peters, "Pedagoji Enstitüsü Psikoloji ve Pedagoji Çalışmaları", s. 7-8.

¹⁹⁴ Wilhelm Peters, “Bin Türk Çocuğu Üzerinde Yapılan Zekâ Testi Araştırmaları.”, *Pedagoji Enstitüsü Psikoloji ve Pedagoji Çalışmaları*, Cilt 2, (1952), s. 92-102; G. Russell, “A variation on forced migration”, s. 332.

¹⁹⁵ Wilhelm Peters, "Pedagoji Enstitüsü Psikoloji ve Pedagoji Çalışmaları", s. 22.

laboratuvarında doktora eğitimini tamamlayan¹⁹⁶ ve psikolojik bilginin üretimi için deneysel ve ampirik yaklaşımı benimseyen Wilhelm Peters'in enstitünün başına getirilmesi ise bu sürecin devamına işaret etmekteydi. Wilhelm Peters'in geçmiş kariyerinde Alman okullarını reforme hareketinde psikolojinin kurumsallaşmasındaki etkisi ve yeri bakımından da bulunması bu devamlılığa yapabileceğimiz vurguyu arttıran bir olgu olarak belirmektedir.¹⁹⁷ Enstitüde de psikolojik eğitimin kurumsallaşma süreci erken döneminde “eğitim bilimi” olarak işlev görmesinde belirilmiş, bu çerçevede de yüklenen misyon öğretmen yetiştirilmesine hizmet etmişti.

Ancak, enstitünün genel görüntüsü Peters'in düşünceleri ve çalışmaları ile deneysel-ampirik bir yönelim gösterse de özellikle Mustafa Şekip Tunç ve Sabri Esat Siyavuşgil'in halk psikolojisi ve kültür çalışmaları deneysel-ampirik olmayan bir yönelimin de varlığına işaret etmektedir.¹⁹⁸ Enstitünün ilk dönemlerinde, Mustafa Şekip Tunç tarafından bir dizi konferansla “Modern Psikolojinin Ürünleri” adlı psikoloji tarihi ve psikoloji ekollerini tanıtan derslerle bir eğitim dönemi gerçekleştirilmişti. İmparatorluğun son döneminin etkisini ve birikimini taşıyan ruhiyat bilgisinin entelektüel mirası ile Mustafa Şekip'in entelektüel birikiminden türeyen psikolojik bilginin psiko-felsefe temelini bu dersler üzerinde etkisi olduğunu bu çalışma çerçevesinde tahmin edebilmek mümkündür. Nitekim, bu durum Peters'in gelişile birlikte hakimiyet alanını nispeten yitirmiş, psikolojik bilginin gelişiminde metodolojik ve hiyerarşik bir yönelim ve zemin sunan deneysel psikolojiye dair bir değişim çizgisi geçirmişti. Ancak bu noktada şunu belirtmekte fayda vardır: Bu iki yönelim arasındaki karşıtlık psikoloji tarihi literatüründe son yıllarda oldukça tartışılan ve psikolojik bilginin kamusallığını belirlemede iki farklı yönelimin belirli fenomenlerini önceleyen ve vurgulayan bir yapıdan uzaklaşarak söz konusu bir aradalığı temel bir tarihsel zemine kavuşturma uğraşı mevcuttur.¹⁹⁹

¹⁹⁶ “Psikoloji dersleri, tıp derslerinden evvel bittiği için hekimlikten önce psikolojiden doktoramı verdim. Leipzig’de meşhur Wund ile beraber bulundum...”. “Üniversite Profesörlerinden Wilhelm Peters Hayat ve Hatırlarını Anlatıyor”, *Son Posta*, 4 Kasım 1938.,

¹⁹⁷ G. Russell, “A variation on forced migration”, s. 330.

¹⁹⁸ S. Batur, “Türkiye’de Psikolojinin Kurumsallaşmasında.” s. 229.

¹⁹⁹ Micheal Pettit ve Jacy L. Young en başından itibaren psikoloji biliminin ve bilgisinin bir laboratuvar ortamına sıkışmadığını, bunun ötesinde uygulandığını vurgulamaktadırlar. Başından beri psikolojik bilgiyi üretmenin yöntemleri arasında anketlerin uygulanması, çocukların doğal ortamlarında gözlemlenmesi ve benzersiz vakaların kullanılarak olağanüstü olanın sınırlarını araştırılması ve insan doğasını açıklamaya çalışan yayınlar vardır. Bkz. Pettit, M., & Young, J. L. “Psychology and its Publics”. *History of the Human Sciences*, 30(4),2017, s.4-5. <https://doi.org/10.1177/0952695117722693>.

İmparatorluğun son dönemlerinden, 1930’lu yıllara kadar “Ruhiyat” ı içeren bağlam ve temalar psiko-felsefi fenomenlerden hareketle psikofizik, psikopatoloji ve ruh-beden ilişkisinin felsefi bir görüntüsünü bütünleştirici bir yapı içinde sunmaktaydı. İmparatorluğun düşünce ikliminde geleneksel ve dini öğelerden beslenen ve insana dair “ilm-i ruh” bilgisini, rasyonel psikoloji modeline yaklaştırmış, Mustafa Şekip’in ilmi çabaları dahilinde, yeni enstitüde de cumhuriyetçi bir şekilde kısmen de olsa varlığını devam ettirmişti.²⁰⁰

Bu bakımdan, enstitüde iki farklı psikolojin ekolün varlığından söz edebiliriz. Ancak söz konusu bir aradalık enstitünün ilerleyen döneminde, hem Üniversite Reformu’nun amacına uygun olarak hem de Alman bilim adamlarının insana dair bilimsel bilgi kaynaklarına ve epistemesine etkileri çerçevesinde deneysel ve uygulamalı paradigmanın lehine olacak şekilde farklılık göstermişti. Ancak bu çalışma çerçevesinde, iki farklı ekolün kaynakları ya da sonuçları bakımından bilimsellik ölçütünün belirlenmesi söz konusu değildir. Ruhiyatın hem bir ekol olarak hem de Türkiye’de psikolojik bilginin tarihsel gelişiminde etkisini incelemek ve bu gelişimi tarihselleştirmek hedeflenmektedir. Bu bakımdan, bu çalışmanın amacına uygun olarak Peters de Mustafa Şekip’in emekliliği için hazırlanan bir çalışmada bu etkinin önemini vurgulamakta, Mustafa Şekip’in ve onun ruhiyat anlayışının Türkiye’de psikolojik odağın görünür hale gelmesinde önemli bir konumda bulunduğu ve Türkçe psikolojik bir terminoloji yarattığını ifade etmekteydi.²⁰¹

4.2. Kültür Devrimi ve Psikoloji

Üniversite Reformu ile bilimsel bilginin içeriğinde ve kaynaklarında yaratılmaya çalışılan paradigma değişimi çalışmalarını ve bunun Malche’nin raporundan hareketle Atatürk’ün kültür programı çerçevesindeki bu durumu değerlendirmesindeki ifadelerini bir önceki bölümde görmüştük. Söz konusu arzunun bir dışavurumu olarak da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nin kuruluşunda, Türk Devrimi’nin kültür programında bilimsel bilgide paradigma değişimi yaratma eğilimini ve bu kuruma yüklenen misyon çerçevesinde görebiliriz. “Medeni dünyada yer alabilmek için insanlık tarihiyle ilgili

²⁰⁰ D. Sarmis, “Psychologies ottomanes et turques (1860-1930):” s. 61.

²⁰¹ Wilhelm Peters, “Öteki Mustafa Şekip”, *Prof. Mustafa Şekip Tunç Jübilesi*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1944. s. 56.

evrensel bilgi kaynaklarına ulaşmak, çağdaş bilgi üretmek ve bu yolla bilgiyi ve modern bilimleri Türkiye’de etkin kılmak.”²⁰²

Bu bölüm içerisinde, 1930’lu yıllarda bir kültür devrimi programı çerçevesinde bilimsel bilgide paradigma değişimi yaratılmasının politik, toplumsal ve sosyolojik sınırları vurgulanmaya çalışılacaktır. Öncelikle kültür devrimi olarak kastedilen kavramsal çerçeveden bahsetmek yerinde olacaktır.

Kültür Devrimi kavramı, Cihan Harbi sonrası, 1917 Rus Devrimi’nin araladığı değişim rüzgarının kültürel ve sosyal olarak modernite arayışını, arzusunu temsil eden bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyasi bir devrimin uzantısı ya da tüm devrim sürecinin insani ve toplumsal yönünü kapsayan alan olarak kültürel devrim, çoğu kez yeni düzenin kültürel normlarını oluşturma ve eski düzenin kültürel öğelerinin yerini devrimin felsefi ve toplumsal sürecini hazırlayan kültürel bir zemin yaratılma aşamasıydı.

Kültür Devrimi tarihsel olarak bir süreç ve boyut olarak 1917 Ekim Devrimi sonrası ilk kez gündeme gelmiş, 1920’li ve 1930’lu yıllarda devrim sürecinin bir sonraki aşamasında toplumun eğitim düzeyini, siyasal okuryazarlığını ve toplumsal rolünü iyileştirmeye odaklanan bir süreci kapsamaktaydı.²⁰³

Eğitimi dönüştürmek ve yeniden yapılandırmak kültür devrimi sürecinin ilk ve en önemli aşamasını oluşturmaktaydı. Toplumsal ve bireysel olarak eğitimi yeniden yapılandırmanın amacı kültürel sermayeye ulaşımı genişletmeye ve insan kaynağının potansiyelini gerçekleştirmek için uygun koşullar ve fırsatlar yaratma eğilimine işaret etmekteydi. Ayrıca, bu süreç yeni düzenin ilkeleri ve idealleri doğrultusunda toplumsal düzeni oluşturma ve buna uygun olarak vatandaşlık eğitimi verilmesi sürecini de kapsamaktaydı.

Kültür Devrimi’nin bir diğer önemli yönü de laik ilkeler çerçevesinde rasyonel ve evrensel bir dünya görüşü oluşturmak ve bu temeli de modernliğin tarihsel süreciyle ilişkilendirmektir. Türk Devrimi’nin siyasi ve hukuki inkılap hareketlerini 1920’li yılların sonlarından başlayarak 1930’lu yıllarda kültür devrimi süreciyle ikame edecek evrensel ve rasyonel dünya görüşünün çerçevesi sosyal bilimlerin bilgisi ve içeriği dahilinde üretilen normlar ile şekillenmişti. Neticede modernitenin o dönem için en önemli

²⁰² akt. Nilgün Çelebi, “Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’ndeki Mülteci Profesörler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2003, s. 264.

²⁰³ Elena Tokareva, “Cultural Revolution as a Social Project in Soviet Russia: Humanitarian Dimension”, *Public Organization Review*, 2022, s. 3. (doi:10.1007/s11115-022-00666-1).

özelliklerden birisi evrenselci ve rasyonel söylemiydi, bu özelliği de bir temele oturtan pozitif yahut insani bilimlerin bilgisiydi. ²⁰⁴

Sosyal bilimlerin bilgisinin modernite ile olan ilişkisini bu içerikten hareketle incelediğimizde, toplumsal dönüşüm süreçlerinde kültürün rasyonelleştirmesinde nitelik kazandığını vurgulayabiliriz. Bu çerçevede sosyal bilimlerin bilgisi, ulus-devlet, demokrasi ve kapitalizm gibi modernitenin kavramsal süreçleriyle ilişkilendirilmiş ve nihayetinde de bu sürecin normatif temelini oluşturacak bir işlev kazanmıştı. ²⁰⁵ Sonuçta, sosyal bilimlerin bilgisi ve epistemesi modern ve rasyonel bir düşünce olmaya çalışarak geleneksel ile dini kaynakları temel alan düşünce biçimlerine alternatif bir söylem geliştirmeye çalışmıştı. ²⁰⁶

Psikolojik bilginin, bilimsel bilginin rasyonel bir kaynağı olarak benimsenmesi, bilginin varlığı ve üretimi için uygun koşulların yaratılması ve eğitim sürecine etki eden boyutu bu içerikte bir kapsam olarak yerini bulmuştu.

Diğer yandan özellikle son dönem Osmanlı düşüncesi entelektüel mirasının bir parçası olarak psikolojik bilgi, ekonomik ve teknolojik zayıflık olarak adlandırılan durumun baskısı altında, teknolojik ve ekonomik gelişmeye hizmet etmek üzere kullanılmış, insanın psikolojik ve fizyolojik özelliklerine bu kalkınmaya katkı sağlayan üretken bir nesne ifadesi atfedilerek bir terminoloji ve söz dağarcığı oluşturulmaya çalışılmıştı. ²⁰⁷ Bu bakımdan, psikolojik düşünce bağlamının materyalist düşünce ilkelerinin yarattığı fikirsel alan dinamiğinin etkisiyle rasyonellik, kapitalizm ve terakki ile insanın zihinsel ve fiziksel özelliklerini kavramsal bir çerçeve içerisinde ilişkilendirmenin karşılığını görürüz. Psikolojik bilginin kapsamı dahilinde oluşturulan terminoloji ile modernitenin arasındaki etkileşim bir dönüşümün tahayyülünü ifade etmiş bir diğer deyişle psikolojik terminoloji felsefi bir yöntem dahilinde bir arzuya yönelik olarak modernite süreci ve kapitalist ilerlemenin bir aracı olarak kullanılmıştı. ²⁰⁸

Cumhuriyet ülküsü ile birlikte psikolojik bilginin bu ilişkideki yeri eğitim reformunun ileriye taşınması ve gerçekleştirilmesi için öne çıkmaktaydı. 1920’li yılların

²⁰⁴ A. Bayram, “Modernlik ve Sosyal Bilimler:” s. 4.

²⁰⁵ A. Bayram, “Modernlik ve Sosyal Bilimler”, s. 4.

²⁰⁶ Alain Touraine, “Sociology after Sociology”, *European Journal of Social Theory*, Cilt 10, Sayı 2, (2007), s. 186.

²⁰⁷ Ş. Afacan, “Idle Souls, Regulated Emotions of a Mind Industry, s. 319.

²⁰⁸ Şeyma Afacan, “Avare Ruhlar, Ayarlanmış Duygular: Geç Osmanlı’da Modern Psikoloji ve Biyolojik Materyalizm”, *Toplumsal Tarih*, Cilt 2022, Sayı 339, s. 63.

sonunda ve 1930'lu yılların başında eğitimin yükseköğretim boyutunun da yeniden yapılandırılmasıyla birlikte bu süreç bir üst boyuta taşınmış, bilimsel bilgiye ve kültürel sermayeye erişim bunun yanında beşerî potansiyeli harekete geçirmek ve bu potansiyelin gelişimi için uygun koşulları yaratmak adına önemli adımlar atılmıştı.

SONUÇ

Bu çalışma çerçevesinde hem imparatorluğun son yıllarında hem de Erken Cumhuriyet döneminde psikolojik odağın ve düşüncenin tarihsel süreç içerisindeki yeri belirli mitler ve çizgisel bir akış sürecinde anlaşılmamalı, söz konusu dönemlerdeki çeşitli kültürel, siyasi ve ideolojik dinamikler tarafından şekillendirilen karmaşık ve çok yönlü bir süreç olarak anlaşılmalıdır.

İmparatorluğun son döneminde belirli kapsamlar ve motivasyonlar dahilinde psikolojik bilgiye ve düşünceye giderek artan ilgi, Cumhuriyet'in kurulması ve sonrasında da aynı ilginin dönüşerek ve farklılaşarak ideolojik, kültürel ve siyasi dinamiklerin karşılığında şekillenmiştir. Çalışma içerisinde incelediğimiz tarihsel olaylar çerçevesinde ilişkilendirdiğimiz psikolojik bilgi formu görüldüğü gibi her dönemin zamansal ruhunun etkisiyle kendini tekrardan tanımlanma süreci içerisine girmiş ancak yine belirtildiği gibi tematik sürekliliği de entelektüel bir miras olarak da tevarüs ettiği aşıkardır.

Psikolojinin modern zamanların olgularıyla ilişkilendirilmesi de bu içerikteki gelişim anlatısında da bir bakıma yerini bulmaktadır. II. Meşrutiyet Dönemi psikolojik bilginin anlatısı olarak kapitalist ilerlemenin sağlanması ve teknolojik olarak geri kalmışlığın giderilmesi için mekanik insan doğasının maddi ve manevi açıdan tasavvurunun terminolojik olarak psikolojik bilgi aracılığıyla geliştirilmesi, söz konusu gelişim çizgisinin önemli bir yönelimini ortaya koyması bakımından bu çalışma içerisinde önemli bir sonuç olarak belirlemektedir.

Büyük Savaş'ın psikolojik bilginin gelişimindeki etkisi incelendiğinde ortaya çıkan en önemli savaşın insan gücü üzerinde sadece fiziksel etkilerinin değil psikolojik etkilerinin de olduğu kaçınılmaz olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum savaş deneyimine dair psikolojik odağın gelişmesine büyük ölçüde neden olmuştur. Cephede ve cephe gerisinde faaliyet gösteren bilim insanları şahit oldukları savaşın psikolojik etkilerini gözlemlemiş, görmezden gelinemeyecek bu durum karşısında halihazırdaki yaklaşımların ve işe yarayacak temel bilginin yetersiz olduğunun farkına varılarak yeni yaklaşımlar bu çerçevede varlık sahası bulmuşlardır. Savaşın şiddetinin psikolojik olarak önemli boyutu sadece cephe hattında sınırlı kalmayarak gündelik hayatın belirgin noktalarına da sirayet etmiş ve bireysel yok oluş bir anda toplumun ahlaki ve düzenin çerçevesini oluşturan

değerler kökünden sarsılmıştır. Bu durum neticesinde psikoloji bilgisi kamusal alandaki bu boşluğa yerleşmede erken örneklerini sunmuştur.

Savaşın erken dönemlerinde şiddetin ruhsal ve zihinsel bozulmalar üzerindeki etkisinin psikolojik odakta eksikliği, savaşın diğer taraflarında olduğu Osmanlı İmparatorluğu için de geçerli durumdadır. Ancak belirtildiği gibi bu durumun görmezden gelinemeyecek bir noktaya ulaşması ve kaçınılmazlığı adeta psikolojik yaklaşımın gerekliliğini zorunlu olarak ortaya koymuştur. Nihayetinde, savaşın psikolojik olarak etkileri alternatif bir insan bilgisini ve yaklaşımını gerektirmiş, kamusal olarak henüz geçerliliği tam olarak sağlanamamış bir bilgi kaynağı olarak psikolojiyi ve onun bilgisini ön plana taşımıştır. Bu durumun bu bağlamda devamı savaş sürecinin sonunda halkın tıbbi ve ruhsal-zihinsel sağlığını korumak ve bu duruma yaklaşımları hassaslaştırmak üzerine şekillenerek devam etmiştir.

Psikolojik bilginin yönelimini ve farklılaşmasına etki eden bir diğer tarihsel süreç Büyük Savaş sonrası siyasi ve toplumsal dinamiklere etki eden sonuçlarıdır. Özellikle psikolojik bilgi açısından savaşın cephede ve cephe gerisinde yaratmış olduğu ruhsal ve zihinsel bozukluklar bu durumun toplumsal düzene derinden etkisi ve en nihayetinde İstanbul gibi büyükşehirlerde görülen intihar vakaları psikoloji bilgisinin kamusal olarak yerleşmesine ön ayak olmuş ve görünürlüğünü arttırmıştır. Çoğu araştırmacı tarafından intihar vakalarındaki artışın ruhsal ve zihinsel bozukluklardan kaynaklı etkisinin incelenmesi, yine söz konusu durumun psikolojik odakta ele alınması ve savaşın yarattığı yıkımın olgularının psikolojikleştirilmesi ve bu durumun toplumsal ve gündelik yaşamda kullanım yollarının kavramsallaştırılması psikolojik bilginin gelişimini ve terminolojik olarak ilerlemesini ifade eden bir durum olarak değerlendirilebilir. Öte yandan bu duruma sosyoloji ve psikoloji bilgisiyle açıklama getirme ve analiz etmede kullanılması bu süreçte eşlik eden ve rasyonel bir insan bilgisi kaynağı olarak sosyal bir sorun ve faktörler açısından kullanılmasının önemli gündem maddelerinden biri olmuş, sosyal bilimlerin kullanım sahalarının erken örneklerinden birini sunmuştur.

Yine bu çalışma içerisinde önemli bir sonuç olarak ortaya çıkan olgu Türkiye’de düzenli ve geniş bir eğitim reformunu gerçekleştirme siyasasında psikolojik bilginin yeri ve bu konunun psikolojik bilginin gelişim sürecine sağladığı etkilerdir. Bu bakımdan, özellikle John Dewey’in eğitim raporu doğrultusunda, psikolojik süreçleri temel alan eğitim felsefesi ve düşüncesinin Türkiye’de eğitimin yapılandırılması için sunduğu

yöntem ve yönelim, Türkiye'deki eğitim reformunun erken bir aşamada özünde ve başlangıç noktasında yer almıştır.

Cumhuriyet döneminin eğitim reformunda, psikoloji ve pedagojinin eğitimdeki işlevi çok önemli bir noktaya ulaşmıştır. Eğitim reformu sürecinde, psikolojik ve pedagojik bilginin kullanımı eğitim hedeflerine uygun olarak şekillendirilmiştir. Bu dönemde John Dewey'in eğitim felsefesi ve anlayışının da önemli bir etkisi olmuştur. Dewey, psikolojik ve sosyal faaliyetlerin koordine edildiği bir eğitim süreci önermiş ve modern bir eğitim anlayışı ortaya koymuştur. Cumhuriyet döneminde temel eğitim alanında oluşturulmaya çalışan program ve içerikler bunun yanında siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal, ahlak gibi temel belirleyenler doğrultusunda psikoloji ve pedagojinin birleşiminden oluşan kavramsal bir ittifak çerçevesinde modern ve reformist bir eğitim anlayışının benimsenmesine yol açmıştır. İlköğretim müfredatında yapılan değişiklikler, çağdaş eğitim anlayışının ilkelerini yansıtmakta, psikoloji ve pedagoji bilgisinden yararlanmaktadır. Psikoloji ve pedagoji bilgisinin eğitim programlarında kullanılması, bireyin zihinsel faaliyetlerini, algılarını ve davranışlarını anlama kapasitesini artırarak öğrenme sürecinin etkinliğini artırmayı amaçlamaktadır. Cumhuriyet'in eğitim anlayışı, laik ve demokratik bir eğitim perspektifine dayanmakta ve toplumun her alanda olağan yaşama katılımını ve sağlık sorunları konusunda bilinçlendirilmesini hedeflemektedir. Nitekim Cumhuriyet dönemindeki eğitim reformları ile psikoloji ve pedagojinin eğitimdeki rolü vurgulanmış ve modern, ilerici bir eğitim anlayışının temelini oluşturmuştur.

Bu çalışmanın son bölümüne tekabül edecek şekilde çıkarılan temel olgular arasında 1930'ların kültür devrimi ve bilimsel algıdaki paradigma değişimi öne çıkmaktadır. Türk Devrimi'nin bir parçası olan kültür devrimi, eski düzenin kültürel normlarını değiştirerek yeni bir düzenin temellerini oluşturmayı amaçlamıştır. Bu süreçte bilimsel bilgi de dönüşüme uğramış ve moderniteye uygun, rasyonel ve evrensel bir dünya görüşü normatif bir zemin olarak benimsenmiştir. Eğitim Reformu toplumsal dönüşümün temel aracı ve yönlendiricisi olacak bir unsur haline dönüşmüş ve psikoloji bilgisi bu kapsamda eğitim sürecinin yeniden yapılandırılmasında ve bu yapılandırmanın sürecin ilerleyen aşamalarında sosyal, kültürel ve bilimsel sermayeye erişimin genişletilmesine katkı sunduğu söylenebilir. Bu çerçevede psikoloji bilgisi modernite sürecinin en önemli aşaması olarak eğitim süreci ile ilişkilendirilmiş ve bilimsel bilginin rasyonel bir kaynağı olarak bu kapsama dahil olmuştur.

Oluşturulmaya çalışılan tarih yazımı çerçevesinde, özellikle Türk modernleşme tarihi literatüründe sürekli olarak farklı çeşitlerde tartışılan süreklilik ve kopuş paradigmasının, sosyal bilimlerin bilgilerinin gelişimindeki etkilerinden hareketle tespitin çok önemli sonuçlar ortaya koyacağı araştırmacı tarafından düşünülmektedir. Bu kapsamda özellikle söz konusu paradigmanın karşılığını entelektüel, zihniyet ve bilimsel bilginin gelişim süreçlerinden hareketle incelenmesinin etkili bir tarih yazımı ortaya koyacağı yine bu çalışma çerçevesinde vurgulanan bir düşüncedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA, MF.MKT. 528/48

Resmi Yayınlar

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, (1938) *1938-1939 ders yılı talebe kılavuzu / İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.*, İstanbul.

Komisyon, "*Ruhiyat (Maarif Vekaletince Mürekkep Bir Heyete Telif Ettirilmiştir)*", İstanbul: Devlet Matbaası, 1929.

Maarif Vekaleti, (1340), "*İlkmektepler Müfredat Programı*", Matbaa-i Amire. İstanbul.

Sadak, Necmettin, Max Bonnafaus, (1927) "*İçtimaiyyat*", Maarif Vekaleti Neşriyatı, Devlet Matbaası, İstanbul.

Gazete

"Pedagoji Enstitüsü için Almanya'dan Gelb namında bir mütehassıs davet olunmuştur." *Son Posta*, (13 Mart 1936).

"Edebiyat Fakültesine bağlı Pedagoji Enstitüsünün kurulmasına yakında başlanacaktır. Enstitünün kurulmasında çalışmak üzere meşhur pedagooglardan Gelb şehrimize davet edilmiştir. Yakında gelecektir." *Kurun*, (13 Mart 1936).

Üniversite Profesörlerinden Wilhelm Peters Hayat ve Hatırlarını Anlatıyor", *Son Posta*, (4 Kasım 1938)

Yakup Kadri, "Bir salgın ruh hastalığı", *Milliyet*, (27.03.1929).

Sürelî Yayınlar

"1926 Kanunusani ve Şubat Ayları Zarfında Vuku Bulan Ceraimin Mukayesesini Mübeyyen Cetveldir", *Polis Mecmuası*, 1 Nisan 1926, c. 13, sy. 196.

“Cinaîyyet (Katl ve İntihar)”, *Polis Mecmuası*, 15 Kanun-ı Evvel 1332/28 Aralık 1916, c. 4, sy. 83.

Abdullah Cevdet, (1899). “Abdülhamid ve İlm-i ruh”, *Osmanlı*, Sayı 24.

Anschütz, Georg, (1916) “İnsanların Ahval-i Ruhîyeleri Arasındaki Ferdi Farklar Hakkında Tetkikat”, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 5,.

Bonnafaus, Max, (1927). “İntihar ve İçtimaiyyat”, *Hayat Mecmuası*, Sayı 27.

Bonnafous, Max, (1927). “İstanbul’da İntihar”, *Türk Antropoloji Mecmuası*, Sayı 5, s. 19-37.

Gövsa, İbrahim Alaeddin (1332/1916), "Terbiye ve Etfaliyat" *Muallim Mecmuası*, sy.6.

Kerim, Fahreddin, (1927) “İntiharlar Karşısında Ruhîyatçı”, *Hayat Mecmuası*, Cilt 1 *Sıhhiyye Mecmuası*, sayı 8, Kanun-ı sâni 1331.

Mustafa Rahmi, (1928). “Avusturya’da Maarif”, *Fikirler*, Cilt 1, Sayı 23.

Mustafa Şekip, (1337/1921) “Ruha Bir Dikkat”, *Dergâh*, Cilt 4, Sayı 1.

Mustafa Şekip, (1337/1921) “Ruhîyyat (Mütefekkirlerimizin Seciyesi Nasıl Keşf Edilir?)”, *Dergâh*, Cilt 1, Sayı 10.

Birincil Kaynaklar

Abdullah Cevdet (1911). “*Fenn-i Ruh*”, Matbaa-i İctihad, İstanbul.

Abdullah Cevdet, (1308) “*Fizyolocya-yı Tefekkür*”, İstapan Matbaası, İstanbul.

Abdullah Cevdet, (1312/1894) “*Fizyolocya ve Hıfzıssıhhat-i Dimağ ve Melakat-i Akliye*”, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet [İstanbul].

Ahmed Midhat Efendi, (1302/1885) “*İlhamat ve Taglitat: Psikoloji Yani, Fenn-i Menafiu’r-Ruha Dair Bazı Mülâhazat*”, İstanbul.

Ahmed Midhat, (1899), “*Çocuk Melekât-ı Uzviye ve Ruhîyesi*”, Tercüman-ı Hakikat, Dersaadet.

Baha Tevfik, (1326/1911) “*Felsefe Mecmuası*”, Teceddüd-İ İlmî ve Felsefî Kütübhanesi. İstanbul.

Baha Tevfik, (1331/1915), “*Muhtasar Felsefe*”, Tefeyyüz Kitabhanesi, İstanbul.

Baha Tevfik, Ahmed Nebil, (1912) “*Psikoloji. İlm-i Ahval-i Ruh*”, Müşterekülmenfaa Osmanlı Şirketi Matbaası, İstanbul.

- Balaban, Mustafa Rahmi. (1339/1920). "*Gazi Paşa Hazretlerinin Maarif-i Umdesi: Asr-ı Terbiye ve Maarif*". Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara.
- Filibeli Ahmed Hilmi, (1911). *İlm-i Ahval-i Ruh*, Hikmet Matbaa-i İslamiyesi, İstanbul.
- Gökay, Fahreddin Kerim, (1939) "*Ruh Hastalıkları Psychiatrie*", Başarı Basımevi, İstanbul.
- Gövsa, İbrahim Alaeddin, (1927). "*Çocuk Ruh*", Maarif Vekâleti Neşriyat, Ankara.
- Hoca Tahsin Efendi, (1310/1893) "*Psiholoji, Yâhud İlm-i ruh*", (Artin Asaduryan) Şirket-i Mürettibiyye Matbaası. İstanbul.
- "*İstanbul Emraz-ı Akliye ve Asabiye Müessesesi Senelik Mesaisi*", (1925), Kader Matbaası, İstanbul.
- Le Bon, Gustave, (1916). "*The Psychology of the Great War*", TF Unwin, London.
- Malche, Albert, (1939). "*İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor*", Devlet Basımevi. İstanbul.
- Mazhar Osman, (1935). "*Akıl Hastalıkları*", Kader Matbaası. İstanbul.
- Peters, Wilhelm, (1940). "*Pedagoji Enstitüsü Psikoloji ve Pedagoji Çalışmaları*", 1 cilt, Türkiye Basımevi, İstanbul.
- Peters, Wilhelm, (1952). "Bin Türk Çocuğu Üzerinde Yapılan Zekâ Testi Araştırmaları.", *Pedagoji Enstitüsü Psikoloji ve Pedagoji Çalışmaları*, Cilt 2, s. 92-102.
- Raşıit, Hıfzırrahman, (1928) "*Mektepçiliğin Kâbesinde*", Amedi Matbaası, İstanbul.
- Satı Bey, (1909) "*Fenn-i Terbiye*", Kitabhane-i Askerî, İstanbul.
- Yusuf Kemal, (1295). "*Gayetü'l-Beyan Fi Hakikatü'l-İnsan, Yahud, İlm-i Ahval-i Ruh*", Mihran Matbaası, İstanbul.

Tezler, Makaleler ve Kitaplar

- Afacan, Şeyma, (2016). "Of the Soul and Emotions: Conceptualizing "the Ottoman Individual through Psychology", (PhD Thesis, University of Oxford).
- Afacan, Seyma, (2021). "Searching for the Soul in Shades of Grey. Modern psychology's spiritual past in the late Ottoman Empire", *European Journal of Turkish Studies. Social Sciences on Contemporary Turkey*, Sayı 32, (doi:10.4000/ejts.7248).
- Afacan, Şeyma, (2022). "Avare Ruhlar, Ayarlanmış Duygular: Geç Osmanlı'da Modern Psikoloji ve Biyolojik Materyalizm", *Tophumsal Tarih*, Cilt 2022, Sayı 339.

- Afacan, Şeyma, (2021). "Idle Souls, Regulated Emotions of a Mind Industry: A New Look at Ottoman Materialism", *Journal of Islamic Studies*, Cilt 32, Sayı 3, s. 317-353, (doi:10.1093/jis/etab030.)
- Ahmet Mithat Efendi, (2016) "*Çocuk Melekat-ı Uzviye ve Ruhîyesi*", (haz. Gizem Akyol), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Akay, Tolga, Süleyman Öcal, (2019) "XX. Yüzyıl Başlarında İstanbul'da İntihar ve Cinayet: Eski Bir Teori Üzerine Değerlendirme", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Cilt 8, Sayı 72, s. 419-432, (doi:10.9761/JASSS7872).
- Aslan, Erdal, (2011), "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlkokullarda İzlediği İlk Öğretim Programı: '1924 İlk Mektepler Müfredat Programı'", *İlköğretim Online*, Cilt 10, Sayı 2, s. 717-34.
- Aveling, Francis (1939), "*Psikoloji*", (çev. İzzettin Şadan), Selamet Matbaası, İstanbul.
- Aydemir, Şevket Süreyya, "*Suyu Arayan Adam*", İstanbul: Remzi Kitabevi, 2020.
- Batur, Sertan, (2005) "Psikoloji Tarihinde Köken Mitosu ve Georg Anschütz'ün Hikayesi", *Toplum ve Bilim*, Cilt 102, s. 168-188.
- Batur, Sertan, (2003), "Türkiye'de Psikoloji Tarihi Yazımı Üzerine", *Toplum ve Bilim*, Sayı 98, s. 255-64.
- Batur, Sertan, (2006). "Türkiye'de Psikolojinin Kurumsallaşmasında Toplumsal ve Politik Belirleyenler", *Toplum ve Bilim*, Sayı 107, s. 217-230.
- Bayram, Ahmet Kemal, (2009). "Modernlik ve Sosyal Bilimler: Bilgi, İktidar, Etik ve Toplum", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 11, Sayı 1. s. 1-26.
- Berkes, Niyazi, (1936). "Sociology in Turkey", *American Journal of Sociology*, Cilt 42, Sayı 2, s. 238-246, (doi:10.1086/217392.).
- Beşikçi, Mehmet, (2019) "*Cihan Harbi'ni Yaşamak ve Hatırlamak: Osmanlı Askerlerinin Cephe Hatıraları ve Türkiye'de Birinci Dünya Savaşı Hafızası*", İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çelebi, Nilgün, (2003). "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki Mülteci Profesörler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, s. 259-72, (doi:10.1501/Dtcfder_0000000166.)
- Demir, Remzi, (2012). "İlk Psikoloji Kitabımız: Gâyetü'l-Beyân Fî Hakîkati'l-İnsân", *Dört Öge*, Sayı 1, s. 47-72.
- Devonis, David C., (2012). "Gelb, Adhemar", *Encyclopedia of the History of Psychological Theories*, ed. Robert W. Rieber, Springer US, s. 466-67, New York, NY. (doi:10.1007/978-1-4419-0463-8_93.)

- Dewey, J, (1924). "From The Collected Works of John Dewey, 1882–1953, The Middle Works of John Dewey, 1899–1924", Cilt 15, s. 1923-24.
- Dewey, John, (1972), "*Collected Works*" (ed. Jo Ann Boydston), Southern Illinois University Press.
- Dewey, John, (1939). "*Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*" (1924), Ankara.
- Erdoğan, Aynur, (2014). "Meşrutiyet'in Evrimci Dergisi: Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası.", *Sosyoloji Dergisi/Journal of Sociology*, Sayı 28.
- Ersoy, Mehmet Akif, (1999). "Psikiyatri ve sosyal bilimlerin ilişkisi", *Klinik Psikiyatri Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, s. 230-238.
- Ertan, İrfan, (2021). "Osmanlı Materyalist Felsefe Neşriyatında İki Örnek: Dağarcık ve Felsefe Mecmuası", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 21, Sayı 43, s. 607-32.
- Gökay, Fahreddin Kerim, (1944) "Prof. Mustafa Şekip ve Psikopatoloji", *Prof. Mustafa Şekip Tunç Jübilesi*, Maarif Matbaası, İstanbul.
- Gökay, Fahreddin Kerim, (1939) "*Ruh Hastalıkları Psychiatrie*", Başarı Basımevi, İstanbul.
- Gövsa, İbrahim Alaeddin, (1966) "*Acılar*", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Gövsa, İbrahim Alâettin, (2020) "*Çocuk Ruhu*", (ed. Mustafa Kirenci, Hasan Taha Çubukçu), Büyüyenay, İstanbul.
- Gülerce, Aydan, (2012). "Turkey: A Case of Modernization at Historical, Political, and Socio-cultural Cross-roads", *The Oxford Handbook of the History of Psychology: Global Perspectives*, (ed. David B. Baker), Oxford University Press.
- Günay, Lütfiye Koç, (2016). "Jean Jacques Rousseau Enstitüsü'nün Psikoloji ve Pedagoji Tarihimizdeki Yeri", *Dört Öge*, Sayı 9, s. 157-168.
- Gürel, Zeki, (1995). "*İbrahim Alâettin Gövsa*", T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Hanioğlu, Şükrü, (2013), "Blueprints for a future society: Late Ottoman materialists on science, religion, and art", *Ottoman Intellectual Heritage: Late Ottoman society the intellectual legacy*, Routledge, s. 28-116.
- Hanioğlu, M Şükrü, (1981) "*Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*", Üçdal Neşriyat, İstanbul.
- Hirsch, Ernst E, (1998) "*Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişimi I*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

- İrem, Nazım, (2011). "Bergson and Politics: Ottoman-Turkish Encounters with Innovation", *The European Legacy*, Cilt 16, Sayı 7, s. 873-882, (doi:10.1080/10848770.2011.626187).
- Jahoda, Gustav, (2017). "*Sosyal Psikoloji Tarihi*", (çev. Şeyda Başlı), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kafadar, Osman, (2016). "*Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*", Vadi Yayınları, İstanbul.
- Karaca, Hikmet, (2022) "*Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye’de İntiharlar ve Nedenleri (1926-1931)*", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Kaya, Erhan, (2008) "*Yirminci Asırda Zekâ Dergisi (1328-1330/ 1912-1914): İnceleme ve Seçilmiş Metinler*", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kemal, Yusuf, (2014). "*Gayetü’l-Beyan Fi Hakikati’l-İnsan Yahud İlm-i Ahval-i Ruh*", (ed. Remzi Demir, Ali Utku), Çizgi Kitabevi, Konya.
- Kılıç, Rüya, (2013). "Erken Cumhuriyet Dönemi İstanbulu’nda İntihar: Toplum- Ferd-Siyaset", *MTAD*, Cilt 10, Sayı 3, s. 100-117. (doi:10.1501/mtad.10.2013.3.28.)
- Kılıç, Rüya, (2016). "Modern Türk Psikoloji Tarihi Üzerine: Cumhuriyet’in Yeni Nesil Psikologları ve Siyaset", *MTAD*, Cilt 13, Sayı 1, s. 81-101. (doi:10.1501/mtad.13.2016.1.5.)
- Kılıç, Rüya, (2015). "Türkiye’de Modern Psikolojinin Tarihi:’İlm-i Ahvâl-i Ruh’İlmü’n-Nefs/Ruhiyyat.", *Kebikeç*, Sayı 40, s. 21-36.
- Klautke, Egbert, (2013). "The French reception of Völkerpsychologie and the origins of the social sciences", *Modern Intellectual History*, Cilt 10, Sayı 2, s. 293-316, (doi:10.1017/S1479244313000024.)
- Klautke, Egbert, (2013). "*The Mind of the Nation: Völkerpsychologie in Germany, 1851-1955*", Berghahn, New York.
- Kocatürk, Utkan, (1984). "Atatürk’s Notes on University Reform", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, s. 3-95.
- Koteska, Jasna, (2019). "Freud on the First World War (Part 1)", *Researcher. European Journal of Humanities & Social Sciences*, 4(2), s. 53-68
- Kurt, Hakan, (2017) (ed.), "*Türk Antropoloji Mecmuası Transkripsiyonu (1925-1928)*", Gece Kitaplığı, Ankara.

- Leahey, Thomas Hardy, (2017). "*A History of Psychology: From Antiquity to Modernity*", Eighth edition, Routledge, New York, NY.
- Maksudyan, Nazan, (2017). "Max Bonnafous and the 'Female Suicide Epidemic' in Istanbul in the 1920s", *Les Études Sociales*, Cilt. 1 Sayı. 165, (doi:10.3917/etsoc.165.0157.)
- Mardin, Şerif, (2016). "*Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*," İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mazhar Osman, (1935), "*Akıl Hastalıkları*", Kader Matbaası, İstanbul.
- Miedema, Siebren, (1996). "Dewey in Europe: A Case Study on the International Dimensions of the Turn-of-the-Century Educational Reform", *American Journal of Education*, Cilt 105, Sayı 1, s. 1-26, (doi:10.1086/444142).
- Muñoz, Pedro, Sílvia Correia, (2022). "The Great War and the Fifth International Psychoanalytic Congress in Budapest: Psychoanalysis in the 1910s*", *Historia Crítica*, Sayı 84, s. 3-125, (doi:10.7440/histcrit84.2022.01.)
- Özata, Metin, (2007). "*Atatürk Bilim ve Üniversite*", Tübitak Yayınları, Ankara.
- Özpalabıyıklar, Selahattin, (2002). "Intellectuel Nurlanır, Münevver" Aydınlanırken", *Cogito*, Sayı 31.
- Özsari, Mustafa, (2019). "Cumhuriyet Döneminde İzmir'de Bir Pedagoji Okulu: Mustafa Rahmi ve Çevresi", *Akademik Kaynak*, Cilt 5, Sayı 10-11, s. 21-32.
- Peters, Wilhelm, (1944). "Öteki Mustafa Şekip", *Prof. Mustafa Şekip Tunç Jübilesi*, Maarif Matbaası, İstanbul.
- Ross, Dorothy, (2003) "Changing Contours of the Social Science Disciplines", *The Cambridge History of Science: Volume 7, The Modern Social Sciences*, ed. Theodore M. Porter, Dorothy Ross, Cambridge University Press, Cambridge.
- Ross, Dorothy, (1994) "Modernist Social Science in the Land of the New / Old", *Modernist Impulses in the Human Sciences, 1870-1930*, ed. Dorothy Ross, Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Russ, Jacqueline, (2019) "*Avrupa Düşüncesinin Serüveni: Antik Çağlardan Günümüze Batı Düşüncesi*", (çev. Özcan Doğan), Doğu Batı Yayınları, İstanbul.
- Russell, Gül, (2016). "A Variation on Forced Migration: Wilhelm Peters (Prussia via Britain to Turkey) and Muzafer Sherif (Turkey to the United States)", *Journal of the History of the Neurosciences*, Cilt 25, Sayı 3, s. 320-47, (doi:10.1080/0964704X.2016.1175201).

- Sarmış, Dilek, (2009). “Cumhuriyet Öncesi Fikir Hareketlerinde Bergsonculuğun Yeri ve Yayılması”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 192, s. 66-74.
- Sarmis, Dilek, (2019). “Psychologies ottomanes et turques (1860-1930): Un laboratoire pour les partages savants”, *Revue d’histoire des sciences humaines*, Sayı 34, s. 35-66, (doi:10.4000/rhsh.3010.)
- Schultz, Duane P, Sydney Ellen Schultz, (2007). “*Modern Psikoloji Tarihi*”, (çev. Yasemin Aslay), Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Shephard, Ben, (2023). “Psychology and the Great War, 1914–1918”, *BPS*, (erişim tarihi: 20.03.2023), (<https://www.bps.org.uk/psychologist/psychology-and-great-war-1914-1918>).
- Simmel, Ernst, S Ferenczi, K Abraham, (1921). “Psychoanalysis and the War Neuroses”, Symposium on Psychoanalysis and the War Neurosis, International Psycho-Analytical Library Budapest, Cilt 2.
- Smith, Roger, (2015). “*Zihin ve Doğa Arasında Bir Psikoloji Tarihi*”, (çev. Timuçin Binder), Ayrıntı Yayınları. İstanbul.
- Şahin, Mustafa, (ed.) (2004), “*Gazi Paşa Hazretlerinin Maarif Umdesi ve Asri Terbiye ve Maarif*”, Atatürk Araştırma Merkezi. Ankara.
- Şahin, Mustafa, (2005) “*Hayatı ve Düşünceleriyle Mustafa Rahmi Balaban*”, 1. baskı., Phoenix, Ankara.
- Toğrol, Beğlan, (1972) “*Psikoloji Bölümü ve Tecrübi Psikoloji Enstitüsü Çalışmaları Bibliyografyası*”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Tokareva, Elena, (2022) “Cultural Revolution as a Social Project in Soviet Russia: Humanitarian Dimension”, *Public Organization Review*. (doi:10.1007/s11115-022-00666-1.)
- Tongul, Neriman, (2004). “Türk Harf İnkılâbı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2004, 103-130. (doi:10.1501/Tite_00000000098.)
- Toprak, Zafer, (2020). “*Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Toprak, Zafer, (2015) “*Darwin’den Dersim’e: Cumhuriyet ve Antropoloji*”, Doğan Kitap, İstanbul.
- Toprak, Zafer, (1984). “Fikir Dergiciliğinin Yüz Yılı”, *Türkiye’de Dergiler ve Ansiklopediler (1849-1984)*, s. 13-54.

- Toprak, Zafer, (2011) “Sosyologların ve Psikiyatrist Hekimlerin Farklı Yorumları: Erken Cumhuriyet Dönemi Genç Kız-Kadın İntiharları”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 212, s. 40-48.
- Toprak, Zafer, (2013). "*Türkiye 'de Popülizm, 1908-1923*", Doğan Kitap. İstanbul.
- Toprak, Zafer, (2017) "*Türkiye 'de Yeni Hayat: İnkılap ve Travma 1908-1928*", Doğan Kitap, İstanbul.
- Touraine, Alain, (2007). “Sociology after Sociology”, *European Journal of Social Theory*, Cilt 10, Sayı 2, s. 184-193, (doi:10.1177/1368431007078894.)
- Tunç, Mustafa Şekip, (1950) "*Psikoloji Dersleri*", İÜEF Yayınları, İstanbul.
- Turan, Şeyma, (2010) "*Osmanlılarda İlk Modern Psikoloji Kitapları: (1869-1900)*", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Uğurel-Semin, Refia, (1936). "*L'Éducation de la femme en Turquie*", Bosc frères, M. et L. Riou, Lyon.
- Ülken, Hilmi Ziya, (2022), "*Eğitim Felsefesi*", İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Ülken, Hilmi Ziya, (2013) "*Türkiye 'de Çağdaş Düşünce Tarihi*", İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ülken, Hilmi Ziya, (2007). "*Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*", Ülken Yayınları, İstanbul.
- Üstel, Füsun, (2014). "*Makbul Vatandaş'ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Türkiye 'de Vatandaş Eğitimi*", İletişim Yayınları. İstanbul
- Vidal, Fernando, (2006). “The ‘Prehistory’ of Psychology: Thoughts on a Historiographical Illusion”, *Physis; Rivista Internazionale Di Storia Della Scienza*, Cilt 43, Sayı 1-2, s. 31-59.
- Vidal, Fernando, Saskia Brown, (2011) "*The Sciences of the Soul: The Early Modern Origins of Psychology*", University of Chicago Press. Chicago
- Widmann, Horst, (1999) "*Atatürk ve Üniversite Reformu*", (çev. Aykut Kazancıgil, Serpil Bozkurt), Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Wundt, Wilhelm Max, (1904). "*Principles of Physiological Psychology*", (çev. Edward Bradford Titchener), S. Sonnenschein & Company, lim. New York.
- Yanıkdağ, Yücel, (2010). “Harp Nevrozu (Savaş Yorgunluğu) ve Tıbbi Yaklaşım”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 198, s. 70-76.
- Yanıkdağ, Yücel, (2006). “Ottoman Psychiatry in the Great War”, *The First World War as Remembered in the Countries of the Eastern Mediterranean*, Beirut: Orient-Institut.

Yanıkdağ, Yücel, (2012). “From Cowardice to Illness: Diagnosing Malingering in the Ottoman Great War”, *Middle Eastern Studies*, Cilt 48, Sayı 2, s. 205-25, (doi:10.1080/00263206.2011.652777).

Yıldırım, Sinan, (2011). “Zafer Toprak”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı 38.

